
CORNELL UNIVERSITY
FOUNDED BY EZRA CORNELL

DATE DUE

[illegible]	[illegible]		
GAYLORD			PRINTED IN U.S.A.

LEUVENSCHE BIJDRAGEN

Leuvensche Bijdragen

OP HET GEBIED VAN DE

GERMAANSCHE PHILOLOGIE

EN IN 'T BIJZONDER VAN DE

NEDERLANDSCHE DIALECTKUNDE

ONDER HET BESTUUR VAN

† PH. COLINET & L. GOEMANS

XII^de JAARGANG

1914—1920.

LEUVEN LEIDEN
DE VLAAMSCHE BOEKENHALLE

LIER
JOZEF VAN IN & Cie.

INHOUD.

Waltharius en de Walthersage.

HOOFDSTUK IV.

De Bronnen van de Walthersage.

§ 1. VOORBEMERKINGEN.

Vooraleer tot de vergelijking van de bronnen over te stappen, mogen hier eenige hoofdpunten voorafgaan, die ons in het vervolg tot richtsnoer zullen strekken :

a. Ekkehards gedicht hangt ons het tafereel op van een ontvluchting en niet van een schaking.

b. Gemis van geschiedkundige gegevens. Wij weten niets stelligs betreffende Walther en Hildegonde, de twee hoofdpersonen, al sluit dit de mogelijkheid van hun historisch bestaan niet uit.

Volgens Ekkehard is Walther de zoon van den koning van Aquitanië, hij is derhalve een Westgotische held, want de Westgoten waren aldaar in de 5e eeuw gevestigd. Uit dezen Westgotischen oorsprong kunnen de verschillende namen en koninkrijken, welke de latere bronnen

hem toeschrijven, gemakkelijk verklaard worden. (Vgl. IV, § 7, b, 4°.)

Ten opzichte van Hildegondes afkomst komen de berichten niet overeen, er valt dus niets zekers uit te besluiten. (Vgl. III, § 10, b, 3.)

Wat dies zij, niet de vlucht van twee koningskinderen, zelfs al kon men hun werkelijk bestaan vaststellen, maakt het historisch belang uit van Waltharius, maar wel het tooneel, waar zij optreden, d. i. het heldentijdperk van de volksverhuizingen.

c. ONTLUIKINGSTIJD VAN DE WALTHERSAGE. De opkomst moet vallen in de 5e eeuw ten tijde van Attila. Heinzel omschrijft nog nader de tijdsbepaling : Daar Walther naar de oudste bronnen met helden uit de 1e helft van de 5e eeuw wordt verbonden, niet echter met Diederik van Bern, die ook aan Attila's hof leefde, heeft zich de Walthersage *vóór* de Diederiksage ontwikkeld.

d. ATTILA. Hij wordt in Waltharius als een vredevorst geschilderd; hij is oppermachtig, doch wijs en rechtvaardig, vrijgevig jegens zijn onderdanen, welwillend en grootmoedig jegens de andere volken.

Deze gunstige voorstelling van Attila, welke ook in het Nibelungenlied valt waar te nemen, is op rekening te stellen van de Oostgoten, die zijn bondgenooten waren.

De Westgoten integendeel hadden, zoowel als de Franken, hem alleen als vijand gekend; zij zagen in hem den godsgeesel, die aan het hoofd van zijn bloeddorstige vrouwenschenners alles te vuur en te zwaard verwoestte en geen gras liet groeien, waar zijn paard eens de hoeven geslagen had.

Daarom neemt men aan, dat de Walthersage, welke bij de Westgoten ontstond, eerst bij de Oostgoten, trou-

wens naar zeden en spraak een en hetzelfde volk, ontwikkeld werd en tot vollen bloei geraakte.

De omstandigheden kunnen het hunne bijgedragen hebben tot die overplanting van de sage, want tegen 474 vestigden zich ongeveer 100.000 Oostgoten onder Widemer in Aquitanië, waar zij door koning Eurik, den machtigen Westgotischen heerscher, werden opgenomen.

e. DE BURGONDEN (1). Volgens Waltharius hadden de Franken al in de 5e eeuw, d. i. ten tijde van de invallen der Hunnen, zich te Worms en langs den linker Rijnoever neergeslagen.

Dit strijdt met de geschiedenis en met de sage; Waltharius staat hier alleen.

Sedert 413 waren de Burgonden in de tegenwoordige Paltz, op den linker Rijnoever tusschen Worms en Mentz, doorgedrongen. Zij werden er onder hun koning Gunther, door den berichtgever Prosper (5e eeuw) Gundicarius geheeten, in 437 ten getale van twintig duizend door de Hunnen over de kling gejaagd.

De overblijfsels van het volk werden in 443 door Aëtius naar Savoye verplant, waar zij langs de Rhone en Saône een nieuw rijk stichtten.

Het oponthoud van de Burgonden langs den linker Rijnoever had maar dertig jaar geduurd.

Wat de stad zelf betreft, deze stond na den aftocht der Burgonden weer een poos onder Romeinsch gezag totaan den dood van Aëtius (455), toen de Alemannen den linker Rijnoever en ook Worms bezetten.

Eerst in 't begin van de 6e eeuw (506) kwam Worms voorgoed in het bezit van de Franken.

---

(1) Ik verkies dezen naam boven dien van Bourgondiërs, en om de versmaat en om dezen volksstam te onderscheiden van het latere Bourgondische rijk.

De sage heeft de herinnering aan een Burgondisch koninkrijk langs den Rijn getrouw bewaard, want sommige bronnen van de Walthersage, met name Waldere en Nibelungenlied, heeten Gunther den koning der Burgonden.

Men gist, dat de omschepping van de sage, de herdooping van Gunther tot een Frankisch vorst, het werk is van Ekkehard, wijl de Franken in zijn tijd te Worms gelegerd waren en men geen ander Burgondisch rijk kende dan dat in het Zuiden.

f. ALEMANNISCHE EN SAKSISCHE (FRANKISCHE) SAGEVORM. De Walthersage drong in Duitschland door, in Engeland, Noorwegen, Italië en zelfs in Frankrijk en Polen.

Eeuwen lang boeide zij de volksverbeelding. Wortelend in den tijd der volksverhuizing, vol tierig sap gedurende de middeleeuwen, vertoonde deze Germaansche eik nog eenige sporen van leven in de 16e eeuw, toen de laatste trillingen van den voorvaderlijken heldenzang in eenige Vastenavondspelen uitstierven.

In deze groote ruimte van plaats en tijd was de sage gelijk elk levend organisme aan veranderingen blootgesteld, en wij zullen in de gelegenheid zijn op menige afwijking te wijzen.

Eerst echter is het noodig, tot richtig verstand van hetgeen zal volgen, de aandacht te trekken op een kenmerkend verschil : de berichten loopen uiteen ten opzichte van Walthers vervolgers.

Naar Waltharius wordt de held door Gunther en dezes mannen aangegrepen; dit is de *Alemannische grondvorm*, zoo geheeten naar Ekkehards epos, dat te St-Gallen d. i. bij de Alemannen ontstond. Hierbij sluiten zich Waldere en het Nibelungenlied aan en ook gedeeltelijk Biterolf en Dietleib.

Volgens twee andere bronnen, de Thidhrekssaga en het Weener fragment, zijn de Hunnen de vervolgers. Deze voorstelling heet ik liever den Nederduitschen of ***Saksischen grondvorm***, omdat de verzamelaar van de Thidhss. zijn verhaal opschreef uit den mond van Saksische zegsmannen.

Symons evenwel geeft aan dezen grondvorm den naam van ***Frankisch***, omdat de vervanging van de Franken door de Hunnen het werk zou zijn geweest van de Franken (1), wier nationale trots verzet aanteekende tegen de onkrijgshaftige rol, welke hun in Waltharius is toebedeeld.

Eindeijk hebben wij nog het *Poolsche* type, een bloot schakingsverhaal, dat, hoe dichterlijk ook opgesmukt, het historisch karakter bijna gansch heeft over boord geworpen.

§ 2. WALDERE.

a. De oudste bron van de Walthersage is Waldere, een Angelsaksisch gedicht uit het midden van de achtste eeuw, waarvan twee brokstukken, die te zamen zestig verzen bedragen, tot ons gekomen zijn.

Daar deze eerbiedwaardige fragmenten het natuurlijk uitgangspunt zijn van de navorschingen aangaande de

(1) De macht van de Franken wordt in Waltharius hoog aangeslagen. Zoo durft Hererik het Burgondische rijk niet op één lijn stellen met het hunne (v. 58 vlg). Ekkehard dacht zeker aan later gebeurtenissen, nl. de verovering van Bourgondië door de Franken (534) en aan het Karolingische tijdvak.

Indien wij Waltharius er buiten laten, dan blijkt uit niets dat de Franken invloed hebben gehad op de Walthersage. Gesteld zelfs dat Gunther en Hagen Franken zijn in stede van Burgonden, dan behooren zij van huis uit tot de Nibelungensage.

Walthersage, ligt het voor de hand, dat zij bij uitstek de schranderheid van de geleerden hebben geoefend.

Wij stellen ons daarom ten plicht er nader op in te gaan en wij zullen te dien einde, na de woordelijke vertaling, onze zienswijze uiteenzetten, alsmede die van de voornaamste interpretators, er aan herinnerende, dat volslagen zekerheid met het oog op den geringen omvang van de fragmenten wel nimmer te bereiken zal zijn.

Het standpunt, waarop wij ons plaatsen, is dat van de meeste vakmannen : in stede van het ontbrekende in Waldere op te helderen door de vergelijking met de Hildesage, wier eenzelvigheid met de Walthersage niet als een paal boven water staat, zullen wij de leemten aanvullen door middel van overeenkomstige plaatsen uit Waltharius, die in tijdsorde onmiddellijk volgt.

b. Ziehier de letterlijke vertaling.

Fragment A.

(Toen) vuurde (Hildegond) hem aan volijvrig :
« Waarachtig, niet beschaamt het werk van Wieland
Der mannen een, van hen, die Mimming weten,
Den harden, vast te houden : vaak bij 't strijden
Viel bloedrood, zwaarddoorwond een man na d'ander.

---

1. *Hildegond* is een gissing. Haar naam (Hildegyd) wordt in 't Angelsaksisch aangetroffen.

2. *Waarachtig :* dit bewijst, dat te voren spraak was van Mimming en dat Waldere bedenkingen had gemaakt, die nu door Hildegonde worden weggeruimd

3. *Mimming :* het beroemdste zwaard van de Germaansche sage, gesmeed door Wieland, die het aan zijn zoon Widja of Widia (Wittich) afstond.

Hoe Hildegonde in het bezit er van geraakte, weten wij niet

5. *Zwaarddoorwond :* door Mimming.

Voorkamper Ettels, laat thans nog niet zakken
Uw moed, uw krijgerdeugd. Nu is gekomen
De dag dat gij volstrekt zult een van beide :
Verliezen 't lijf, of langen roem verwerven
Te midden van de menschen, zoon van Alpher.
Geenszins, mijn vriend, verwijt ik u met woorden,
Dat ik u bij het spel der zwaarden hoonvol
Den strijd met eenig man heb zien ontduiken,
Of in de omwalling vliên en 't leven bergen;
Niettegenstaande velen van den vijand
Inhieuwen op uw pantserhemd met zwaarden.
Gij echter zocht steeds verder 't krijgsgeworstel
En boven maat den kamp. Ik ducht derhalve
Voor u den dood, dat gij te overmoedig
't Gevecht bij 't samenstooten zoekt, 't geworstel
Met eenen andren krijger. Eer u zelven

---

6. *Voorkamper Ettels* : Attila's veldheer; dit sluit met Waltharius, waar Walther en Hagen de dapperste legerhoofden van de Hunnen zijn.

7. *Nu is gekomen de dag* : Hildegondes toespraak gaat dus weinige oogenblikken het gevecht vooraf.

11. *Mijn vriend* : Zoo betitelt niet alleen de eene vriend den anderen, maar ook een vrouw haar echtvriend, hier de bruid den bruidegom. (Cosijn.)

14. *In de omwalling vliên* : een schuilplaats zoeken.

Bugge en Mullenhoff denken hier aan de rotskloof uit Waltharius en aan het gevecht met Gunthers gevolg

Dat hier echter in 't algemeen van Walderes vroeger heldendaden onder Attila sprake is, van zijn onverschrokkenheid in 't *steeds* (v. 17) voortdringen, bewijst de samenhang duidelijk genoeg. (Cosijn.)

21. *Met eenen andren krijger* : er waren dus meer vijanden, want de uitdrukking is te algemeen om op een bijzonderen vijand te doelen. Dit ziet dus niet op den tweekamp met Gudhhere, want Hildegonde zou man en paard genoemd hebben.

Door koene daân, zoolang zich God u aantrekt.
Wees niet bezorgd om 't zwaard, u werd beschoren
Het keurjuweel tot hulp; gij zult er mede
De grootspraak Gunthers buigen, hierom dat hij
't Eerst buiten recht dien strijd begon te zoeken :
Hij heeft geweigerd 't zwaard, de kostbaarheden,

---

23. *Wees niet bezorgd om 't zwaard :* Mimming zal niet breken, gij moogt er staat op maken. DIETRICH verstaat ten onrechte : « vrees niet Gunthers zwaard »; omdat het gevecht met Gudhhere of Gunther niet in het verschiet wordt gesteld, als zal blijken.

24. *tot hulp :* vroeger las men fout : « tot hulp van *ons beiden* » *(unc).*

26. *Dien strijd begon te zoeken :* wordt opgehelderd door wat onmiddellijk volgt.

Hê thâs beadwe ongan... aerest sêcan beteekent, dat Gudhhere een aanleiding zocht tot het gevecht, niet, dat hij tot feitelijkheden is overgegaan.

Deze aanleiding is het opzettelijk weigeren van zwaard en kostbaarheden als zoengeld en het stellen van te hooge eischen, waaronder buiten kijf het aanspraak maken op Walderes pantser.

Beadwe sêcan is *strijd, twist zoeken*, niet *strijden;* voor *strijden* heeft Béowulf soms het alleen staande *sêcan, gesêcan* = vijandelijk opzoeken d. i. aanvallen, strijden; 't is dezelfde toedracht als met *visere,* Waltharius, v. 13.

27. *Hij heeft geweigerd 't zwaard :* Waldere had den vrede willen koopen door kostbaarheden of ringen, en ten tweede door een ander zwaard dan Mimming aan te bieden.

Mimming was, als COSIJN te recht aanmerkt, zijn beste verweermiddel, waarvan hij zich niet kon ontdoen. Ik voeg er bij : had Walther Mimming aangeboden, dan had hij het vóór de onderhandelingen met Gudhhere bezeten, en dan zouden Hildegondes aanprijzing van het zwaard en Walderes bedenkingen omtrent de deugdelijkheid er van *thans* op hun plaats zijn als vijgen na Paschen. Ook zal Gudhhere niet zoo onnoozel zijn geweest Mimming te weigeren.

BOER verklaart *forsoc* (hij heeft geweigerd) door : *hij heeft verloren* (nl. Mimming), waarover later; KÖGEL door : *hij eischte* 't

Der ringen macht; nu zal beroofd van beide
Hij keeren uit den kamp, de heerscher, zoeken
Het oude stamgoed, of hier eerder slapen
Den doodsslaap, zoo hij die..... »

Fragment B.

« (Nooit zag ik onder 't menschdom) beter kampzwaard
Tenzij dat eene, dat ik ook in stilte
Geborgen heb in steenversierde scheede.
Ik weet, dat Diederik het Widja zelven
Te zenden dacht, ook groot een schat juweelen
Bij 't zwaard, veel anders nog met goud te smukken
Er bij — eens kreeg hij 't loon — hierom, omdat hem
Nidhhads verwante, Widja, zoon van Wieland,
Had uitgelaten uit de kerkerengte :
Weg uit de macht der boozen ijlde Diederik. »

---

zwaard nl. Mimming; maar dan kende Waldere toen al de waarde er van en hoefde Hildegonde hem die *thans* niet duidelijk te maken. Later zal nog een tweede bezwaar tegen KÖGELS zienswijze volgen.

1. *Nooit zag ik* enz. : vertaald naar de aanvulling van BUGGE. Gunther beroemt zich naar episch gebruik op zijn wapens, met name op twee zwaarden, die hij bezit : het eene is uitstekend, maar het andere, dat van Diederik herkomstig is (4-10), is nog beter.

3. *Steenversierde scheede (stânfate) :* nl. met edelsteenen bezette scheede. HEINZEL en COSIJN verklaren *(on stânfate)* door : *in een steenen vat.* Gudhhere heeft dan zijn voortreffelijk zwaard in stilte d. i. ongezien thuis geborgen in een steenen vat. Beide verklaringen zijn mogelijk.

8. *Nidhhads verwante :* Widja was de zoon van Nidhhads dochter. Wat hier over Diederiks zwaard bericht wordt, staat nergens in de heldenleer bevestigd.

7-10. Widja vertelt, dat Heime en Dietrich te Mûtaren (Moutern)

En Walther sprak, de krachtvermaarde krijger —
Hij had den kamptroost in de hand, den grijper
Der oorlogsdegens — en hij rijmde in woorden :
« Voorwaar, Burgondenvorst, gij hadt voorzeker
Gehoopt, dat Hagens hand mij eenen tweekamp
Verwekken zou en mij onvaardig maken
Tot 't voetgevecht. Haal weg, indien gij 't aandurft,
Bij een zoo strijdvermoeide 't grauwe harnas.
Hier op mijn schouders ligt het erfstuk Alphers,

---

in doodsgevaar verkeerden en door hem gered zijn. Elders heet Diederik in de gevangenis geraakt te zijn bij de reuzen. (Cosijn.)

In de Thidhrekss. treedt Widja op als de bevrijder van Diederiks mannen uit de hechtenis van koning Isung en zijn elf zonen. (Weinhold.)

12 *Den grijper (gripe) der oorlogsdegens :* Mimming. Anderen geven *gripe* door *kleinood* weer.

13. *Rijmde in woorden :* sprak in stafrijmen.

14. *Burgondenvorst (wine Burgenda) :* de vriend der Burgonden, die aan zijn gevolg goud uitdeelt, of goudvriend *(gold-wine,* Béow.) dus *de koning.*

19. *onvaardig... voor 't voetgevecht :* zoodat Gudhhere hem gemakkelijk baas kon worden; een laffe berekening.

In Waltharius is de onmannelijke Gunther nog een sport gedaald.

De richtige beteekenis van vv. 14-16 is, dat de kamp met Hagen uitbleef. De oorzaak wordt ons door Waltharius opgehelderd : Gudhhere heeft Hagen beleedigd.

18. *Haal weg .. 't grauwe harnas :* Gudhhere had dus het harnas als losgeld geëischt.

Strijdvermoeide : Waldere heeft dus op dezen eigen dag strijd moeten leveren aan Gudhheres mannen, wellicht in tweegevechten, terwijl de gevechten in Waltharius door één nachtruimte gescheiden worden.

19. *Het erfstuk Alphers :* Op zijn beurt prijst Waldere zijn pantser, dat hij van zijn vader geërfd heeft Deze was dus gestorven. Mullenhoff leidt hieruit af, dat de vlucht in Waldere anders

Het goede, breedgemalied, goudgetooide,
't Gansch onversmadelijk gewaad eens edelen,
Te houden, als de hand schut voor den vijand
Den levensschat. 't Zal mij niet zijn vijandig,
Wanneer vijanden thans weerom beginnen,
Met staal mij, als jelui me deedt, bejegenen.
Toch kan Hij zege biên, die altoos reede
En raadbereid is voor een ieders rechten.
Hij die zich op de hulp verlaat des Heiligen,

---

gemotiveerd was dan in Waltharius. waar de vader heet te leven; hij vergeet echter, dat het Walther vooral te doen was om zijn land (v. 252, 600) weer te zien. hij had genoeg van den vreemde (v. 231, 355); en daartoe was het niet volstrekt noodig dat zijn vader nog leefde.

22. *Te houden (to habbene) :* niet af te staan Dit bevestigt, dat Gudhhere aanspraken gemaakt had op die rusting. Men legge hiernaast de plaats uit Waltharius (797 vlg.), waar Walther zijn schild dank weet.

23 *Vijandig (fâh).* Holthausen stelt *flâh* = *trouweloos* voor.

24. *Vijanden (unmaegas) :* of eigenlijk *vreemden*, naar Heinzels interpretatie.

Ook weer te geven door *onmagen* in den zin van « verwenschte magen » en slaat dan op Gudhheres mannen, waarvan naar Waltharius velen elkaar in den bloede bestonden.

Bij Boer anders, men zie later.

25. *Als jelui me deedt :* dit meervoud bewijst, dat *strijdvermoeide* (v. 18) ziet op den kamp met Gudhheres mannen.

Zeker is het, dat Gudhhere zelf geen deel heeft genomen aan die ontmoeting, want hij staat eerst nu op het punt van met Waldere te vechten.

Het meervoud *jelui* onderstelt niet noodwendig, dat Gudhhere thans nog mannen tot zijn beschikking heeft, het blijft altoos toch mogelijk. Waldere kan hiermee ook beteekenen : Zooals gij, Gudhhere, of liever uw mannen (die ik verslagen heb) hebt gedaan.

26-27. God steunt het goede recht met raad en daad. 't Is een beroep op het godsoordeel.

Op Godes bijstand, vindt die daar gereedstaan,
Indien hij eerst gedenkt aan zijn verdiensten.
Dan mogen stoutgezinden have uitdeelen
En goederen beheeren, dat is.... »

c. INHOUD. In het brokstuk A overhandigt Hildegonde aan Waldere het zwaard Mimming, waarop hij zich gerust mag verlaten. Zij wakkert hem aan om moedig te strijden en wijst dienvolgens op den ernst van het oogenblik, op zijn heldendaden bij de Hunnen en op de hoogst noodige voorzichtigheid, immers — 't zal later blijken — Waldere is zooëven door Gudhheres gansche bende ingehaald.

Gudhhere zal de gerechte straf niet ontgaan, want hij legt het op het uitbreken der vijandelijkheden toe, daar hij Walderes aanbod van kostbaarheden en zwaard van de hand heeft gewezen en op hoogen toon nog meer, het harnas, heeft geëischt.

In B dagen Waldere en Gudhhere elkander uit alvorens slaags te geraken.

Gudhhere prijst zijn eigen zwaard, hetgeen nochtans

---

30. *Verdiensten (earnunga) :* De zin is : hij, die verdienstelijk is in Gods oogen en op Hem bouwt, zal ook door Hem geholpen worden.

MULLENHOFF verklaart *verdiensten* door *dapperheid,* doch minder goed, omdat wij hier staan voor een christelijke inlassching.

COSIJN vertolkt *earnunga* door *weldaden :* « indien hij zich Zijn (Gods) weldaân eerst herinnert ».

31-32. Dank zij Gods bescherming zullen dappere helden rijk worden. Hier wordt wel is waar van helden of vorsten in het algemeen gesproken, maar de toepassing *moet* ook voor Waldere geldig zijn : God zal Waldere helpen om zijn schatten te behouden, waarvan Gudhhere hem wil berooven.

moet onderdoen voor een ander, dat hij ook bezit en dat van Diederik van Bern afkomstig is.

Waldere looft niet minder zijn eigen pantser, terwijl hij Mimming in de hand houdt, en hij spreekt de hoop uit, dat God zijn rechtvaardige zaak zal voorstaan.

Waldere heeft al dien zelfden dag met Gudhheres mannen gekampt, niet echter met Hagen, alhoewel Gudhhere daarop gerekend had.

Tusschen A en B ligt een tijdsverloop van ten hoogste eenige uren, zoodat al de gebeurtenissen op één dag worden afgespeeld; juist in dien tusschentijd zijn 's konings mannen verslagen geworden.

d. WANNEER TREEDT HILDEGONDE OP? Hildegondes toespraak moet gesteld worden tusschen het afspringen van de onderhandelingen en het uitbreken van de vijandelijkheden. Er werd nog niet gevochten. Hier staat Waldere alleen, daar staan Gudhhere, Hagen en hun gevolgsmannen; een neteliger toestand is voor hem wel niet denkbaar.

Uit den hoogst ernstigen toon, welken Hildegonde aanslaat, treedt het klaar te voorschijn, dat Waldere zich nooit in hachelijker omstandigheden bevond :

De dag is gekomen, waarop hij zal sneven of den grootsten roem verwerven: toch moet hij *nu nog (nu gît)* den moed niet laten zakken. Het gevaar komt haar eerst zoo groot voor, dat zij als het ware aan zijn moed schijnt te twijfelen. Die vrees is echter van voorbijgaanden aard, want als ze zich zijn bekende onversaagdheid voor den geest haalt en Gudhheres laakbare handelwijze, dan wanhoopt zij niet meer aan de zegepraal van het goede recht.

Er is echter één beding, 't is dat Waldere heden meer dan ooit zijn onbesuisdheid, zijn roekeloosheid zal

moeten intoomen, zooniet, dan zal hij het met den dood bekoopen.

Dat Hildegonde *vóór* het begin der vijandelijkheden optreedt, blijkt nog uit het aanbieden van Mimming, hetgeen anders geen zin heeft. Inderdaad, het gevecht met Gudhhere kan niet hebben plaats gehad, omdat het eerst straks na de uitdagingswoorden in B zal losbreken.

Ten anderen, indien Waldere te voren met Hagen afgerekend had, zoo ware hem Mimming toen al onontbeerlijk geweest. Was deze niet zijn gevaarlijkste tegenstander? Waarom haalt het meisje dan pas nu te elfder ure het onoverwinnelijk wapen voor den dag en niet vroeger, toen Waldere het zoo zwaar te verantwoorden had? Is dat geen verraad aan haar beminde gepleegd?

En waarom heeft zij na die zege geen enkel woordje van lof voor hem over, zij, die hem v. 9 langen roem voorspiegelt, nu het toch een zwakker vijand geldt?

Inderdaad, is Hagen te voren onschadelijk gemaakt, dan staat het eens te meer vast, dat het treffen met Gudhhere, een heel wat geringer krijgsman dan Hagen, op handen is. Nu geraken wij eerst danig in de klem, want dan oordeelt Hildegonde blijkens toespraak en zwaardgeschenk den eersten kamp met Hagen van weinig beteekenis, terwijl zij dien, welke in aantocht is, schromelijk overdrijft.

Deze beschouwingen zijn *a fortiori* van kracht, indien het slaagsgeraken met de gevolgsmannen alleen bedoeld is.

Besluit : de samenhang en de voorstelling, welke wij ons van Hagen en Gudhhere in het licht der sage hebben te maken, bewijzen, dat Hildegonde vóór het uitbreken van de vijandelijkheden voor het voetlicht verschijnt.

Het oogenblik, waarop Hildegonde zich het gevaar in al zijn omvang bewust is, hebben wij boven nader

omschreven, 't is nl. na het mislukken van de onderhandelingen.

Dat onderhandeld werd, is uit fragment *A* te sluiten : Gudhhere heeft ***buiten recht (mid unryhte***, v. 26) het geschil gezocht, en Waldere zal door middel van Mimming diens ***grootspraak*** buigen ***(béot forbîgan***, v. 25).

Hier geeft Ekkehards gedicht ons de gewenschte aanknooping : Walther biedt eerst honderd, daarna tweehonderd ringen aan, maar te vergeefs, want Gunther wil zich ***buiten recht*** den ganschen schat toeëigenen en ***zoekt*** dus ***strijd*** (vv. 654-636). Men vergelijke nog v. 611 :

Ik zie hem, hij staat er bij in het staal, hij komt om te strijden.

Gudhhere heeft eveneens Walderes bod nl. zwaard en kostbaarheden op hoogen toon van de hand gewezen, omdat hij meer, het pantser, misschien wel den ganschen schat eischte. Hij legde het dus op slinksche wijze toe op het uitbarsten van de vijandelijkheden.

e. Gevecht met Gudhheres gevolg. Waldere heeft denzelfden dag, waarop hij Mimming heeft ontvangen ***(nu is gekomen de dag***, v. 7, A) en waarop hij met Gudhhere in het krijt zal treden, dezes handlangers bevochten.

Dit volgt uit v. 18, B, waar hij zich ***strijdvermoeide, headhuwêrgan*** heet, alsmede uit v. 25, B : « met staal mij, ***als jelui me deedt***, bejegenen », waar de tweede persoon meervoud gebezigd wordt.

Heeft Waldere hun gezamenlijk het hoofd moeten bieden, of heeft hij hen, als in Waltharius, één voor één in een ***tweegevecht*** verslagen?

Dit laatste komt mij waarschijnlijker voor en uit hoofde van den climax, die beter tot zijn recht komt, want de strijd met Gudhhere en daarna met Hagen zet de kroon

op de reeks gevechten, en uit hoofde van Gudhheres karakter, die blijkens v. 15-16, B, op Hagen gerekend had en wel geaarzeld zou hebben een man te trotseeren, die in een enkel ontmoeting al zijn helpers buiten gevecht had gesteld.

Ook wil het mij voorkomen, dat v. 21, A, zoo iets laat vermoeden, want er wordt gesproken van den strijd ***met eenen anderen krijger (ôdhres monnes)*** en niet met allen gezamenlijk.

Deze gissing wint aan bewijskracht, indien men ***unmaegas***, ***verwenschte magen***, v. 24, B, met mij laat doelen op de vele bloedverwanten onder Walderes tegenstanders.

f. Vergelijking tusschen Waldere en Waltharius. De voornaamste overeenstemmingen zijn de volgende : Waldere is de zoon van Alpher *(Aelfheres sunu)*; hij is Attila's voorkamper *(Aetlan ordwiga)*; hij wordt door de overmacht wederrechtelijk aangetast; Gudhhere weigert uit winstbejag den aangeboden losprijs; Walderes vrome denkwijze, welke aan christelijken invloed is toe te schrijven; Hagen ziet af van den kamp tegen Gudhheres verlangen in; Gudhhere daagt Waldere uit alvorens handgemeen te worden.

Niet minder talrijk zijn de afwijkingen tusschen het Angelsaksisch en Alemannisch gedicht : In Waltharius strijden Gunther en Hagen te zamen tegen Walther, in Waldere maakt zich Gudhhere alleen tegen hem op en zal de kamp met Hagen moeten volgen; in Waltharius ligt een nacht tusschen de negen tweegevechten en de eindbeslissing, in Waldere krijgt alles zijn beslag op denzelfden dag; in Waldere schijnen de gevechten nog niet aan Wasgenstein vastgeknoopt, omdat de nachtelijke rust in de versterkte stelling ontbreekt.

Gudhhere is nog overeenkomstig de geschiedenis koning

der Burgonden en zijn optreden is krijgshaftiger; dit laatste is ook het geval met Hildegonde, die in de fragmenten de krachtdadigheid van de Oudgermaansche vrouw bewaard heeft. Hildegondes toespraak en zwaardgeschenk zoekt men vergeefs bij Ekkehard.

Er is ook een verschil in den losprijs : Walther biedt goud aan, Waldere daarenboven een zwaard; Gunther verlangt den heelen schat, Gudhhere verlangt het harnas, waarschijnlijk ook meer, daar hij wederrechtelijk strijd zoekt, doch er is ons te weinig van den tekst bewaard gebleven.

Hetzelfde geldt ook van de herkomst van Walderes schat; wij mogen veronderstellen, dat hij aan Attila ontvreemd werd door de vluchtelingen, omdat de goudroof in Ekkehards bron moet gestaan hebben. (Vgl. II, § 4, 1, b.) Zeker is het, dat Attila's harnas uit Waltharius er niet onder begrepen was, immers Waldere draagt zijns vaders erfstuk, en dit wijst op een laatste afwijking met Waltharius, waar de vader van den held nog leeft.

Teekenen wij nog aan, dat Waldere een afzonderlijke ontwikkeling schijnt doorgemaakt te hebben, omdat de Wielandsage er mee verbonden werd.

Om volledig te zijn, kan nog op twee hoogst waarschijnlijke overeenstemmingen gewezen worden : de tweegevechten en de beleediging door Gudhhere aan Hagen toegevoegd als oorzaak van dezes onthouding.

g. VERKLARING VAN HEINZEL. De naam van den persoon, die in A spreekt en Mimming overhandigt, ontbreekt in den Angelsaksischen tekst.

Voor HEINZEL is het niet Hildegonde, maar Hagen, want deze alleen kan met recht zeggen, dat hij Waldere nooit den strijd heeft *ʒien* ontduiken, v. 13 A.

Volgens hem is Mimming hetzelfde zwaard als dat van Widja, hetwelk door Gudhhere in een steenen vat bewaard wordt.

Heinzel onderstelt, dat Mimming Gudhhere ontstolen is geworden door Hagen, die na de bekende beleediging uit Waltharius, hem door Gudhhere aangedaan, het zwaard aan zijn wapenvriend Waldere heeft gegeven.

Het is, zegt hij, Mimmings lot gestolen te worden, zooals tweemaal in de Thidhreks-saga gebeurt, eens door toedoen van Hildebrand, dan door dat van Heime.

Gudhhere verkeert dientengevolge in den waan, dat het kostbare zwaard thuis in de kist vooralsnog wel geborgen is, terwijl het in werkelijkheid zich in Walderes handen bevindt.

Gudhhere wordt « natuurlijk » met behulp van Mimming overwonnen.

Als bewijs roept hij in : *ic... gesâwe*, *ik zag*, v. 12, A. Niet het meisje, maar iemand, die zelf het krijgsleven had meegemaakt gelijk Hagen, is gerechtigd te zeggen, dat hij Waldere nooit den strijd heeft *zien* ontduiken.

Dat Hildegonde Walderes vroeger wapenfeiten niet met eigen oogen kan gezien hebben, is waar; men moet echter, zegt Cosijn, *ik zag* niet zoo nauw nemen, 't is een wijze van spreken, meer niet; Hildegonde wist het van hooren zeggen, honderd anderen hadden het gezien.

Iets gelijksoortigs tref ik bij Ekkehard aan. Hij veroorlooft zich dezelfde vrijheid v. 1204 : *postquam cuncta silere videt :* « als hij *ziet*, dat alles *zwijgt* ». Hij had *hoort* in plaats van *ziet* moeten zeggen, doch wie neemt daar aanstoot aan?

Heinzel loochent ook, dat een vocatief *Aetlan ordwiga*, *Attila's voorkamper*, v. 6, A, in den mond van Hildegonde passen zou.

« Maar juist deze eerenaam, merkt Cosijn aan, is hier

uitnemend op zijn plaats en roept Waldere zijn ouden, roemrijken diensttijd onder Attila's vanen voor den geest : was er een beter middel om zijn gezonken moed weer op te wekken? »

HEINZELS theorie heeft weinig aanhangers gevonden.

Men werpt er tegen op, dat de heldensage niets geboekt heeft omtrent den diefstal van Mimming door Hagen; men vergeet nochtans, dat zij ook geen woord rept van een zwaard, dat Diederik aan Widja zou hebben geschonken; ja, waar kan men nog elders naslaan, dat Hildegonde Mimming bezeten heeft?

Men hechtte ook veel gewicht aan het dualis *unc*, v. 24, A, dat bepaald op Hildegonde ziet :

« Wees niet bezorgd om 't zwaard, u werd beschoren het keurjuweel tot *ons beider (unc)* hulp ».

Een vrouw alleen, aldus werd gezegd, kon zoo spreken, niet Hagen, want hij kan zich helpen met zijn eigen zwaard.

Bij nauwkeuriger onderzoek van het handschrift is het echter gebleken, dat de lezing *unc* geweerd moet worden, dit is derhalve koren op HEINZELS molen.

Vroeger heb ik mij ook afgevraagd, of de verzen 12-14, B, wel bestaanbaar zijn met HEINZELS interpretatie; zij luiden :

> **En Walther sprak, de krachtvermaarde krijger —**
> **Hij had den kamptroost in de hand, den grijper**
> **Der oorlogsdegens (Mimming).**

Hoe kan Gudhhere in den waan verkeeren, dat hij zelf Mimming nog bezit in de steenen kist thuis, wanneer Waldere daar voor hem staat met datzelfde ontbloote zwaard in de vuist? Herkent hij het dan niet? En toch is dit niet ongerijmd, daar dezelfde toedracht

met hetzelfde zwaard beschreven wordt in Wittich, een onderdeel van de Diederiksage (1).

(1) Ziehier den inhoud van Wittich.

Wittich, de zoon van den beroemden smid Wieland, was twaalf jaar oud, toen hij den even jongen vorstenzoon Diederik ging opzoeken om zich met hem te meten, ten einde bij zijn keurbende ingelijfd te worden. Onder weg ontmoet hij eenige gevolgsmannen van Diederik, onder welke Hildebrand, dezes leermeester. Hildebrand is getuige van Wittichs verbazende kracht, en hij begint te vreezen voor zijn jongen meester; daarom neemt hij zijn toevlucht tot een list en verwisselt heimelijk gedurende den nacht zijn eigen zwaard met Wittichs wonderwapen *Mimming*, door Wieland gesmeed. Men komt te Bern (Verona), waar Diederik verblijft.

Nu geef ik het woord aan M. Brants (Germaansche Heldenleer, blz. 226-27. Gent, 1902) :

Diederik begroet zijne mannen, maar het verzoek van Wittich slaat hij af met de hoonende woorden : « zulken vrede zal ik voortaan in mijn en mijns vaders land houden, dat niet ieder hond het wage mij een tweestrijd aan te bieden ». Hildebrand maant zijn leerling tot kalmte en bedaardheid. Diederik grijpt het zwaard, en als twee haviken vliegen de strijders op elkander toe.

Wittichs zwaard springt in stukken : de zoon roept den toorn des hemels in over zijn vader, die hem zulk slecht wapen medegaf. Diederik is op het punt zijn ongewapenden tegenstrever het hoofd af te slaan. Hildebrand bidt Diederik Wittich te sparen, want nooit zal hij dapperder man vinden.

Op de weigering roept de oude leermeester spottend uit : « Laat het kindje hebben waarnaar het schreit » en stelt Wittich het zwaard Mimming ter hand.

Vroolijk als een vogel kust Wittich het kleinood, hij dorst naar bloed als een dorstige naar water, hij hunkert naar kamp als een hongerige naar voedsel.

Diederik moet op zijne beurt wijken : hij roept zijn ouden lieven meester ter hulp. Deze geeft hem een hard lesje : « wend u tot Wittich en zie of uw tegenstrever geneigd is ridderlijker te handelen dan gij ». En het hagelt slagen op Diederiks pantser en helm, het bovenste gedeelte van den helm en twee paar haarlokken worden weggesneden, tot hij om vrede bidt.

Diederik en Wittich zweren broederschap.

Het hoofdbezwaar tegen HEINZELS interpretatie blijft voor mij de toespraak en het zwaardgeschenk in fragment A.

Laat ook Hagen in de plaats van Hildegonde er opkomen, de toestand blijft ongeveer dezelfde : de strijd met Gudhhere en met dezes gevolg is ophanden, en de gevaren aan dien strijd verbonden zijn niet van dien aard, dat Hagen met Walderes lot begaan zou zijn en zich aan overdrijving schuldig maken.

Bij de minnende Hildegonde zou zoo iets er wellicht eventjes door kunnen, niet bij Hagen, die den dood ontelbare malen onder de oogen heeft gezien en voor wien Waldere geen onbekende moet zijn als held

Dan bleek Ekkehard beter op de hoogte van de eischen der sage en der kunst, wanneer hij Walther laat uitroepen met fier zelfbewustzijn :

> Hunner, die ik zie, met terzijdestelling van Hagen,
> Vrees ik, zoo sprak hij, niet één (367-68).

Welnu, dat zal hier ook wel Hagens overtuiging zijn geweest!

Wij mogen derhalve den staf breken over HEINZELS interpretatie, omdat zij het heldenkarakter van Waldere en Hagen in een verkeerd daglicht plaatst, terwijl de sage nochtans het eens opgevatte ideaal trouw blijft aankleven.

h. VERKLARING VAN BOER. BOER miskent niet de waarde van Waldere, de oudste bron van de Walthersage, hetgeen HEINZEL wel doet, maar het erfgebrek van zijn redeneering is, dat hij ter verklaring van de Walderefragmenten niet uitgaaat van de Waltherbronnen, maar van de Hildesage.

Zijn betoog komt op de volgende punten neer :

1° Waldere moet Gudhhere bekampen. Hildegonde reikt hem met het oog op dien kamp het zwaard Mimming toe, omdat zijn eigen zwaard te voren in den strijd met Hagen gebroken is. Een naklank daarvan is het stukspringen van des helden wapen in Waltharius, v. 1379.

Bewijs : v. 23, A : « treur niet om dat zwaard » *(ne murn dhû for dhŷ mêce)*, d. i. treur niet om uw in den strijd met Hagen gebroken zwaard, want Mimming « het keurjuweel » is beter.

Walderes voorafgaande kamp met Hagen volgt uit « strijdvermoeide », v. 18, B, en uit v. 14, B, vlg. :

> **Voorwaar, Burgondenvorst, gij hadt voorzeker**
> **Gehoopt, dat Hagens hand mij eenen tweekamp**
> **Verwekken zou en mij onvaardig maken**
> **Tot 't voetgevecht.**

Met andere woorden : gij gelooft, Burgondenvorst, dat het zooëven met Hagen uitgevochten gevecht mij uitgeput heeft.

2° Hagen is het eigenlijk opperhoofd van de Franken; Gudhhere is een jonger broeder, die, alhoewel machtig en rijk, hem ondergeschikt is.

Boer ziet hierin een primitieve verhouding, daar hij in zijn merkwaardige navorschingen omtrent het Nibelungenlied heeft betoogd, dat Hagen oorspronkelijk de Frankische koning was.

Het bewijs wordt geleverd door v. 29, A :

> Nu zal beroofd van beide
> Hij (Gudhhere) keeren uit den kamp, *den heer opzoeken*,
> *(hlafurd sêcan).*

Boer vat *hlafurd*, *heer*, als accusatief op, niet als nominatief.

De zin is : dat Gudhhere na door Waldere overwonnen te zijn naar Hagen, den koning, zal terugkeeren.

3° Vóór het vertrek heeft Hildegonde zich van Gudhheres zwaard Mimming en schatten meester gemaakt; dit verklaart ons, waarom deze zich bij de vervolging aansluit.

Bewijs : v. 27, A :

Hij (Gudhhere) heeft *verloren (forsôc)* 't zwaard, de kostbaarheden.

4° Hagen zet Waldere na, omdat deze zijn dochter Hildegonde geschaakt heeft, als blijkt uit de identische Hildesage.

Bewijs : v. 24-25, B :

> Wanneer *onmagen (unmaegas)* thans alweer beginnen,
> Met staal mij, als jelui me deedt, bejegenen.

De vorstelijke broeders zijn aan Waldere, den echtgenoot van de geschaakte Hildegonde, vermaagschapt. Waldere legt nadruk op zijn bloedverwantschap met de aanvallers en heet hen *onmagen*, d. i. *slechte magen;* het is dus een verwijt.

i. Beoordeeling van Boers interpretatie. Het tweegevecht tusschen Waldere en Hagen heeft niet plaats gegrepen, omdat Hildegondes toespraak en zwaardgeschenk zich daartegen verzet.

Er blijft nog over Boers bewijsgronden te onderzoeken. Wij verwijzen naar onze studie *De Waldere-fragmenten en de Hildesage*, Gent, 1911, waarvan wij de voornaamste punten zoo kort mogelijk zullen samenvatten.

1° *Ne murn dhû for dhŷ mêce* kan blijkens onze vertaling ook anders verstaan worden; dit is ook het geval met « strijdvermoeide ».

2° De vertaling van v. 14-16, B, welke het eerst door

MULLENHOFF werd voorgeslagen, doet den zin geweld aan.

Immers indien het tweede lid t. w. « dat Hagen Waldere ongeschikt zou maken tot het voetgevecht » een vrome wensch van Gudhhere blijkt te zijn, dan is het eerste lid t. w. « dat de Burgondenvorst gehoopt had op een strijd tusschen Hagen en Waldere » ook een onvervulde wensch.

Letten wij nog op de tegenspraak : aan den eenen kant is Gudhhere in BOERS oogen zoo geducht, dat Hildegonde voor Walderes leven vreest en hem Mimming schenkt, aan den anderen kant maakte echter die ijzervreter de laffe berekening, dat Hagen Waldere onschadelijk zou maken.

3° Tegen de verklaring van v. 29, A. hebben wij drie bezwaren :

a) Indien de 1e naamval ***hlafurd*** blijkens onze vertaling een uitstekenden zin aanbiedt, is het niet dwingend er een 4en naamval van te maken.

b) BOER houdt ten onrechte ***hlafurd*** (heer, koning) voor een variatie of parallelvorm van ***ealdne êdhel*** (oude stamgoed), want ***heer*** duidt een persoon aan, ***stamgoed*** echter een plaats.

Men legge hiernaast een aanhaling uit Béowulf, welke — COSIJN wees er al op — zekere analogie vertoont :

thonon hê gesôhte swaesne êdhel,
léof his léodum lond Brondiga,
freodho-burh fägere... (520 522).
Vanwaar hij (Brecca) wedervond, de volksgevierde,
Het lieve stambezit, het land der Brondigs,
Den schoonen schatburg.

Hier hebben wij drie ***plaatsnamen***, dus drievoudige variatie : stambezit, land der Brondigs, schatburg. Ziedaar een onberispelijke variatie!

c) Boers verklaring ligt overhoop met de feiten.

Gudhhere zal dus het onderspit delven en dan huiswaarts keeren naar koning Hagen, naar het oude stamgoed. Hij vergeet echter, dat Hagen aanwezig is.

Gudhhere moet dus *blijven*, indien hij Hagen wil treffen; of zoo hij naar het oude stamgoed heen wil, dan zal hij niet ***naar*** koning Hagen gaan, maar *met* koning Hagen.

4° De vertaling van *forsôc* (v. 27, A) door : « hij (Gudhhere) heeft ***verloren*** » is onvoorwaardelijk te verwerpen.

a) Indien Hildegonde hem zwaard en kostbaarheden afhandig heeft gemaakt, dan heeft Gudhhere het recht aan zijne zijde, als hij de dieven nazet. Derhalve tegenspraak met v. 25, A, waar gezegd wordt, dat Gudhhere ***buiten recht***, ***mid unryhte***, den strijd begon te zoeken, en met het slot van B, waar Waldere zich op Gods bescherming beroept.

b) Wat onmiddellijk volgt laat die beteekenis niet toe. Men oordeele :

Nu zal, beroofd van beide
Hij keeren uit den kamp, de heerscher, (den heerscher, naar Boer)
Het oude stamgoed; of hier eerder slapen [zoeken
Den doodsslaap.

Met andere woorden : nu zal Gudhhere in elk geval zwaard en schat kwijtzijn, hetzij door zijn neerlaag, hetzij door den dood.

Dit heeft alleen een zin in de beteekenis van *forsôc* = ***hij weigerde***. Immers, een derde mogelijkheid biedt zich aan : Gudhhere kan overwinnen (men herinnere zich Hildegondes vrees en Walderes beroep op Gods bijstand) en zich meester maken van zwaard en juweelen; maar — en hier zit het hem — Gudhhere heeft ze *geweigerd*, hij wil ze ja niet.

Beteekent *forsôc* echter ***hij heeft verloren***, dan blijft het altoos mogelijk, dat Gudhhere overwint en MET den veroverden schat naar het oude stamgoed terugkeert.

Dezelfde opwerping kan gedaan worden tegen KÖGELS interpretatie van *forsôc* = ***hij eischte***.

5° Tegen Hagens bedoeld vaderschap zijn een paar moeilijkheden in te brengen :

a) Niemand zal het recht van den van zijn dochter beroofden vader betwisten. Wat laten Hildegonde en Waldere zich dan voorstaan op hun rechtvaardige zaak?

b) Gesteld de bloedverwantschap, dan is BOERS verklaring van ***unmaegas*** = ***booze magen*** nog verkeerd, omdat — wij toonden het boven aan — Hagen Waldere niet bevochten heeft, en omdat Waldere zelf, die zich door diefstal en schaking aan zijn ooms bezondigt, juist geen lieve bloedverwant is.

Ja, « booze magen » zou er misschien door kunnen, indien de gebroeders in hun onverzoenlijken wrok het losgeld hadden geweigerd, zooals in de Hildesage tot tweemaal toe geschiedt, maar alle poging tot vergelijk vanwege Waldere wordt door BOER uit den tekst geweerd, omdat hij *forsôc* niet vertaalt door : ***hij weigerde*** zwaard en juweelen.

Men kan, mijns inziens, ***unmaegas*** = ***onmagen*** behouden, maar dan beteekent het niet meer « slechte, booze magen » met het oog op Hagen en Gudhhere, maar ***verwenschte magen*** en wel met betrekking tot Gudhhere en zijn gevolg.

Wij weten immers uit Waltharius, dat buiten Gunther en Hagen nog anderen met elkaar verwant waren, als Kamelo en Kimo-Scaramund, Hagen en Patavried, en dat op die bloedverwantschap herhaaldelijk gewezen wordt, b. v. :

Hier staan veel genooten, velen verwant naar den bloede. v. 802.
Nu menig makker sneefde en maag. v. 1080.

Dit zou het boven uitgesproken vermoeden betreffende de waarschijnlijkheid der tweegevechten versterken.

Ten slotte hebben wij nog een voorbehoud te maken. Indien Hagen niet de vader van Hildegonde is, dan bestaat er geen noodwendigheid om de vervolging van hetzelfde punt te laten uitgaan als de vlucht, hetgeen voor Boer nochtans als stelregel geldt. (Vgl. V. § 5 *a.)*

6. Besluit. Wij weten niets stelligs omtrent de *oorspronkelijke* gedaante van de Walthersage.

Uit dit onderzoek blijkt ten minste, dat het stelsel van Boer om de Walthersage uit de Hildesage te verklaren geen houvast heeft aan de Waldere-fragmenten.

Ziedaar een *feit*, en daartegen kunnen de vernuftig opgebouwde hypothesen, om de geleidelijke ontwikkeling van den oervorm te verklaren, niet opwegen.

Een tweede *feit* is, dat Waldere een eeuw ouder is dan de Ragnarsdrápa van Bragi, de oudste bron van de Hildesage, en als zoodanig, bijaldien geen andere gronden voor het tegendeel pleiten, geen minder vertrouwen verdient.

Nu staat het vrij zooals b. v. Heinzel doet, deze gevolgtrekking te ontkennen en zoo maar te beweren, dat Waldere den oervorm minder goed bewaard heeft dan de latere bronnen; doch dan waagt men zich op een glibberig pad en zet men de deur open voor allerlei gissingen en *a priori*'s, hetgeen door de geschiedenis van den oorsprong der Walthersage maar al te zeer bewaarheid zal worden.

Mullenhoff vermoedt, dat Waldere een gedicht van geringe afmetingen moet zijn geweest. Ik kan in die meening niet deelen, want indien men op Waltharius

afgaat, en dit is toch het beste richtsnoer, dan moet een gewrocht, dat zulk een breede plaats inruimt aan de gebeurtenissen, welke tusschen de onderhandelingen en den aanval zich toedroegen, en daarenboven op andere uit Waltharius op te maken toestanden schijnt toe te spelen (als b v. de tweegevechten, Hagens onthouding van den strijd als gevolg van Gunthers beleediging) een gedicht van zekeren omvang zijn geweest.

§ 3. DE NOVALESER KRONIEK.

a. De overlevering, welke naar tijdsorde onmiddellijk na Waldere en Waltharius komt, is de Latijnsche kroniek uit het klooster Novalese in Piëmont, het *Chronicon Novaliciense.*

In het 2e boek worden talrijke verzen uit Ekkehards werk medegedeeld.

Zij zijn ingeschoven in de geschiedenis van een zeker Walther, een onder de wapens vergrijsd krijgsman, die, de wereld moede, zich in genoemd klooster had teruggetrokken en door roovers overvallen zich van de pij liet berooven, maar er duchtig op los sloeg, toen men hem ook de broek wilde afnemen.

Wie denkt hier niet aan de Fransche sage van Willem van Oranje, *le Moniage*, een « chanson de geste », dat door J. Alberdingk-Thijm in zijn Karolingische Verhalen zoo meesterlijk is nagedicht?

De gelijkheid van naam heeft hier de versmelting teweeggebracht van Ekkehards Walther en een hem wildvreemden naamgenoot uit een Novaleser plaatselijke sage; het verhaal valt dus eigenlijk niet binnen ons bestek.

Men laat deze kroniek tot voor 1027 opklimmen, dit is nochtans niet zeker. (Vgl. Eenige vraagstukken enz., blz. 10-13.)

b. Hier volge de inhoud naar J. Grimm en A. Schmeller.

Nadat Walther veel krijgsdaden in de wereld had verricht en tot jaren was gekomen, begon hij over zijn zonden na te denken en hij nam zich voor de vergiffenis des Hemels door een streng boetvaardig leven te verwerven.

Hij zocht zich een schoonen staf uit, aan het uiteinde waarvan hij veel metalen ringen liet vastmaken en aan ieder ring een schelp, trok het pelgrimsgewaad aan en reisde bijna de heele wereld door. Hij wilde de regels en levenswijze van alle monniken stiptelijk onderzoeken en begaf zich in elk klooster.

Als hij dan de kerk was binnengetreden, placht hij met den staf twee- of driemaal hard op den bodem te stooten, dat alle schelpen rinkelden. Hiermee stelde hij de strengheid van de kloostertucht op de proef.

Als hij nu in 't klooster Novalese gekomen was en daar als naar gewoonte met den pelgrimsstok op den vloer klopte, keerde zich een van de kweekelingen op het gedruisch nieuwsgierig om, maar aanstonds sprong de schoolmeester toe en gaf hem een oorvijg.

Toen verzuchtte Walther en sprak : « Al langen tijd heb ik de wereld doorkruist en nooit heb ik iets dergelijks ontmoet. » Dan meldde hij zich aan bij den abt om opgenomen te worden, trok de pij aan en werd op zijn verlangen tot hovenier van het klooster aangesteld.

Hij nam twee lange koorden en spande ze in den tuin, het een in de lengte, het andere in de breedte, en hing er des zomers al het onkruid op met de wortels naar de zon om het te laten verdorren en uitsterven.

Er was in 't klooster een houten, zeer kunstig bewerkte wagen, waarop men niets anders lei dan een grooten

mast, welke boven met helklinkende schellen voorzien was. Bijwijlen werd die opgerecht, zoodat ieder hem zien kon en het geklingel hooren. Alle hoeven en dorpen van 't klooster hadden ook hun wagen, waarmee de onderhoorigen van de monniken koren en wijn naar het klooster vervoerden; de wagen met den mast ging dan voorop en honderd of vijftig andere voertuigen volgden, en eeniegelijk wist zoo, dat de vrachttocht het beroemde klooster Novalese toebehoorde.

Geen hertog, graaf, heer of dorper zou het gewaagd hebben er schade aan toe te brengen, ja de kooplieden op de jaarmarkten sloegen hun waren niet op, voor zij den wagen met zijn belletjes zagen aankomen.

Nu gebeurde het eens, dat deze wagens met hun vracht naar 't klooster terugkeerden en op lieden van den koning stieten, die paarden op een weide lieten grazen. Deze overmoedigen wierpen zich op het kloostergoed en namen alles weg. Te vergeefs verzetten zich de dienaars en zij lieten den abt en de broeders op staanden voet weten, wat zich toegedragen had.

De abt verzamelde al de kloosterlingen en berichtte hun het gebeurde. Toentertijde was een zeker Asinarius, een geboren Frank, een deugdzaam en verstandig man, overste van de kloostergemeente.

Op Walthers voorstel, dat men verstandige broeders naar de roovers moest zenden om hun de zaak naar behooren onder het oog te brengen, zei deze terstond : « Dan moet gij, Walther, dadelijk naar hen toe gaan, want een verstandiger, wijzer broeder hebben wij niet. »

Maar Walther, die wel gevoelde, dat hij den hoogmoed en de aanmatiging van dat slag menschen niet zou kunnen verdragen, hernam : « Zij zullen me de pij uittrekken. » — « Indien ze u de pij uittrekken, sprak Asinarius, zoo geef hun nog de kap op den koop toe, dit

leggen de broeders u op. » — « Hoe moet ik met borstrok en onderkleed doen? » — « Zeg, dat de broeders u opgelegd hebben ook deze kleedingstukken te laten varen. » — « Maak u niet kwaad, zoo ik verder vraag; indien ze nu met de broek op dezelfde wijze willen voortvaren als met de rest? » — « Dan hebt gij uw deemoed genoeg getoond, immers wat de broek aangaat kan ik u niet bevelen ze af te staan. »

Daarmee was Walther tevreden, hij ging weg en vroeg aan de kloosterbedienden, of er hier geen paard was, waarop hij, als het nood gaf, een gevecht kon wagen. « Er zijn flinke, sterke karpaarden voorhanden », antwoordden zij. Aanstonds liet hij ze voorbrengen, besteeg er een en gaf het de sporen, daarna een tweede; maar hij zag van beide af en maakte op hun gebreken opmerkzaam. Dan herinnerde hij zich zijn oud ros, dat hij indertijd naar het klooster meegenomen had, en hij vroeg, of het nog leefde.

« Ja, heer, het is nog in leven, maar het is stokoud en wordt gebruikt door de bakkers, voor wie het dagelijks koren naar den molen heen en weer brengt. » Walther sprak : « Haalt het mij, opdat ik uit eigen oogen zie. » Als het hem gebracht werd en hij er op sprong, riep hij uit : « Wel, dit paard heeft de lessen nog niet vergeten, welke ik het in mijn jonge jaren gegeven heb. »

Hierop nam hij afscheid van den abt en spoedde zich, alleen door twee of drie knechts vergezeld, naar de baanstroopers heen, die hij vriendelijk groette en vermaande van het aan Gods dienaars toegevoegde onrecht af te zien.

Zij echter werden des te toorniger en overmoediger en dwongen Walther het kleed, dat hij droeg, uit te trekken. Geduldig verdroeg hij alles, zeggend dat zulks hem opgelegd was.

Als zij hem uitgeschud hadden, begonnen zij ook zijn sandalen en schoenriemen los te maken. Als zij echter aan de broek kwamen, zei Walther, dat hem dat niet opgelegd was. Zij echter hernamen, dat het hun niet kon schelen wat de monniken bevolen hadden. Walther echter antwoordde : « Ook mij staat het niet langer aan », en toen zij geweld wilden gebruiken, maakte hij onbemerkt zijn stijgbeugel los en trof een kerel, dat hij voor dood neerzonk.

Dan greep hij dezes wapen en sloeg er mede rechts en links om zich heen. Daarna keek hij rond en zag een kalf, dat graasde, hij sprong toe, rukte het een schouderblad uit en beukte er mee op de vijanden los, welke hij door het gansche veld achternajoeg.

Door sommigen wordt verteld, dat hij zulk een slag toebracht aan hem, die zich het vrijpostigst had betoond en juist gebukt was om zijn schoenen los te maken, dat een halswervel hem in de keel bleef steken.

Nadat hij velen verslagen had, kozen de overigen de vlucht en lieten alles in den steek.

Walther maakte zich echter niet alleen meester van eigen goed, maar ook van het vreemde, en keerde met een rijken buit beladen naar het klooster terug.

Zuchtend ontving hem de abt en voer hevig tegen hem uit. Hem werd een boete opgelegd, opdat hij zich niet al te wereldschgezind over een daad zou verheugen, die verderfelijk was voor zijn ziel.

§ 4. HET NIBELUNGENLIED.

a. Aanrakingspunten. Het Nibelungenlied moet omstreeks 1200 uit afzonderlijke, oude liederen tot een doorloopend geheel zijn versmolten. De lotgevallen van Gunther

en Hagen, welke er geschetst worden, volgen in tijdsorde op hun wapenfeiten in Waltharius.

Eenige strofen zinspelen op Walthers en Hildegondes verblijf bij de Hunnen, alsmede op dat van Hagen.

Deze verwijzingen naar de Walthersage komen met geringe afwijkingen voor in de tien volledige handschriften van het Middelhoogduitsch gedicht, hetgeen de echtheid en den hoogen ouderdom er van waarborgt.

Als Etzel boden naar Worms zal afvaardigen om de Burgonden uit te noodigen, drukt Grimhilde hun wel op 't hart om Hagen niet te vergeten, die den weg zal moeten wijzen, want hem zijn « de wegen naar de Hunnen van kindsbeen af bekend ». (Strofe 1419.)

Er wordt gesproken van Hagens en Walthers gedwongen oponthoud als gijzelaars bij de Hunnen :

« Twee schoone kinderen (zegt Etzel) werden mijn gijzelaars, hij (Hagen) en Walther van Spanje, die groeiden hier op tot man. Hagen zond ik terug, Walther met Hildegonde nam de vlucht. » (St. 1756.)

Beiden maakten er zich verdienstelijk door hun koene daden. Een Hunnenkrijger legt van hen het volgend getuigenis af :

« Hij (Hagen) en die van Spanje (Walther) volbrachten menigen tocht, toen zij hier bij Etzel menigen kamp kampten voor des konings eer. » (St. 1797.)

Ook heeft het Nibelungenlied de herinnering bewaard aan Walthers vijandelijke ontmoeting met Gunthers mannen :

Hagen verwijt den ouden Hildebrand voor hem uit de zaal gevlucht te zijn, waarop deze hem den mond snoert als volgt :

« Waarom verwijt gij mij dat? Nu, wie was het, die op het schild voor den Wasgenstein was gezeten, toen

Walther van Spanje zooveel zijner vrienden versloeg? » (St. 2344.)

b. Opmerkingen. Al deze aanrakingspunten tusschen het Nibelungenlied en Waltharius zijn waarschijnlijk te danken aan den invloed van Ekkehards in de middeleeuwen veel gelezen gedicht, want het maakte een geliefkoosde leerstof uit en werd daarom door menig afschrift verspreid.

In het Nibelungenlied wordt voor den eersten keer van den *Wasgenstein* gesproken; Ekkehard vermeldt alleen « het woud, dat toen al Vosagus heette ».

Bij gelegenheid van Hagens vertrek uit het Hunnenland loopen de voorstellingen uit elkaar : In Waltharius is Hagen gijzelaar en maakt hij zich heimelijk uit de voeten, in het Nibelungenlied is hij eveneens gijzelaar, maar Etzel verleent hem vrijen aftocht.

De eerste voorstelling is de ware, de tweede is niets anders dan een uitredding, een door den dichter opzettelijk aangebrachte verandering. Immers Etzels uitnoodiging onderstelt een vriendschappelijke verhouding tusschen Hunnen en Burgonden; Hagens eedbreuk moest verbloemd worden, en daarom werd zijn vlucht, waardoor hij zich Etzels toorn had op den hals gehaald, in een vrijwillig oorlof veranderd, hetgeen zijn optreden onder Etzels gastvrienden mogelijk maakte.

§ 5. DE THIDHREKS-SAGA.

a. Inhoud. Deze sage, uit het midden der 13e eeuw, vermeldt als bronnen oude Duitsche gedichten en verhalen van mannen uit Soest, Bremen en Munster; zij steunt dus op Nederduitsche berichten. Het verhaal komt hierop neer :

Walther van Waskastein *(Valtari of Vaskasteini)* bevindt zich, nog jong zijnde, als gijzelaar van zijn oom Ermanarik aan Attila's hof. Twee jaar later komt ook ***Hildegund*** in dezelfde hoedanigheid aan het hof en wordt onder de dienaressen van koningin *Erka* opgenomen.

Op een feestmaal verklaren zij elkander hunne liefde bijna in dezelfde bewoordingen als in Ekkehards gedicht en zij komen overeen te vluchten. Ook gelast haar de jongeling veel goud uit de schatkamer der koningin mee te nemen.

Op één paard met kostbaarheden beladen vlieden zij den volgenden morgen naar het zuiden. Het verder beloop der gebeurtenissen biedt eenige afwijkingen aan van 't verhaal in Waltharius.

Zij worden op des konings bevel door twaalf helden, waaronder Hagen *(Högni)* nagezet, zoon van koning Aldrian, en niet ver van het hof ingehaald.

Het meisje raadt Walther aan zijn heil in de vlucht te zoeken, maar deze, in het besef zijner vroegere heldendaden, springt uit het zadel en maakt zich gereed tot den kamp.

Hij verslaat elf Hunnen, maar wordt zelf gewond, terwijl Hagen, dank zij de invallende duisternis, zich in het woud uit de voeten maakt.

Walther slaat vuur en braadt een everbout. Terwijl zij bezig zijn met het wildbraad te verorberen, springt Hagen met getogen zwaard uit zijn schuilhoek op Walther toe, maar deze, door het meisje gewaarschuwd, slaat hem met den schenkel een oog uit.

De vluchtelingen zetten hun tocht naar Ermanarik, die in Italië is, voort, terwijl Hagen naar Susa (Soest) bij Attila een heenkomen zoekt.

b. OPMERKINGEN. 1° *Afwijkingen van Waltharius.*

Deze traditie verschilt in menig opzicht van die bij Ekkehard :

De Hunnen zijn de vervolgers en onder hen onderscheidt zich Hagen; deze is, eensluidend met het Nibelungenlied, de zoon van koning Aldriân en niet van Hagathien; Walthers en Hagens wapengenootschap ontbreekt, alsmede Hagens ontvluchting; afzonderlijke gevechten hebben niet plaats; de gewapende ontmoeting geschiedt in een woud en van het overzetten van den Rijn wordt niet gerept; het braden van den ever en de niet zeer krijgshaftige kneuzing van Hagen is iets gansch anders; Walthers verwonding wordt niet nader omschreven, doch uit het vervolg van de sage t. w. bij gelegenheid van een wedstrijd in het steen- en speerwerpen en van zeker tweegevecht, waarin hij sneuvelt, blijkt hij niet eenhandig te zijn.

Nog andere afwijkingen zijn aan te stippen :

Walthers verhouding tot Ermanarik en zijn vlucht naar het Zuiden; Attila is niet de machtige heerscher, maar de zoon van een koning van Friesland, die Hunaland (Saksen, Westphalen) veroverd heeft.

Hildegonde, de nicht van Erka, is de dochter van Ilias, den Jarl van Griekenland. Onder de Grieken verstond men in de middeleeuwen ook de Russen.

2° *Overeenstemmingen met Waltharius.* Nochtans trekt de Noorsche sage ééne lijn met Waltharius in den diefstal van Attila's goud, door Hildegonde op Walthers last gepleegd, en bovenal in het heimelijk mondgesprek, waardoor het meisje, dat eerst geen geloof sloeg aan Walthers woorden, tot de vlucht wordt overgehaald, nu zij overtuigd is, dat het hem meenens is.

Schrijven wij den inhoud van hoofdstuk 242 neer volgens v. d. Hagen's Duitsche vertaling :

Eensdaags was er een prachtig gastmaal en reidans in koning Attila's omtuinde weide, en Walther hield dan Hildegonde bij de hand en zij spraken velerlei met elkaar zonder dat iemand het opmerkte.

Toen zei Walther : « Hoe lang wilt gij de dienstmeid van koningin Erka zijn? Voorwaar, het betaamde u beter, dat gij met mij huiswaarts gingt naar mijn bloedverwanten. » Zij antwoordde : « Heer, gij moet niet met mij spotten, alhoewel ik ver verwijderd ben van mijn magen. » Toen sprak Walther : « Vrouwe, gij zijt de dochter van Ilias, Jarl van Griekenland, en de broeder uws vaders is Osantrix, koning van de Wilkinemannen en van een groot deel der Reussen. Ik echter ben de zoon van de zuster Ermanariks, koning van Rome, en een bloedverwant van mij is koning Diederik van Bern; waarom zou ik dan den koning moeten dienen? Handel dus wel en trek met mij naar huis, en evenals ik u genegen ben, zoo moge God u genegen zijn. » Toen antwoordde zij : « Daar ik nu naar waarheid uwen wil ken, zoo zult gij ook mij en mijnen wil kennen. Ik was maar vier winters oud, toen ik u het eerste zag; toen beminde ik u aanstonds zoozeer als niets ter wereld; daarom wil ik met u trekken waarheen gij verkiest. »

Toen zei Walther : « Indien het is als gij zegt, kom dan morgen als de zon opgaat bij de laatste burgpoort en neem zooveel goud met u, als gij met beide handen kunt dragen, daar gij alle schatten van koningin Erka, uwe nicht, weet liggen. » En zij zeide dat het zoo zou geschieden.

Koning Attila werd niet eerder van dezen aanslag iets gewaar, dan toen Walther en met hem Hildegond reeds uit Susa gereden waren. Zij namen veel goed en goud met zich en reden alleen uit den burg, want zij hadden geen vertrouwden vriend, dien zij op de hoogte dorsten brengen van hun vlucht.

3° *Gevolgtrekking.* Deze laatste treffende overeenkomst tusschen de twee redacties laat de onderstelling toe, dat de Thidhss. deze bijzonderheden uit den Alemannischen sagevorm geput heeft. STRECKER is ook van die meening.

Het valt derhalve te bezien, of de Saksische (Frankische) voorstelling wel oorspronkelijk is, en niet veeleer een latere wijziging van de Alemannische.

Wat in die meening versterkt, is de herkomst van Walther.

Indien de Thidhss. hem naar Waskastein benaamt, dan kan deze plaatsaanduiding niets anders zijn dan een herinnering aan de gevechten, welke hij aldaar aan koning Gunther en zijn gevolgsmannen heeft moeten leveren.

Men kan nog twee bijzonderheden ten gunste van deze zienswijze inroepen :

Twaalf vijanden leggen het in beide opteekeningen op Walthers leven toe, en hier zoowel als daar trekt zich Hagen uit den slag met het verlies van een oog.

Ook dient in acht genomen, dat de voorstelling van Hildegonde in de Noorsche sage als een Grieksch-Russische prinses op later toestanden ziet.

Om al deze redenen komt mij ALTHOFS gevoelen gegrond voor, wanneer hij staandehoudt, dat Ekkehards gedicht, ofwel een er op steunende bewerking zich onder de oude liederen of verhalen bevond, waarop de compilator van de Thidhss. zich beroept.

Deze zienswijze dat de Saksisch-Frankische voorstelling de Alemannische bedingt zal nog bevestigd worden door het onderzoek, dat wij bij gelegenheid van het Weener fragment zullen instellen.

§ 6. WALTHER EN HILDEGONDE.

Van een Middelhoogduitsch gedicht « Walther en Hildegonde » uit het eerste kwartaal van de 13e eeuw zijn twee brokstukken tot ons gekomen, waarvan het eene, het kortste, te Gratz, en het andere te Weenen berust.

Het eerste bestaat in negen strofen, waarvan geen enkele volledig is en drie maar eenige losse woorden hebben aan te wijzen, die de voor- en keerzijde van één blad beslaan, zonder dat men kan vaststellen op welke van beide het begin staat. Wij sluiten ons voor de volgorde en aanvulling der leemten aan HEINZEL aan.

Het tweede fragment bevindt zich op twee perkamentbladen, waarvan het eerste 20 strofen telt in nagenoeg gaven toestand, het tweede 19, waaronder drie zeer verminkt zijn.

Het geheel moet een werk van langen adem geweest zijn aangezien de uitbreiding, welke in de fragmenten aan eigenlijke bijzaken geschonken is.

A. HET GRATZER FRAGMENT.

INHOUD. Hagen neemt afscheid van Etzel en Helche, hij neigt zich met veel ijver en wenscht hun veel heil toe. — Hij beschenkt hen, die hem het naaste waren in het Hunnenland, met rossen, gewaden, goud en zilver, want het ware onbetamelijk, zoo iemand door zijn vertrek schade leed. — Hij heeft het gesprek tusschen Hildegonde en Walther gehoord waarin het meisje op de vlucht aandrong : « Nood en kommer had ik ooit door uw toedoen. Aan wien wilt gij mij prijsgeven, mijn dierbare makker? Wildet gij, dat ik van hier met u vertrek, om u zou ik mij groot leed getroosten. » —

De sterke Hagen komt haar te hulp en hij dringt bij Walther op het huwelijk aan :

« Wien zoudt gij deze jonkvrouw prijsgeven, die met zulke vereering tot hiertoe u verbeid heeft? Met de kroon zou ze wel een keizerin zijn; haar moet gij minnen, ziedaar mijn raad. » —

Daarna deelt hij mede, dat zij als kinderen met elkaar werden verloofd :

« Ik stond er bij, toen men u beiden verloofde, het staat mij allemaal nog wel voor den geest. »

Walther herinnert zich, dat hij haar vroeger met onverschilligheid heeft bejegend, en hij antwoordt terstond :

« Wee mij! wat een leed, nu mijn vrouwe Hildegonde van mijn goeden dienst tot hiertoe zoozeer beroofd is geweest wel menigen dag! Indien ik ooit in mijn liefde tot haar moest te kort schieten, dan zou dat een kreuk zijn in mijne eer. »

Opmerkingen. Hagen schijnt overeenkomstig de voorstelling in het Nibelungenlied Attila in de beste verstandhouding en niet als vluchteling verlaten te hebben.

Een tweede verschil met Waltharius is, dat Walther niets van de verloving afwist en nu pas door Hagen op de hoogte wordt gebracht; daarentegen is zijn onverschilligheid voor Hildegonde een naklank er van.

B. Het Weener Fragment.

a. Inhoud. ***Eerste blad.***

In de eerste strofe, welke onvolledig is, stuurt Hildegonde het woord toe tot Volker of tot een zijner boden en zinspeelt op den zoendronk na den laatsten kamp in Waltharius; zij zegt :

« Zij namen mijn wijn uit mijne hand aan. »

In de tweede strofe wordt Volker, die met zestig man van den Rijn door het Vogezenwoud is opgetrokken, door Walther ontvangen. Dank zij Volkers beleid, trekt men ongehinderd verder. — Walther richt tot Volker het verzoek : « Help mij nu verhoeden, dat wij soms den verkeerden weg in het land inslaan; wij moeten naar Langres toe, daar is mijn vader. » Volker antwoordt : « Hoe wij anders ook mogen rijden, ziehier mijn raad : wij mogen geen gasten te Metz zijn. Ortwin heeft daar binnen wel duizend koene mannen. Wat ook de koning er later over zegge, wij zullen er in een strijd gewikkeld worden. » (3e, 4e str.)

Deze raad wordt ingevolgd en zij trekken ongehinderd verder. Volker kwijt zich uitstekend van de hem door Gunther opgelegde taak. (5e, 6e str.) Hij leidt hen uit Ortwins land en dan door Bourgondië; niets wordt Walther in den weg gelegd uit ontzag voor het sterke geleide. (7e str.)

Prachtig uitgedoste boden worden te paard vooruitgezonden om koning Alpker de komst van zijn zoon en dezes bruid te melden (8e str.)

Als deze de blijmare verneemt, is hij opgetogen van vreugde; droefheid en lange klachten zijn vergeten, en hij spreekt, de rijksvoogd of beschermheer van Spanje *(der vogt von Spanyge)* :

« Uwe tijding is mij welkom, ik had menige zorg langen tijd, zijn verblijf in den vreemde leek mij wel duizend jaar; ik zie hem met verlangen weder, zoo God hem maar terugzendt. » (9e, 10e str.)

De koningin weent van vreugde en regelt alles voor de ontvangst van Walther. (11e str.)

Alpker verlangt te weten, hoe Etzel en vrouwe Helche zich te zijnen opzichte hebben gedragen. Een der boden antwoordt :

« Dat zal ik u zeggen. Walther is van den koning derwijze gescheiden, dat de Hunnen het zich altijd moeten beklagen : eenigen onder hen, dat zij vriendelijk jegens hem waren, doch aan sommigen heeft hij het terdege verdiend, dat zij hem steeds vervloeken, want op zijn tocht heeft hij velen van hun dierbare bloedverwanten verslagen. « (12e, 13e str.)

Alpker is voornemens afstand te doen van de kroon ten voordeele van Walther, die hier evengoed als bij de Hunnen de schuts van het rijk zal zijn, want wat Etzel en zijn helden ook ondernamen, hij was hun te allen tijde voor. (14e str.)

Hij spoort zijn ridders aan om hem tegen te rijden, hij zal hen beloonen. (15e str.) Ook de koningin wil Hildegonde feestelijk inhalen. (16e, 17e str.)

Bij het vernemen dat de gasten in aantocht zijn, trekt het vorstenpaar op aan het hoofd van hun vereenigd gevolg, bestaande uit krijgers in feestgewaad en uit zestig van de schoonste en adellijkste jonkvrouwen.

Naarmate zij zich van de stad verwijderen, komen nieuwe deelnemers toegestroomd. (18e, 19e, 20e str.)

Tweede blad. Dit behelst alleen de aanstalten tot de bruiloft; ontmoeting en aankomst aan het hof moeten verloren zijn gegaan.

Nooit had men ten hove schooner bruid gezien dan Hildegonde. (1e str.) Door haar voorgelicht, bestuurde de jonge koning het land met rechtvaardigheid en handhaafde de rechten der kroon. (2e str.) Walthers moeder hield zich onledig met de opleiding van de hofdames, welke steeds in Hildegondes tegenwoordigheid dienden te zijn en door hoofsche manieren uit te blinken. (3e str.) De edele jonkvrouw kwam in haar gesprekken thuis ge-

durig terug op de behulpzaamheid van Walther tijdens de vlucht. (4e str.)

Vaak kwam hij haar bezoeken, dan waren zij vroolijk en zagen elkander aan met trouwe blikken. Hij hield zielsveel van het aanminnige kind, ook kwam haar alle lof toe. (5e str.)

Boden reden door het land en verkondigden, dat de koning voornemens was de bruiloft met Hildegonde te vieren. Men begon zich voor te bereiden. (6e str.)

Alpker laat tachtig gestoelten opslaan en elk er van voor tweehonderd gasten, die aan zouden zitten. (7e str.) Jagers, visschers, valkeniers, vogelaars zijn druk in de weer. (8e, 9e str.)

Als het woud in zijn groenen dos en het gebloemte heinde en ver in de beemden zou staan, dan zou de hoogtijd plaats hebben, dan moesten de gasten verschijnen. (11e str.)

Hildegonde zendt boden naar Aragon, haar geboorteland, waar de tijding van haar behouden vlucht uit het Hunnenrijk en van haar aanstaanden echt en troonsbeklimming veel vreugde verwekt. (12e, 13e str.) Ook werd bericht gezonden naar Engeland, Navarre en Kerlingenland. (15e str.)

Walther ging te rade bij mannen en magen en ook bij de schoone jonkvrouw, « of Etzel niet er door ontstemd zou zijn, indien hij aan hem en aan de koningin Helche zijn boden zond ». (16e str.) Niemand ried het af, en de boden, voorzien van hun geloofsbrieven, werden uitgerust. (17e str.)

Bij hen sloten zich diegenen aan, welke zich naar den Rijn opmaakten om Gunther te nooden. (18e str.)

De Rijnvoogd verlangde eerst Hagens raad in te winnen :

« En strekte het mij niet tot schande, dan zou ik,

had ik maar duizend mijner helden, graag op zijn hoogtijd wezen; ware het Hagens raad, ik ging daarheen met mijn helden, zooals het mij loffelijk staat. » (19e str.)

b. Opmerkingen. 1° ***Verschillende afstamming van Walther.*** Alpker en Alpher zijn een en dezelfde persoon (1). Walther is hier de zoon van den koning van Spanje en niet, gelijk in Waltharius, van dien van Aquitanië; dit heeft het fragment gemeen met het Nibelungenlied en met Biterolf.

In den grond, zoo heldert men op, komt dit op hetzelfde neer, want als Aquitaniër behoorde Walther tot de Westgoten, die niet enkel over Aquitanië, maar ook over Spanje den schepter zwaaiden.

Daar ten anderen Walthers gevechten blijkens Waltharius in de Vogezen geplaatst werden, is het te begrijpen, dat het Weener fragment de bewesten de Vogezen gelegen stad Langres als zetelplaats van Walthers vader opvat, te meer omdat het rijk beoosten het gebergte door de sage aan Gunther was toebedeeld.

Hier is de invloed van den Alemannischen sagevorm weer te onderkennen.

Het onderscheidend kenmerk van ons fragment blijft altoos, ***dat de vervolging niet van de Franken, maar van de Hunnen uitgaat.***

2° ***Gevecht met Gunther.*** Er rijzen nog andere geschilpunten, welke wij echter bij gebrek aan gegevens niet met voldoende zekerheid kunnen oplossen.

En vooreerst, was Walther vóór zijn aankomst te Langres met Gunther slaags geweest?

---

(1) Etymologisch is Alp-kêr (*kêr* = ohd. *gêr* speer) niet eender met Alpher (Alp — *hari* : het elfenheer).

De meeningen verschillen. Zij, die er voor zijn, wijzen op het half en half ontwijkend antwoord van Gunther, wanneer hij op de bruiloft wordt uitgenoodigd.

Dit bewijs beteekent echter niet veel, wijl die aarzeling zich moeilijk laat overeenbrengen met Volkers geleide ingevolge Gunthers bevel.

De vijandelijke houding van Ortwin te Metz wordt ook bijgebracht.

Waltharius, zeggen zij, geeft hier een uitkomst : Walther heeft den graaf van Metz, Kamelo of Gamalo (d. i. de oude) gedood, die dan een bloedverwant zal zijn geweest van Ortwin den jongen, zijn opvolger.

Als Volker nu het verblijf te Metz ontraadt, dan vreest hij, dat Ortwin de jonge tegen den wil van koning Gunther in den dood van zijn bloedverwant op Walther zal wreken.

Ik voor mij sta insgelijks de zienswijze voor van een gevecht met Gunthers gevolg en wel met het oog op de onvolledige aanvangsregels van het fragment, waar de wijn ter sprake komt. Indien hier Hildegonde aan het woord is — jammer maar, dat zij niet genoemd wordt — dan hebben wij met den in Waltharius verhaalden zoendronk te doen, en dan is het gevecht met Gunther boven allen twijfel verheven.

Nog om een andere omstandigheid komt mij de aanval der Burgonden gegrond voor :

Volker diende de huiswaarts trekkenden toch tegen iemand te beschermen;/de Hunnen konden het niet zijn, die waren te ver; er blijft dus niets anders over dan aan de Burgonden te denken, van wier overrompeling de Burgondenkoning Gunther zijn nieuwen vriend wilde vrijwaren, en dan zijn de naastbestaanden van de met Kamelo gedoode Wormser helden vanzelf aangewezen.

3° *Walthers vlucht.* Men kan zich nog afvragen, of Walther — hij weze dan gijzelaar of niet — met Etzels toestemming vertrokken is als Hagen in het Nibelungenlied; dan wel of hij ontvlucht is, en dit laatste veronderstelt zijn gijzelaarschap.

Op het eerste zicht schijnt de aan Etzel gerichte uitnoodiging op de bruiloft de ontvluchting uit te sluiten. Zou Walther zulk een onberaden stap gedaan hebben met het bewustzijn van eigen schuld en van Etzels toorn, welke naar de voorstelling in Waltharius zoo hoog liep, dat hij moeilijk kon bezonken zijn?

Hiertegen staat, dat Walther zijn vertrouwden eerst raadpleegt omtrent het wenschelijke van die uitnoodiging. Waarom die aarzeling, indien hij zich geen schuld bewust was?

Walthers besluiteloosheid is dus een herinnering aan de vroeger ontsnapping.

Deze meening wordt nog bevestigd door Walthers koelheid jegens Hildegonde in het Gratzer fragment.

Dit is nagenoeg dezelfde toestand als in Waltharius en hij dient op dezelfde wijze verklaard d. i. uit Walthers vrees voor den Hunnenvorst. Hij moet ook hier zijn liefde verbergen onder een glimp van onverschilligheid.

Wist dit Middelhoogduitsch epos ook, dat Attila tegen den echt met Hildegonde gekant was, omdat hij als in Waltharius andere huwelijksplannen met hem voorhad? Dit kunnen wij niet meer nagaan. Om het even, één zaak staat vast : het Weener fragment toont ook hier sporen van de Alemannische voorstelling.

Wel weten de gelieven in het Gratzer fragment niets af van het door hun ouders vastgestelde verlovingsplan, maar zij konden elkaar toch beminnen zonder deze voorkennis.

Walther kon zijn huwelijk met Hildegonde alleen verwezenlijken door de vlucht, en die moet juist aangetoond worden.

4° *Walther als gijzelaar.* Meer zekerheid hebben wij op het punt van Walthers gijzelaarschap bij de Hunnen; zijn zooëven besproken gedrag in het Gratzer fragment van een minnaar in de koelte onderstelt het noodzakelijkerwijze.

Het Weener fragment laat op zijn beurt dezelfde gevolgtrekking toe : immers Alpkers getob over Walthers afwezigheid en de onmiddellijk tot de boden gerichte vraag aangaande de bij de Hunnen ondervonden behandeling zijn beter gerechtvaardigd, indien Walthers verblijf in den vreemde niet vrijwillig, maar gedwongen was

Alpker had luttel reden tot klagen, indien zijn zoon uit vrije beweging naar het Hunnenland was gegaan, want uit de lezing van Biterolf en Dietleib krijgen wij den indruk, dat Attila's hof werd beschouwd in de poëzie der 13e eeuw als een oefenschool voor de strijdlustige ridders, welke er van heinde en ver heenstroomden.

De helden leefden daar recht aangenaam, heet het in Biterolf. Zij genoten de vriendschap en de weldaden van Etzel en Helche.

5° *Alemannische invloed.* Wij waren al in de gelegenheid van op te merken, dat de Alemannische voorstelling een onloochenbaren invloed moet hebben geoefend op het heldendicht, waartoe onze twee brokstukken behooren; zelfs is de rechtstreeksche werking van Waltharius niet onwaarschijnlijk.

Men mag dit ten minste vermoeden naar aanleiding van de toebereidselen tot de bruiloft in het Weener fragment. Ekkehard stipt terloops aan, dat Walther na

zijn terugkeer in Aquitanië met Hildegonde in het huwelijk trad.

De dichter van het Weener fragment nam deze gelegenheid te baat om die leemte aan te vullen en uit te weiden over de aanstalten en ook — wij mogen het veilig aannemen — over de plechtigheid zelve.

Ekkehard had beter zijn taak opgevat, hij had met zijn scherp letterkundig doorzicht begrepen, dat het niet aanging na de indrukwekkende tafereelen van het krijgsepos er nog een ridderlijk-idyllisch staartje bij te hangen. Dit zou op zijn minst genomen den indruk bederven, indien het geen afbreuk deed aan de eenheid van het kunstwerk.

§ 7. BITEROLF EN DIETLEIB.

Dit uitgebreid epos, — het telt meer dan dertien duizend verzen — dat tegen het midden der 13e eeuw misschien wel uit een oudere bewerking ontstaan is, voert Walther meermalen ten tooneele.

a. Inhoud. De bejaarde koning Biterolf verlangt met Etzel en diens hof, waarvan men hem een verleidelijk tafereel heeft opgehangen, kennis te maken. Hij vertrekt met twaalf makkers uit zijn hoofdstad Toledo, waar hij zijn vrouw en zijn tweejarig zoontje Dietleib achterlaat.

Als hij door Parijs is gereden, nadert juist Walther, *der künec von Spanilant*, die nog niet lang van de Hunnen was teruggekeerd.

Biterolf, die hem aanstonds aan zijn schild herkend heeft, maakt zich na een kort tweegevecht, dat hij Walther verzoekt te staken, aan hem bekend en voldoet op deze wijze aan het door den jongen koning te voren vergeefs uitgesproken verlangen. « Mijn zuster was uw moeder », zegt hij (v. 671).

Walther heet zijn oom welkom en noodigt hem uit met hem naar Parijs, zijn hoofdstad, terug te keeren. Biterolf wijst dit van de hand, want hij is benieuwd naar inlichtingen over het Hunnenland.

Men zet zich neer en hij verneemt nu uit Walthers mond een en ander omtrent 's lands zeden, bestuur, macht en koninklijk echtpaar; want om alles haarfijn te vertellen zouden wel dertig dagen noodig zijn. Hij verneemt « hoe recht aangenaam de helden daar leefden in het land », en « hoe zich des helden (Walthers) hand had afgevochten aan den Rijn » (vv. 714-717).

— Dit is een duidelijke toespeling op de in Waltharius geschilderde gevechten met Gunthers mannen. —

Walther besluit zijn verslag met de woorden : « Mij heeft mijn uitlandigheid gebracht in zoo groot verlies, dat ik voor hem (Etzel) steeds een vijand ben » (vv. 730-732).

Den volgenden dag wordt de draad van het gesprek weer opgenomen : Rudiger beschikt alles oppermachtig in naam van den koning; Helche is zeer mild, zij bood Walther kroon en land aan, maar deze moest zich bedenken. « Ik wist, zegt hij, buiten twijfel dit, dat ik zelf land bezat » (vv. 765-766).

Uit deze woorden kan men opmaken, dat Walther, overeenkomstig het bericht in Waltharius, naar zijn geboortegrond verlangde.

Ook Hildegonde staat goed aangeschreven bij Helche, nagenoeg als in 't Latijnsche gedicht : « Etzels en Helches hand hadden mij en Hildegonde op staanden voet verleend alles wat wij maar hadden begeerd » (767-70).

Ook Hagen moet zich door zijn wapenfeiten bij de Hunnen onderscheiden hebben, want « van Etzel ontvingen wij het zwaard beiden, ik en Hagen » (770-71). Zij werden dus ridder geslagen.

Biterolf begeeft zich nu naar de Hunnen, waar hij goed ontvangen en onder de dapperste krijgers gerekend wordt.

Het vervolg van het gedicht schetst Dietleibs wedervaren, terwijl Walther voorloopig in de schaduw treedt.

Als Dietleib tot man is opgegroeid, maakt hij zich op weg, om zijn vader te zoeken. Te Oppenheim steekt hij den Rijn over en stoot hier op Hagen, Gêrnot en Gunther, die hem het voortzetten der reis willen beletten. Na ze achtereenvolgens alle drie gewond en gezworen te hebben, zich over die bejegening te zullen wreken, belandt hij ten slotte in Etzelenburg.

Hier treft hij zijn vader, die onder een aangenomen naam aan het hof verblijft. Zij herkennen elkander eerst, als Hildebrand en Hadubrand, na een tweegevecht.

Etzel en Helche willen Dietleib ridder slaan, maar deze weigert : eerst moet hij den hoon, hem aan den Rijn aangedaan, op Gunther wreken.

Etzel belooft hem zijn gewapende hulp en hij zendt boden naar Worms om Gunther en dezes bloedverwanten uit te dagen.

Nu treden onze oude kennissen weder op.

Als de boden te Worms aankomen, wordt Gunther bericht, dat vreemden zijn verschenen, die net zoo gekleed zijn als Hagen, toen deze van de Hunnen kwam. « Zij kwamen uit het Hunnenland, zegt Hagen tot Gunther, ik geloof, dat de koning en zijn waarde echtgenoote naar mij hebben gezonden. Zij willen, dat ik mij bij de Hunnen weer laat zien. Dat zal nimmermeer gebeuren » (4807-12). Hagens vermoeden wordt tot waarheid op zijn bezoek aan de afgezanten. Zij zeggen, dat Etzel en Helche zeer om hem bekommerd zijn en « zij vragen zich beiden met verwondering af, wat u door hen is toegevoegd.

dat gij u zoo zelden laat zien in het Hunnenland » (4832-35). Hagen wenscht het gekroonde paar een gelukkig leven, maar, voegt hij er bij, « ik heb geen haast om de wegen naar de Hunnen te rijden » (4838-39).

Gunther maakt zich gereed tot weerstand. Hagen geeft hem den raad, al de bevriende vorsten op een groot feest te Worms uit te noodigen en onder hen ook Walther, die, naar wij weten uit Waltharius en het Weener fragment, zich met Gunther verzoend heeft.

Rudiger begeeft zich aan het hoofd van de Hunnen en van dezer bondgenooten, waaronder Diederik van Bern en Hildebrand, naar Worms.

Hij wordt er op hoofsche wijze onthaald en wordt zelfs met toestemming van haar echtgenooten door Brunehilde en Grimhilde gekust. Walther staat er op, dat hij ook die eer aan zijn gemalin bewijst, en « toen naderde ook daar van Spanjeland de liefelijke Hildegonde; haar zoeten rozerooden mond bood zij hem minnelijk aan » (6854-57).

Zij begon hem toen te vragen naar Helche en dezer bloedverwanten, en Rudiger gaf goed bescheid.

Eerst zal een steekspel plaats hebben tusschen Hunnen en Burgonden.

Hildebrand regelt de tweekampen : Siegfried zal met Diederik vechten, Gêrnôt met Biterolf, en Rudiger met Walther. « Zoo zal held Rudiger Etzels rood goud verdienen : den hoogen koning van Spanje zal hij met zijn hand bestrijden, hij zal het billijk wreken, dat deze vrouwe Hildegonde aan Helche, de machtige, ontvoerd heeft » (7646-52). Rudiger wees het rood van gramschap af :

« Wat verwijt gij mij, Hildebrand? Was u Walther zoo goed bekend als mij de koene held is, gij hadt hem mij nimmer aangewezen om te bevechten. Ja, ik liet hem nog wegrijden, al ontnam hij me mijne dochter, nooit

zou hij met deze mijne. hand worden aangegrepen. Hij heeft geheel en al zonder schande mijns heeren land geruimd; daar ik de denkwijze van den jongen man zoo goed erkende, daarom moest ik hem laten aftrekken » (7657-70).

Nochtans zal Rudiger zich met Walther meten, zelfs al was deze dertigmaal sterker dan hij.

Na het steekspel zegt Rudiger den Burgondenvorst den oorlog aan, deze is het met hem eens, en nu wordt het ernst.

Walther wakkert zijn mannen aan met de woorden : « Eer zij mij naar de Hunnen terugvoerden mijns ondanks, liet ik ze door tien landen den krijg nog verder voortzetten, want Etzel wil zijnen moed aan mij koelen » (9587-92).

Een eerste maal zal Rudiger Walther staan, maar hij doet het noode : « Hoe men hier ook handele, ik moet op Walther in, daar de dienstman van vorst Diederik (Hildebrand) er mij niet van wilde ontheffen » (9910-13). Rudiger ontsnapt nauwelijks aan den dood.

Zij ontmoeten elkaar een tweeden keer en nu is het de beurt aan Walther om zijn ongenoegen uit te drukken over Hildebrands kampregeling, want Rudiger heeft hem nooit iets in den weg gelegd : « Ik vertrok zoo uit Hunnenland, dat de vermaarde krijger mij nooit in 't binnenste krenkte » (10442-44).

Het gevecht blijft onbeslist, beiden worden gewond, Walther ontvangt een houw door zijnen helm, Rudiger een anderen door schild en pantser, maar zij worden door de opkomenden gescheiden.

Den volgenden dag spreekt Walther nogmaals zijn misnoegen uit over den hem beschoren tegenstander; Rudiger dringt ten laatste onweerstaanbaar voorwaarts tot voor de poort van Worms, en nu wordt de vrede gesloten.

De vreemde helden zitten daarop aan Gunthers tafel aan met de edelvrouwen, die hun al schertsende verwijten, hoe zij haar mannen hebben toegetakeld.

Ook Hildegonde neemt deel aan het gezellig onderhoud, nu allen klagen, beklaagt zij ook haren man : Rudiger zou haar voortaan van alle vreugde beroofd hebben, ware Walther geen zoo strijdbaar tegenstander geweest, en zij besluit met de woorden : « de held (Rudiger) gedacht mijner geenszins, hoe ik, toen ik wegreed van de Hunnen, hem mijn wijn heb geschonken, dien ik, van mijn land verweesde maagd, aan Etzel en zijn helden toereikte » (12632-36).

— Dit ziet op het in Waltharius beschreven feestmaal in den merkwaardigen nacht van de ontvluchting. —

Ten slotte nemen de ridders afscheid en aanvaarden de terugreis, ieder naar zijn land.

b. Opmerkingen. 1° *Aanrakingen met Waltharius*. De talrijke overeenstemmingen met Waltharius wijzen uit, dat de dichter van Biterolf en Dietleib den Alemannischen vorm der Walthersage op zijn minst in de hoofdlijnen kende. Walthers en Hagens ridderbedrijven bij de Hunnen, de genegenheid van het vorstenpaar voor Walther en Hildegonde, hun mildheid, het aanbieden van land en vorstelijke waardigheid, Walthers weigering, zijn verlangen naar het vaderland, het luisterrijk feest gevolgd door de vlucht, de heete strijd met Gunthers mannen, zijn zooveel trekken, die aan beide gedichten gemeen zijn.

Dat het koninklijk echtpaar den minsten wensch van Walther en Hildegonde te gemoet komt, bewijst nog niet, hetgeen Eckert beweert, dat het kennis draagt van de liefde tusschen de jongelieden en, om hen bij zich te houden, hun huwelijk tracht te begunstigen.

Wij zien ja bij Ekkehard dezelfde vorstelijke vrijgevigheid en toch laat de verstandhouding tusschen Walther en Hildegonde lang op zich wachten, ja blijft hun liefde den koning tot het laatste oogenblik toe een met zeven zegels gesloten boek.

2° *Gijzelaarschap van Walther, Hildegonde en Hagen.* Nergens wordt uitdrukkelijk gezegd, dat Walther, Hildegonde en Hagen gijzelaars waren. De samenhang laat echter deze gevolgtrekking toe.

Walther bevond zich niet uit vrije beweging aan Etzels hof, als b. v. Biterolf en Dietleib, want dan stond het hem ten slotte vrij te vertrekken en had hij niet noodig gehad te vluchten.

Hiermede stemmen ook Walthers verklaringen overeen, ten eerste als hij zijn oom toevertrouwt, dat hem zijn verblijf in den vreemde op een groot verlies d. i. op het verbeuren van Etzels vriendschap is te staan gekomen; vervolgens als hij onder het aanvuren zijner mannen de verklaring aflegt, dat hij nimmer vrijwillig naar de Hunnen zal terugkeeren, want Etzel zal zijn haat op hem uitwerken.

Hildegonde moet eveneens in hetzelfde geval verkeerd hebben als de gijzelaar Walther.

Hoe zou men anders haar verblijf bij de Hunnen kunnen uitleggen? Het moet toch een reden van bestaan hebben, en voor haar kan men nochtans niet de tweede verklaring, die voor Walther mogelijk kon zijn, inroepen t. w. vrijwillige wapendienst uit zucht tot avonturen.

Het geval met Hagen is niet zoo klaar.

Wel is hij alles behalve gesteld op een bezoek in 't Hunnenland, als blijkt o. a. uit zijn antwoord tot de boden; maar waarom zeggen dezen, dat Etzel en Helche

om hem bekommerd zijn, dat zij zich afvragen, wat zij hem in den weg hebben kunnen leggen?

Wij blijven het antwoord schuldig en nemen derhalve aan, dat Hagen, indien hij werkelijk gijzelaar was, met Etzels toestemming is vertrokken, juist als in het Nibelungenlied.

Opwerping. Alvorens elkander naar het leven te staan, gaat een wapenschorsing vooraf, die een soort ridderlijk voorspel is.

Hunnen en Burgonden staan op vriendschappelijken voet; zij leggen de grootste hoffelijkheid aan den dag in den omgang met de edelvrouwen, in hun gesprekken, aan den feestdisch, op het steekspel. Ook Walther en Hildegonde vinden een vriendelijk onthaal inzonderheid vanwege Rudiger.

Hoe dit opgehelderd? Wel verre van hieruit af te leiden, dat deze verhouding door vroeger gegevens opgeklaard wordt, of anders gezegd, dat Walther en Hildegonde geen ontvluchte gijzelaars geweest zijn en niets bijgevolg de gezelligheid in den weg stond, zien wij in deze voorloopige verbroedering den invloed van nieuwe ideeën, van den meer verfijnden riddergeest, die meer hechtte aan vormelijkheid, uiterlijk vertoon dan aan de natuurlijke, veelal ook onbewaakte opwellingen van het gemoed.

De dichter van Biterolf geeft uiting aan deze gevorderde beschaving, welke aan den ernst van Waltharius vreemd is.

De onvervalschte helden van het Germaansche volksepos gevoelen niet weinig voor grootmoedigheid, eigenwaarde, trouw en plichtsbetrachting, die echt ridderlijke eigenschappen.

Diederik van Bern en Béowulf zijn in dit opzicht

ridders vóór den riddertijd; Ekkehards Walther streeft hen bijna op zij, kleefde hem niet een zekere hardvochtigheid aan jegens den verslagen vijand.

Zij zijn voor alles mensch en vechten voor een hartstocht; het zijn geen tooneelhelden als die van de gekunstelde ridderpoëzie, welke als in den Rozengaard te Worms de tweegevechten beschouwen als een modezaak, waarvan de scheidsrechterlijke beslissing bij behaagzieke vrouwen berust, waarvan de roerselen niet te zoeken zijn in het rijke menschelijk gemoed, maar in een oppervlakkig punt van eer om te zien, wie de sterkste is.

Deze latere ridderpoëzie offert reeds aan de maatschappelijke eischen, aan... den ploertengeest.

In Biterolf, waar reeds het streven tot uiting komt om de voornaamste sagehelden zich met elkaar te laten meten, staan wij voor een gedicht, dat de oude draden van de volkspoëzie tot een kunstmatig geheel samenweeft.

De riddergeest heeft er reeds de eerste kiemen opgenomen van de ontaarding, welke in Arthur-, Amadis- en Astreeromans zal voortwoekeren, waar de dolende ridders en edelvrouwen, die geheel en al buiten de werkelijkheid staan, hun spel drijven.

Biterolf en Waltharius zijn kunstdichten met de sage tot onderbouw, en toch ligt er tusschen beide een heele kloof, bijna zoo breed als die tusschen de Arthur- en Karelromans.

3° *Geen kamp met de Hunnen.* Gewichtiger is het te weten met betrekking tot de Walthersage, of Walther door de Hunnen op de vlucht werd aangevallen.

Dit laatste is moeilijk toe te geven. Hildebrand legt Rudiger de taak op om Walther te bevechten, zoo zal hij als veldheer van de Hunnen den smaad wreken aan Helche aangedaan door Hildegondes roof. Rudigers woor-

den onderstellen, dat de wraak van den kant der Hunnen is uitgebleven.

Walther erkent — en dit bevestigt die zienswijze — dat hij het Hunnenland achter den rug liet zonder dat Rudiger hem ooit in zijn binnenste tot last werd.

Niet dat Rudiger hem niet aandurfde, doch hij liet hem vrijwillig ontsnappen, omdat hij, zooals hij er voor uitkomt in tegenwoordigheid van Hildebrand, de gezindheid van den jongen held kende t. w. de drijfveeren, die hem tot de vlucht aanzetten. Rudiger billijkte Walthers schaking, omdat er geen ander weg openstond om Hildegonde te huwen.

Daarom voegt hij er bij, dat hij Walther zelfs had laten betijen. zoo deze zijn eigen dochter ontvoerd had; dit heeft alleen een zin in de onderstelling dat Rudiger niet den minsten twijfel koesterde nopens de rechtschapen bedoelingen van zijn jongen vriend. Wij besluiten : dezelfde toestand als in Waltharius, de door Attila gewenschte vervolging bleef uit; niet echter uit angst voor, maar uit genegenheid tot Walther.

4° *Verschillende afstamming van Walther.* Walther is niet alleen koning van Spanje, maar Karlingen (Karolingisch Frankrijk), Aragon en Navarre zijn hem onderdanig, en hij zetelt te Parijs.

Zijn heerschappij over Spanje brengt die over Aragon en Navarre mee. Zijn Fransch koningschap staat ook in verband met zijn Westgotische afkomst, want het gezag van de Westgotische koningen strekte zich niet enkel uit over Aquitanië en Spanje, maar insgelijks onder Eurich (466-483), den machtigsten vorst van zijn tijd, over een gedeelte van Frankrijk.

Trouwens het Westgotische Gallië werd later bij Frankrijk ingelijfd.

§ 8. DE GROOTE ROZENGAARD (1).

Dit gedicht, ook de ***Rozengaard van Worms*** geheeten om het te onderscheiden van den Rozengaard van Laurin, dagteekent uit de 13e eeuw. (« Rozengaarden » waren volgens Uhland openbare plantsoenen voor volksvermakelijkheden.)

(1) Te Worms aan den Rijn woont koning Gibich met drie zonen en zijne dochter Kriemhilde. De sterke Siegfried uit Nederland « die leeuwen vangt en ze met de staarten over den muur hangt... », dingt om hare hand. Kriemhilde — niet meer de edele gade van een godenzoon, maar eene wispelturige kokette uit een Roman van de Roos — wil weten wie van beiden, Siegfried of Diederik, de sterkste held is. Een tweekamp moet beslissen.

Zij noodigt Diederik met twaalf zijner mannen op een heerlijk feest uit. Wie een van de haren in tweegevecht overwint, ontvangt een rozenkrans uit haar rozengaard van anderhalf mijl lengte en met een zijden draad afgebakend, en een kus. Diederik aanvaardt.

De twaalfde held is Ilsan, het type van den strijdenden monnik der middeleeuwen met zulken kostelijken humor in den ridderroman van Oranje geschilderd. Hij belooft ieder der kloosterlingen een rozenkrans, doch deze bidden dat hij nooit terugkeere!

Vóór den rozengaard begint de strijd. De Rijnsche helden worden een voor een door Diederiks getrouwen overwonnen. Heime en Wittich strijden als getrouwe helden voor hun meester Diederik. Ilsan kampt met den reus Stutfuchs en geeft hem zoo krachtig zijn zegen, dat de reus ter aarde stort. De zesde kamp alleen, die tusschen Walther van Wasgenstein en Dietleib, blijft onbeslist. Volker, de speelman, vedelt bloedig, doch wijkt voor Ortwin, den gezel van Diederik. Hagen deinst achteruit voor den trouwen Eckehart : deze neemt de rozen, doch weigert den kus eener ontrouwe kokette jonkvrouw!

Hildebrand overwint den grijzen koning Gibich. Hij zet den rozenkrans op den grijzen kop, maar weigert den kus : hij zal zelf een kus zijn oude huisvrouwe brengen!

Eindelijk springt Siegfried in het krijt trotsch allen uitdagende. Diederik schuwt den held, die den draak versloeg. Hildebrand

Het is, naar wij hierboven aanmerkten, geen volkspoëzie meer, maar kunstmatige ridderpoëzie : de dichter nam zich voor in een soort Germaansch pantheon de twee groote helden van de Duitsche overlevering, Diederik en Siegfried, met wederzijdsch gevolg tegen elkaar schrap te zetten.

Trouwens Walther speelt er een ondergeschikte rol, en van zijn vroeger lotgevallen wordt niet gerept.

De handschriften vervallen in twee groepen : in de eene trekt Diederik op tegen de ridders aan den Rijn op eigen gezag, in de andere als bondgenoot van Etzel en dezes Hunnen; hier wordt onze held *Walther van Kerlinc* geheeten, daar *Walther van den Wasgenstein.*

Wij treffen maar enkele bijzonderheden, welke op Walther betrekking hebben.

Hildebrand vraagt zich af, wien hij tegen Walther zal overstellen : « Nog weet ik daar een, voor wien ik vrees koester. Wie zal voor ons in de rozen den twaalfden

---

wakkert hem aan met een fellen vuistslag, Diederik beantwoordt den raad met een zwaardslag en rent daarna op Siegfried los. Te vergeefs poogt hij Siegfrieds helm met kracht van arm en wapen te breken. Hildebrand bespeurt het doodsgevaar, waarin zijn pleegzoon verkeert. Hij laat door Wolfhart de mare uitbazuinen dat de oude Hildebrand aan de door Diederik geslagen wonde bezweken is. Diederik hoort die tijding. De vlam springt uit zijn mond als uit den muil van een draak, en Siegfried moet eene schuilplaats zoeken onder den beschermenden sluier der schoone Kriemhilde. Hildebrand begroet den overwinnaar met de woorden : « Gij hebt overwonnen, ik ben herboren ».

Ilsan wil de belofte houden ieder der twee en vijftig kloosterbroeders een krans te brengen. Hij wint de twee en vijftig kransen, drukt zijnen medebroeders de kransen met zulk geweld op 't hoofd, dat het bloed van hun voorhoofd druipt (M. Brants, Germ. Heldenleer, blz. 241-43.)

held weerstaan? Hij heet Walther van den Wasgenstein en is een van de koenste vorsten aan den Rijn. » (A X 263.)

Als onder de aanwezigen niemand tegen hem opgewassen blijkt, wordt Dietleib geroepen, die den kamp tegen Walther zal aanvaarden, van wien hij heeft hooren zeggen, dat hij indertijd veel helden heeft verslagen.

« Ik wil met hem den strijd opnemen, sprak de jonge man, al heeft hij ook in zijn tijd zooveel groote dingen gedaan. » (A X 265.)

In een enkel handschrift wordt van Hildegonde melding gemaakt, wanneer zij bij gelegenheid van een gevecht haar bijval betuigt door in de handen te klappen : « haar handen sloeg te zamen de schoone Hildegond ».

Men ziet het, niet veel meer dan des helden naam heeft in den Rozengaard standgehouden.

§ 9. DE GEDICHTEN BETREFFENDE DIEDERIK VAN BERN.

De sage van Diederik van Bern is ons in eenige Middelhoogduitsche volksheldendichten uit de 13e eeuw overgeleverd.

Drie er van hebben een flauwe herinnering aan Walther bewaard t. w. Alpharts Dood, Diederiks Vlucht en De Ravennaslag.

A. Alpharts Dood (1).

Hildebrand werft helpers voor Diederik van Bern, die door keizer Ermanarik in het nauw is gebracht; hij treft

(1) Diederik treedt te Bern de zaal binnen, waar zijne mannen, de koene Wolvelingen, zitten. Zij springen van hunne zetels op.

ook *Walther van Kerlingen.* Eerst weigert Walther zijn hulp : « help ik hem, dan heb ik des keizers genade

Hij klaagt hun dat Ermanarik met een groot leger hem uit zijn land wil verdrijven. Allen zweren lijf en goed voor hun lieven meester veil te hebben. De jonge Alphart stelt voor eene voorwacht uit te zenden om het vijandelijk heir te verkennen en hij eischt die eer voor zich zelven. Men weigert uit hoofde van zijne jonge jaren. In hevigen toorn ontstoken roept hij uit : « sterven wil ik of riddereer verwerven ».

Vrouw Ute, die hem opgevoed heeft, bidt en smeekt hem van zijn voornemen af te zien. Hij volhardt en de trouwe gemalin van Hildebrand wapent den pleegzoon met eigen hand. Amalgard, sinds korten tijd in den echt vereenigd met Alphart, voegt hare smeekingen en beden bij die van vrouw Ute. Zij knielt voor haar man neder opdat hij ten minste niet geheel alleen den tocht onderneme. Hij kust haar en rent heen. Meester Hildebrand houdt het na het vertrek van zijn neef en lieveling in den burcht niet uit. Hij jaagt hem na op zijn vurig ros. Op de heide haalt de oom den neef in. Alphart waant een van Ermanariks helden te zien. Zij breken eene lans en Hildebrand, ter aarde geworpen, moet om zijn leven smeeken en zich te kennen geven. Hij keert met gebogen hoofd, met schade en met schande naar de stad terug. — Alphart stormt verder als een oorlogsgod. Eene schaar van tachtig vijanden velt hij een voor een : slechts acht ontkomen. Ermanarik laat zijn schild met goud en zilver vullen tot loon voor den krijger, die Alphart overwint. Allen zwijgen. Wittich en Heime alleen, eens de trouwe dienstmannen van Diederik, doch door Sibichs boozen raad tot afval verleid, willen het waagstuk ondernemen Zij treffen onder eene linde een rustenden krijger met afgezetten helm. Deze verwijt Wittich met bittere woorden zijn ontrouw, stormt op hem los en werpt hem voor dood ter aarde. Heime bezweert Alphart Wittich te sparen. Heime stelt Alphart voor naar Bern terug te keeren, zij van hunnen kant zullen zeggen dat zij Alphart niet gezien hebben. Alphart weigert, hij wil Wittich tot pand medevoeren. Nu stormen beide verraders op den held los. Nog kan deze zich redden, indien hij zijn naam en zijne afkomst onthult, doch hij gruwt voor den schijn zelf eener lafheid : hij vraagt slechts dat men hem niet in den rug aangrijpe. De twee ontrouwe krijgers vallen Alphart

verloren » (st. 317); doch Hildebrand weet hem te beduiden, dat hij, die zijn vriend in dringenden nood bijstaat, zijn trouw niet breekt.

Walther verklaart zich dan bereid om Diederik te hulp te komen : « ja, ik zal hem ook tienduizend man toevoeren, die den vorst van Bern met de meeste trouw zullen bijspringen » (st. 318).

Hij begeeft zich dan naar Bern (Verona); de twee legers staan tegenover elkander. Walther wil aanstonds den voorstrijd op zich nemen en verkondigt het luid : « ik zal het er wel met eer afbrengen, ik ben geboren uit Duitschland ». (st. 426.)

B. Diederiks Vlucht (1).

Hier wordt alleen Walthers naam genoemd, ja zijn persoonlijkheid is zoozeer verzwonden, dat twee helden

---

van voren en van achteren aan en Wittich doorsteekt Alpharts been. Op één been jaagt de held de vluchtelingen na, tot zijn helm gekloofd wordt. Het bloed vloeit uit zijne oogen. Hij valt en vervloekt stervende de eerlooze moordenaars.

(M. Brants, Germaansche Heldenleer, blz. 220-21).

(1) Diederik wreekt Alpharts dood door de vernieling van Ermanariks leger in een nachtelijken overval. Gaarne hadde hij zijne mannen beloond, die zijne eer en zijn land gered hadden. Hij heeft geene schatten. Hildebrand biedt zijn meester al zijn goed en dat der zijnen aan. Bertram van Pola houdt zijn schat, zoo groot en zoo zwaar, dat vijfhonderd paarden ternauwernood hem vervoeren kunnen, ter beschikking van zijn heer. Zeven helden worden uitgezonden om het goud te Pola te gaan halen. Schat en mannen vallen in de handen van Ermanarik. Diederik wil Ermanariks krijgsgevangen zoon en achttien krijgers van Ermanarik tegen zijne mannen uitwisselen. Ermanarik eischt afstand van alle landen en steden. Men raadt Diederik aan niet alles te verliezen om wille van zeven ridders! doch de edele vorst, niet het verlies van zijn schat, maar van zijne getrouwen beweenend, geeft liever

dezen naam dragen : *Walther van Lengers* en *Walther van Kerlingen*. Walther van Lengers houdt het met Diederik en de Hunnen tegen Ermanarik en Gunther : « Heer Volker van Alzey en Wolfhart, de fiere held, die stieten op elkander, nu hebt gij wel eens vernomen, dat beiden dapper waren. Een vreeselijke storm verhief zich op de heide : de sterke Ladiner stond van Lunders Helphrîche, van Lengers Walther die stond den sterken Hiuzolt » enz. (9235 vlg.)

Walther van Kerlingen integendeel bevindt zich in de gelederen van Ermanarik en van de Rijnsche helden : « Daar was Rumolt de sterke en Diezolt van Denemarken, van Noorwegen Hiuzolt, van Groenland Diepolt, Fridune van Zaeringen, Walther van Kerlingen » enz. (8633-38).

alle rijken der wereld dan zijne mannen! Hij stemt toe, Ermanarik vaart naar Bern. Diederik rijdt hem te gemoet, buigt voor den vorst met betraande oogen : « Gedenk, spreekt hij, gedenk dat ik ben uw broeders kind en een kind nog in 't verstand, laat u verzoenen, laat mij ten minste de stad Bern behouden tot ik man zij. » De wreedaard jaagt hem weg. Zelfs de smaad te voet en niet te paard, als een ridder betaamt, de stad uit te trekken blijft hem niet gespaard. Te vergeefs knielt eene schaar van duizend vrouwen voor Ermanarik, te vergeefs vermaant vrouw Ute den « onkoninklijksten aller koningen koninklijk te handelen, om aller vrouwen eere ».

Hun wordt insgelijks het verblijf in de stad ontzegd. Te voet verlaten mannen en vrouwen de schoone stad, de vrouwen aan de hand van hunne mans, Ute aan de hand van Hildebrand. Een steen hadde van wee en jammer geschreid. Diederik zal niet meer lachen tot die smaad gewroken zij! Met vijftig getrouwen begeeft hij zich naar Etzels hof.

(M. Brants, Germ. Heldenl., blz. 221-22.)

C. De Ravennaslag.

Voor den inhoud van dit epos, waarvan naar Jiriczek « de aangrijpende poëzie zelfs door de armzalige, ondraaglijk breedsprakige en zinledige voorstelling heen van den omwerker hier en daar te voorschijn treedt », raadplege men de voetnoot (1).

---

(1) Diederik wordt om zijn heldenmoed door de Hunnen geëerd en geliefd. Hij treurt steeds om zijn verloren rijk en zijne gevallen ongewroken helden. De edele echtgenoote van Etzel, vrouw Helche, tracht zijn leed te verzachten en schenkt hem de hand van hare nicht Herrad. Etzel belooft hem in de lente een leger uit te rusten. Dit geschiedt.

De jonge, heerlijke zonen van den Hunnenkoning, Ort en Scharpf, willen het leger vergezellen en de schoone stad Bern zien. Vrouw Helche tracht hen terug te houden : een booze droom heeft haar een draak getoond, welke hare kinderen op eene heide verslond. Diederik overreedt de koningin in den wensch der telgen toe te stemmen : hij zal over hen waken en geen leed zal hun geschieden. Hij vertrouwt de jonge vorsten den ouden held Elsan toe bij de achterhoede die voor Bern ligt. Op straf van zijn eigen lijf is hij voor de koningszonen verantwoordelijk. Beide jongelingen kussen de hand van den grijzen leermeester, vleien en bidden om de vergunning een weinig vóór de stad te rijden om de heerlijkheid harer pracht te bewonderen Elsan willigt in, doch hij kan de vurige jongelingen niet volgen. Door den nevel misleid, slaan zij den weg naar de heide in. Elsan weeklaagt luide. De drie jonge helden, want ook Diether, Diederiks jonge broeder, heeft zich bij hen gevoegd, dwalen verder en verder af, den glans van het schoone Italië bewonderende en genietende. Plotseling stooten zij op een krijger. Een floers van bloed benevelt de oogen van Diether, wanneer hij den man ziet, die den zijnen zooveel kwaad, zooveel onheil berokkend heeft. Het is Wittich...

In zomerkleeding zijn Scharpf en Ort uitgereden. Wittich, alhoewel de bron van alle ontrouw en valschheid bijgenaamd, heeft medelijden met de knapen en weigert met hen te strijden. Maar Scharpf stormt in onstuimige vaart op den vijand van zijn makker

De Ravennaslag *(Rabenschlacht)* werd door Hendrik den Vogelaar op het einde der 13e eeuw uit ouder voorschriften opgesteld.

---

los : het zwaard Mimming klieft het hoofd van den koningszoon. Ort wil den broeder niet overleven. « Gij hebt mij den broeder ontnomen, de vreugde mijner jeugd. »

Hij valt. Diether, de waardige broeder van Diederik, kampt « op snelle voeten » den ganschen dag tot aan den avond. Hij valt. En Wittich kust weenende de wonden, die hij den vijand geslagen heeft. Hij vreest de wraak van Diederik. « Ik wilde dat ik dood ware. » Doodmoede rust Wittich nevens de lijken op de heide uit.

Diederik heeft de overwinning behaald op Ermanarik. Sibich wordt gevangen genomen door Ekkehart, die hem aan de galg knoopt. Nu nadert Elsan met de Jobsmare. Diederik houdt zijne belofte en slaat den ongelukkigen grijsaard den kop af.

De drie lijken worden gevonden. Diederik kust de wonden, weent tranen en bloed over den jongen broeder « den paaschdag, het hooggetijde zijner vreugde, frisch en schoon als een meidag ».

Beide broeders beminden elkander innig teeder. De laatste klacht van den stervenden Diether : « o wee, mijn broeder Diederik, ik zie u nooit meer » is een liefdekreet. Dol van smart bijt Diederik een lid van de hand af. « Mijn arm hart, roept hij uit, waarom kunt gij niet breken. »

Daar ziet hij den moordenaar Wittich over de heide vluchten! Hij rent hem na, « het vuur springt uit de hoeven van zijn ros ». Diederik knerst van woede « gelijk een huis dat brandt ». Hij spoort Wittich aan te blijven staan en hem af te wachten : indien Wittich hem overwint, schenkt hij hem alles, zijne stad Bern en zijn rijk. Wittich luistert niet en belooft zijn paard hooi en haver in overvloed. Scheming heeft eens Diederik toebehoord. Deze klaagt luid over de ontrouw van het dier, dat zijn doodsvijand pijlsnel wegvoert. Diederik gloeit zoozeer van toorn, dat zijn harnas door de hitte week en vloeibaar wordt. Nog één sprong en Wittich, door het water der zee tegengehouden, betaalt de bloedschuld! Maar uit de golven stijgt de meermin Waghild op en redt den kleinzoon. Diederik jaagt hem na tot midden in de baren.

(M. Brants, Germ. Heldenl., blz. 223-229.)

Dit gedicht laat ten minste eenig licht vallen op Walther, die als *Walther der Lengesaere* d. i. die van Langres onder de helden opdaagt, welke Diederik en Etzel met hulptroepen steunen.

Hij zegt tot den Berner held : « Indien mijn landen dichterbij waren, zou ik u dappere krijgers toevoeren om u met onversaagden moed te helpen ». (st. 47.) Nochtans wil hij het zelfs nu niet nalaten : « Indien het u te pas komt, zoo lever ik nog wel, wees er verzekerd van, achthonderd flinke strijders. Voorwaar deze dappe ren helpen u volgaarne » (st. 48.)

Voor Ravenna houdt Diederik een wapenschouwing, al zijne ridders trekken voorbij en noemen het getal hunner troepen. Zoo doet ook Walther en hij verkondigt hem, dat vrouwe Helche, de milde, vijftig duizend en misschien nog meer schildgenooten gezonden heeft en even zooveel opgetuigde paarden, dat hij, Walther, de hoofdman er van is, en dat Etzel, zijn heer, de vlag, welke het rijk der Hunnen behoort, herwaarts heeft gezonden.

Ziedaar een verren naklank van Walthers wapenroem bij de Hunnen.

In den slag, welke twaalf dagen duurt, « stond Walther de Lengesaere met geweldige hand den zeer sterken Heime; zij zaten beiden op twee duchtige dravers ». (st. 712.)

§ 10. POOLSCHE WALTHERSAGE.

Zelfs in Polen is een uitlooper van de Walthersage aan te wijzen.

In haar oudste gedaante staat de Poolsche overlevering in het *Chronicon Poloniae*, een in het Latijn vervatte

kroniek uit de 14e eeuw, opgeteekend. De schrijver ervan is de bisschop Boguphalus.

a. De inhoud luidt verkort als volgt :

Helgunda, een Frankische koningsdochter, is de bruid van een ongenoemden Alemannischen koningszoon.

De sterke Walther (*Walterus robustus*, die in 't Poolsch of liever, naar Heinzel zegt, in 't Russisch *wdaly Walczerz* geheeten werd), bestijgt na den wachter omgekocht te hebben des nachts de muren van den burcht en zingt zoo lief, dat de koningsdochter, uit den slaap gewekt, uit het bed springt en met de overige meisjes naar den zoeten zang blijft luisteren. Dit herhaalt zich de twee volgende nachten.

Als de wachter op haar bedreigingen ten laatste alles bekent, ontsteekt zij in liefde tot Walther en begint in gelijke mate haar verloofde te verachten.

Zij vluchten op één paard in oostelijke richting totaan den Rijn De veerlieden eischen volgens het bevel des konings een mark gouds en weigeren na ontvangen loon hen over te zetten. Walther springt te paard, beveelt Helgunda achter hem op te zitten en doorklieft als een pijl den stroom.

Als hij den Rijn een eind achter den rug heeft, hoort hij de kreten van den Aleman, die hem op de hielen zit en hem voor den degen eischt : de overwinnaar zal paard, wapens en Helgunda behouden. Eerst wordt met de lans gestreden, dan met de zwaarden, die breken.

De Aleman, aangewakkerd door den enkelen aanblik van het meisje, brengt Walther tot wijken. Als deze op zijn beurt haar beziet, voelt hij nieuwe kracht zijn leden doorvaren en hij verslaat den tegenstander. Daarna bereikt hij met Helgunda zijn burcht bij Krakau, waar hij van zijn wonden geneest.

Daarna volgt het verhaal van Helgunda's echtbreuk; dit is een andere, later aangehangen sage, welke met de Walthersage niets te maken heeft.

b. OPMERKINGEN. 1° ***Vergelijking met Waltharius.*** Deze geschiedenis wordt met eenige veranderingen door latere Poolsche schrijvers als PAPROCKI, BIELSKI enz. naverteld.

HEINZEL heeft zich verdienstelijk gemaakt door het onderzoek van de verscheiden opteekeningen der Poolsche overlevering.

Zij vallen in de volgende punten samen met Waltharius :

Walthers bijnaam « de sterke », ongeveer eender met *manu fortis* in de Casus, het meenemen van schatten, overtocht van den Rijn, veergeld, het te beurt vallen van wapens en paard aan den overwinnaar, en eindelijk Walthers verwonding.

Van ingrijpender aard zijn de punten van verschil : geen gijzelaarschap; de vlucht te paard in oostelijke richting; de tooverzang van Walther, ***een tweeden Halewijn;*** de strijdlust, welken Hildegondes aanblik inboezemt; Gunthers verdwijning en hoofdzakelijk het optreden van een medeminnaar en de omschepping van een ontvluchtingssage in een schakingssage, ***twee in de Walther-traditie onbekende motieven.***

2° *Geen geschiedkundige beteekenis.* De Poolsche opvatting heeft de breede geschiedkundige beteekenis ingeboet. De volksverhuizing met Hunnen, Burgonden, Franken; de Frankische nationale trots, welke in Gunther een woordvoerder heeft, 't is allemaal verbleekt tot twee nietszeggende namen : Frankische koningsdochter en Alemannisch koningszoon.

Zelfs de heldensage is verminkt; twee machtige dragers er van, Attila en Gunther, zijn weggecijferd. Daarom bevreemdt het ons zoozeer, dat sommige geleerden uit deze tot een louter schakingsverhaal weggeslonken sage de oorspronkelijke Walthergegevens willen opdiepen.

Wij zouden veeleer geneigd zijn er de verbastering in te zien van de Walthersage, welke van lieverlede den weg van het sprookje opgaat, wisten wij niet, dat de theorie, als zou het sprookje zich uit de heldensage ontwikkeld hebben, niet meer wordt voorgestaan.

3° *Betooverende zang en blik.* De medeminnaar kan uit de Helgisage of van elders, de tooverzang uit de Hilde- en Goedroensage (Hilde, Horand) ingeslopen zijn, ofwel uit een andere liefde- en schakingsgeschiedenis in den aard van Halewijn.

Het komt meermalen voor, dat de minnaar de gunst van het meisje door gezang verwerft, zoowel in de poëzie als, sedert er menschen bestaan, in het dagelijksche leven.

Het is ook niets ongehoords, juist omdat het alweer zoo menschelijk is, dat de blik van een bemind wezen den bezwijkenden kamper met nieuwen moed bezielt. Dat deden de Germaansche vrouwen ten tijde van Tacitus ook.

Daarom is het niet te verwonderen, dat de tooverkracht, welke van schoone oogen uitgaat, een niet ongewoon motief is in de ridderpoëzie; het tegendeel zou veeleer opzien baren. Wij hebben de voorbeelden maar voor het kiezen.

In den Spaanschen Amadisroman (II, 18), moet Amadis een vreeselijken reus bestrijden. « Indien gij mijn vrouwe Oriane kunt spreken, zegt hij tot zijn schildknaap, verzoek haar dan van mijnentwege zich zóó te plaatsen,

dat ik haar gedurende het gevecht kan zien; want haar aanblik is voldoende om mij in dit avontuur te laten overwinnen en in elk ander, al was het duizendmaal gevaarlijker » (1).

Als don Quixote in het werk van dien naam (I, 13) aan Vivaldo tracht duidelijk te maken, wat men onder een dolend ridder moet verstaan, kan deze niet goedkeuren, dat een ridder op het punt staande van een levensgevaarlijke onderneming te wagen zich niet in Gods hoede, maar in die van zijn edelvrouwe aanbeveelt. Voor Vivaldo loopt daar iets van het heidendom onder.

Don Quixote antwoordt, dat een dolend ridder daar volstrekt niet buiten kan, dat het bij alle ridders het gebruik, ja een stalen wet is, dat zij, vooraleer iets groots te bestaan, den blik wenden naar de aanwezige schoone, om haar voorspraak en steun in te roepen in het dringende gevaar; ja, dat zij zelfs verplicht zijn dan, als iemand het kan hooren, eenige woorden binnensmonds te prevelen, om zich aan haar aan te bevelen. En hij voegt er bij : « hiervan hebben wij ontelbare voorbeelden in de ridderverhalen ».

Waar het een zoo dankbaar onderwerp als dit gold, bleef de dichterlijke vinding niet in gebreke de toovermacht van de zoogenaamde zwakke kunne breeder uit te meten.

Kon de schoone door middel van een enkel oogopslag een hart onder den riem steken, zij kon nog veel meer. Zij vermocht de onbedwingbare reuzenkrachten van een held te verlammen, zijn ontembaren moed te beteugelen, met zijn eer- en plichtgevoel om te springen en hem klein, hulpeloos, ja belachelijk te maken als een weerloos kind.

(1) Léon de Monge, *Études morales et littéraires*, II, blz. 258.

't Is het hypnotisme, zooniet met name, dan toch metterdaad.

Wie denkt hier niet aan Lancelot?

In den roman van Lancelot, niet minder dan in dien van Amadis, vinden wij de toepassing van het beginsel, door don Quixote uitgesproken, want beide gedichten huldigen het *vrouwelijk ideaal* in de liefde, d. i. de onbeperkte oppermacht der vrouw en de volslagen afhankelijkheid van den man — de keerzijde hiervan of het mannelijk ideaal wordt ons o. a. door don Juan en door lord Byron voorgehouden —.

Ginevra, die door koning Bademagus en zijn zoon Meleagant gevangen wordt gehouden, heeft haar minnaar Lancelot in geen jaar gezien. Lancelot is eindelijk daar.

Nu de koning zijn zoon niet kan overhalen om Ginevra zoo maar vrij te geven, zal de tweekamp tusschen Lancelot en Meleagant beslissen. Bademagus en Ginevra slaan dien gade uit het venster. Lancelot heeft de overhand, totdat de koningin wegens de hitte haar sluier terugslaat. Lancelot herkent haar en is nu zoo ontroerd, dat hij zijn zwaard nauwelijks hanteeren kan (1).

Nog aangrijpender dan in de Nederlandsche bewerking wordt ditzelfde tooneel door CHRÉTIEN DE TROYES in *Le conte de la Charrette* (vv. 3550-3831) geschilderd.

Wij zullen het volgens GASTON PARIS (2) in zijn geheel mededeelen :

De koning (Bademagu) poogt nog te vergeefs zijn zoon (Méléaguant) over te halen om Ginevra (Guenièvre) uit

(1) JONCKBLOET, *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, I, blz. 250.

(2) Romania, XII, blz. 475.

vrijen wil te ontslaan; hij gaat ze in haar kamer halen en woont vanaf een venster met haar den tweekamp bij.

Na eenige wisselingen van de krijgskans bemerkt men, dat de vreemde ridder (Lancelot), wiens handen nog niet genezen zijn van de wonden van den vorigen dag, minder wisse slagen toebrengt; de gevangenen vreezen voor hun kampioen. Op dat oogenblik zegt bij zich zelf een jonkvrouw van Logres, dat die ridder zich niet aan zooveel gevaren heeft kunnen blootstellen zonder eene ernstige reden, en zij gist, dat hij de koningin bemint en dat hij nieuwe kracht zou putten, indien hij wist, dat zij naar hem kijkt. Zij wil hem verwittigen en daartoe moet ze zijn naam weten. Zij nadert de koningin en vraagt haar dien. « 't Is, zegt deze, Lancelot van het meer. » Alsdan bukt de jonkvrouw zich uit het venster en roept : « Lancelot, keer u om en zie wie naar u kijkt ». Lancelot keert zich om en ontwaart haar, die hij het meest ter wereld bemint; maar de uitslag is niet die, welken men verwacht had. Met de oogen op den toren strak gevestigd, bemerkt hij niet meer Meleagant en slechts van tijd tot tijd achter zijn rug om richt hij naar hem eenige slecht gemikte slagen. De jonkvrouw roept hem dan toe zich zoo te keeren, dat hij zijn vijand tusschen zich en den toren plaatst. Hij doet het, en weldra is Meleagant op het punt van te bezwijken. Als Bademagus hem verloren ziet, neemt hij zijn toevlucht tot de koningin en bidt haar Lancelot te beletten zijn zoon te dooden. Deze is hem ter wille en zegt : « Ik wil wel, dat hij ophoudt ». Nauwelijks is dat woord gesproken, of Lancelot staakt het gevecht en hij had zich wel zonder verweer laten dooden.

Ten slotte wil ik nog eventjes Tasso in den arm nemen, in wiens Verlost Jerusalem de levenwekkende

moderne geest de verstijfde leden van de uitgestorven ridderwereld doortintelt.

In den 3^en Zang, st. 21-23, staat Tancredo opeens aan den grond genageld, als hij de bekoorlijke Clorinde, wier helm is afgevallen, in zijn tegenstander herkent.

In den 6^en Zang, st. 25-28, zal hij den handschoen opnemen tegen Argante; hij maakt zich reeds op weg naar het strijdperk, als zijn blik toevallig Clorinde ontmoet, die met open vizier op een verhevenheid gezeten is. Onbeweeglijk als een rots blijft hij staan, buiten bezinning, en uitdaging, tweekamp, de eer van het christen leger, welke hij moet ophouden, 't is allemaal vergeten.

Indien bijgevolg het vrouwelijk ideaal in de ridderpoëzie, *buiten allen mythischen invloed om*, de macht van een paar schoone oogen op de ridderlijke pantoffelhelden rechtvaardigt, dan hoeven wij ter opheldering van Helgunda's tooverblik in de Poolsche sage naar geen verder oorzaken om te zien.

Het is dientengevolge overbodig Helgunda voor een afschaduwing van de oorspronkelijke walkure te houden, en dit te minder nu Hagens naam is prijsgegeven.

§ 11. KLEINER GEDICHTEN UIT DE 13^e EEUW.

Walther en Hildegonde gingen door voor het toonbeeld van oprecht minnende harten.

Ten bewijze strekke het minnelied n° 34 getiteld « Walther en Hildegonde » van den grootsten Duitschen minnezanger WALTHER VON DER VOGELWEIDE.

Het was onhoffelijk (ook in ons Nederlandsch volkslied) den naam van de aangebedene bekend te maken;

zoo zegt Walther op een andere plaats, dat menigeen hem naar de geliefde vraagt, wie zij is, die hij dient en zoo menig jaar gediend heeft, maar dat zoo iets hem tegenstaat.

Daarom verzwijgt hij ook hier den naam en duidt hij de schoone aan met dien van Hildegonde, want heette hij zelf niet Walther?

Het is dus een zinspeling op de in zijn tijd alom bekende Walthersage.

Nadat hij gezegd heeft, dat de liefde van haar, die hem alleen vermag te troosten, hem onverschillig maakt voor den nijd der boozen en dat hij haar alleen bemint, maakt de hoop in zijn binnenste plaats voor twijfel :

Ben 'k geen verwinnaar in den minnestrijd,
Zoo word ik nimmer recht verblijd.
Ja, mijns harten diepe wond
Die moet immer openstaan, zoo ze mij niet kust met vriendenmond.
Ja, mijns harten diepe wond
Die moet immer openstaan, zooniet zij ze heelt tot in den grond.
Ja, mijns harten diepe wond
Die moet immer openstaan, wordt zij niet heel door ***Hildegond.***

In een ander Middelhoogduitsch gedicht « Van een kwaad wijf » (Von einem übelen Wîbe) wordt ook op de trouw tusschen de gelieven uit de sage gezinspeeld, wanneer de door zijn lieve wederhelft mishandelde man uitroept : « zoodanige avonturen waren heer Walther onbekend, toen hij met vrouwe Hildegonde zoo gezellig de rijken doortrok ».

Ziedaar een tegenstelling tusschen de platte werkelijkheid en het ridderlijk ideaal, gelijk we die in Sancho Pança en in de volkstypen uit Brederoo's romantische drama's aantreffen.

Een laatste vermelding van Walther komt voor in 't

Oudfransche volksepos 't Chanson de Roland uit het begin der 12e eeuw. Gualtier del Hum (v. 2039) wordt er onder Roelands mannen genoemd. Dit ziet op zijn langjarig oponthoud aan Attila's hof.

§ 12. DE VERVOLGERS.

Na dit overzicht van de bronnen der Walthersage is nu de baan schoon om te onderzoeken, welke van de twee sagevormen, den Alemannischen of den Saksischen (bij SYMONS : Frankischen) de oorspronkelijke is.

Er zij aan herinnerd, dat de Thidhss. en het Weener fragment Walther door de Hunnen laten nazetten.

a. BEWIJSGRONDEN TEN VOORDEELE VAN DE WRAAK DER HUNNEN. Niet de Burgonden (Franken), maar de Hunnen zijn tot de vervolging aangewezen, als zijnde de verongelijkten : ziedaar het groote bewijs van de tegenstanders der Alemannische voorstelling.

De zaak komt dus neer op de gebrekkig gemotiveerde verdwijning van de Hunnen in Waltharius.

Dit valt nochtans te bezien.

Wat de vervolging aangaat waren de Hunnen volgens Ekkehard er óók de naasten toe, en daarom spoort Attila ook zijn mannen aan door het beloven van hoopen gouds.

Indien de vervolging uitbleef, Ekkehard zegt waarom; het moet dus uitgemaakt worden, of dat waarom, nl. het ontzag voor Walther, een voldoende motief is in onze oogen, want Walther hield persoonlijk die nazetting voor allerwaarschijnlijkst (v. 346).

Wij hebben met een heldendicht te doen, waarvan de opgave is, den hoofdpersoon boven het gewone menschelijk peil te verheffen.

Welnu meer dan de te volgen gevechten bewijst dit ontzag Walthers groote beteekenis als strijdbaar held.

In de werkelijkheid zou het moeilijk te gelooven zijn, dat de Hunnen, voor wie Franken. Burgonden en Aquitaniërs in de schulp kruipen, voor een enkel man terugschrikken, maar *niet* in een heldendicht. (Vgl. vv. 1102-1104.)

Het uitblijven van de wraakneming der Hunnen is dus gegrond op letterkundige beschouwingen van Ekkehard, die in geenen deele mis zijn; wat echter niet met redenen omkleed is, en waarop wij later (V, § 6) zullen terugkomen is, dat Hagens vlucht geen verwikkelingen van den kant der Hunnen in het leven heeft geroepen.

Men werpt nog op ten voordeele van de Hunnenvervolging, dat Gunther en Hagen in onze sage eigenlijk niet thuis zijn. Immers vóór de aanknooping van de Walther- met de Nibelungensage waren zij nog ver te zoeken, toen waren het derhalve de Hunnen, die zich met de vervolging belast hadden.

Maar wie zegt ons, dat de *oorspronkelijke* Walthersage de vervolging van den voortvluchtigen Walther meebracht? Dat dient eerst bewezen te worden.

Doch dit ter zijde gelaten, men beginne maar eerst met Hagens aanwezigheid onder de Hunnen in de Thidhss. te rechtvaardigen. Bewijst die niet juist het omgekeerde, t w. dat de Hunnen als vervolgers in de plaats zijn getreden van Gunther en diens trawanten?

b. De Alemannische voorstelling is oorspronkelijk. De vervolging door de Hunnen is een latere wijziging van de vervolging door de Burgonden (Franken) om de volgende redenen :

1° Het getuigenis van Waldere, de geloofwaardigste

bron, omdat zij de oudste is en den ***oorspronkelijken Nederduitschen sagevorm*** vertegenwoordigt.

Immers heeft de Thidhss. de Saksische of Nederduitsche voorstelling opgeteekend uit de 13e eeuw, de Angelsaksische Waldere heeft ze opgeteekend zooals zij in de 8e eeuw reilde en zeilde. Gesteld zelfs, dat de Walthersage niet van huis uit door de Angelen en Saksen werd medegebracht, dan moet zij later naar Engeland zijn overgeplant, en dit kon alleen geschieden door bemiddeling van de langs de Noordzee gevestigde Nederduitsche stammen. In dit opzicht is het mogelijk, dat de Franken een rol gespeeld hebben, maar bewijzen ontbreken.

2° Op Walther van *Aquitanië,* d. i. op den Alemannischen grondvorm gaan de overige titels als : ***koning van Spanje***, ***van Karlingen***, ***van Langres***, ***zoon van Alpher*** terug. (IV, § 6, b, 1 en IV, § 7, b, 4.)

3° De Thidhss. heeft zich van de Alemannische overlevering niet gansch kunnen losmaken : Walther van Waskastein, Hagens eenoogigheid, de twaalf tegenstanders, 't gesprek der gelieven bewijzen het.

4° Het Weener en Gratzer fragment, eigenlijk deelen van een zelfde geheel, verwijzen naar de Alemannische overlevering : (Spanje, Langres, Walthers bedekte liefde, zijn gijzelaarschap). Daarenboven kan men in het Weener fragment ernstige gronden aanvoeren ten voordeele van den kamp met Gunthers mannen.

5° Ekkehard heeft aan de Hunnen een grooter plaats ingeruimd dan wel het geval moest wezen in zijn bron.

Het ruitergevecht wordt schier eenstemmig als nawerk gebrandmerkt. Voor mij (Vgl. blz. 12 en 233) is Ospirins tusschenkomst, gevolgd door Attila's voorstel en Walthers weigering, alsmede Ospirins klacht niets anders dan een dichterlijke uitbreiding van het beknopt bericht uit de

bron, dat Walther, dank zij zijn dapperheid, aan Attila's hof hoog stond aangeschreven en dat hij van een feestmaal gebruik maakte om met zijn bruid en de geroofde schatten te ontvluchten.

De vervolging door de Hunnen stond niet in de bron en Ekkehard had er geen letterkundig belang bij om die in het leven te roepen.

6° Walther waagt zich bij het naderen van den Rijn ook bij dag op den openbaren weg. Dit bewijst, dat naar zijn oordeel de Hunnen den kans om hem te vervolgen hadden verkeken, en dat later Hildegondes uitroep : « Daar hebben we de Hunnen » (v. 543) geen naklank is van de zoogezegde oude traditie, maar een gevolg van haar vreesachtigheid, daar de Hunnen haar zoolang voor den geest hebben gespookt.

7° Het optreden van Hagen in de Thidhss. aan het hoofd van de Hunnen is een overblijfsel van den oorspronkelijken strijd met de Burgonden. Ziedaar de eenige, ongezochte verklaring.

c. Hoe komt het dan, dat de Thidhreks-saga de Burgonden (Franken) vervangen heeft door de Hunnen? Maar doodeenvoudig omdat de Hunnen de verongelijkten waren; die overgang lag voor de hand, en het Weener fragment, waar Hunnen en Burgonden Walther achtereenvolgens aanranden, kan als een schakel tusschen de Alemannische en Saksisch-Frankische voorstelling beschouwd worden. (IV, § 6, B, b, 1° en 2°.)

HOOFDSTUK V.

Oorsprong van de Walthersage.

---

§ 1. KORT OVERZICHT VAN DE STELSELS.

Na de bronnen der Walthersage komt de oorsprong aan de beurt.

Dit is een der moeilijkste vraagstukken, dat nog steeds op een afdoende oplossing wacht, juist omdat hier het spreekwoord « zooveel hoofden, zooveel zinnen » toepasselijk is of, anders gezegd, omdat er overvloed van oplossingen voorhanden zijn.

Daar in de heldensage in 't algemeen, buiten het dichterlijk element, een mythisch en een geschiedkundig bestanddeel worden onderscheiden, hebben de geleerden hetzij mythische, hetzij historische verklaringen van de Walthersage gegeven.

Wij zullen aan de hand van ALTHOF (1) de verschillende stelsels aanstippen om daarna bij enkele langer stil te staan.

a. MYTHISCHE VERKLARINGEN. Volgens MONE is Walther een zonnenheros evenals Siegfried in de Nibelungen. Zijn naam is dezelfde als Balder, de zonnegod. Zijn tegenstander de « doornige Hagen » (Waltharius, v. 1421) is de slaapdoorn, de misteltak, die Balder gedood heeft.

---

(1) Waltharii Poesis, I, blz. 3-17.

J. Grimm vond de vereenzelviging van den eenoogigen, doornigen Hagen met Wodan verleidelijk. Walthers eenhandigheid zou dan aan Tyr of Tiu herinneren. Hildegondes naam (ohd. *hiltja* = strijd, *gundja* = strijd) roept een walkure of strijdmaagd voor den geest.

Mullenhoff ziet in Walther den god Heimdall, die Loki (Hagen) bekampt en zich meester maakt van het halssnoer van Freyja (Hildegonde).

Rischka, die van de Poolsche redactie uitgaat, verklaart Walther door den god Hödhr, Hildegonde door de godin Nanna. Te zelfder tijd vindt hij in Walther en Hildegonde de godheden Wodan en Freyja terug.

De voorstanders van de mythische interpretatie nemen thans over het algemeen een ander standpunt in: zij hebben de goden- voor de heldenwereld laten varen.

Hier staat de verklaring van de Walthersage door middel van den Hilde-mythos op den voorgrond, zoowel om het aantal aanhangers van dat stelsel als om de diepe en verrassende vergezichten, welke het op de sagenwereld openschuift.

Grimm had hier eerst den weg gewezen, San Marte volgde; beiden zagen punten van overeenkomst tusschen Hildegonde, die 's nachts na den kamp waakt en zingt, en de oudnoorsche walkure Hilde *(Hildr)*, die de dooden tot nieuwen strijd opwekt.

Symons en Kögel zijn verder gegaan, zij vereenzelvigen de Walthersage met de Hildesage, zoodat Hagen uit Waltharius eender is met *Högni*, vader van de geschaakte Hilde, en als zoodanig de vader is van Hildegonde, welke door Walther ontvoerd werd.

Simrock vereenigt beide verklaringen door Hildegonde

met de noorsche Hilde en met Freyja te gelijker tijd overeen te brengen.

Volgens hem steekt in den halsbandmythos de zin dat de verzengende zomergloed (Loki) de aarde van den plantentooi (halssnoer) berooft, welke haar door den regen (Heimdall) weer teruggegeven wordt.

Scherer beschouwt Walther als zijnde een elf wegens zijns vaders naam Alphere of Alfhere, en vandaar zijn bedrevenheid in den zang in de Poolsche sage.

Voor het overige neemt hij den Hilde-mythos aan.

Ten slotte hebben wij Boer, wiens stelsel het midden houdt tusschen de mythische en de historische interpretatie. Hij gaat ook van de Hildesage uit, maar voor hem is het mythische gedeelte er van een later aanwas.

b. Geschiedkundige verklaringen. Naar Holtzmann zijn de personen uit de Nibelungen en ook uit de Walthersage voorhistorische personen, die later met de geschiedkundige namen uit den tijd der volksverhuizing versmolten zijn, b. v. Gunther (Gunnar in de Edda) is niet de Burgondenkoning Gundicarius, die in 437 met zijn gansch geslacht door de Hunnen uitgeroeid werd, maar hij werd er later mede vereenzelvigd. Zoo werd Atli uit de Edda later over één kam geschoren met den Hunnenvorst Attila.

W. Müller zoekt een geschiedkundige allegorie in Waltharius. Walther vertegenwoordigt de Westgoten, zijn terugkeer naar huis is de grondvesting van hun rijk in Gallië en Spanje; zijn tweegevechten vertegenwoordigen de oorlogen van de Westgoten tegen Franken, Saksen, Hunnen, Romeinen ofwel Oostgoten; zijn huwelijk met Hildegonde, die naar de verschillende voorstellingen der

sage uit Aragon, Griekenland, Burgondië afstamt, is de symbolische uitdrukking van de zegerijke kampen met deze volken.

Scherer houdt met Mullenhoff Walther voor een Gallo-Romein en wel voor Aëtius, die in zijn jeugd gijzelaar bij de Hunnen was.

Hij werd, als Kurth zegt, met den krans der legende gesmukt.

Walther is dan de vertegenwoordiger van Frankrijk en zijn tegenstander Hagen die van Duitschland.

Voor Learned is de Aquitaniër Walther geen Westgoot, maar een Germaansch vorst, verwant met het Longobardische koningshuis.

Er verschijnt inderdaad in de 6e eeuw een Longobardische vorst Walthari.

Voor Heinzel is Hagen niemand anders dan Aëtius, terwijl Walther en Hildegonde Hunnen zijn of liever uit een tot de Hunnen behoorenden barbaarschen volksstam zijn gesproten. Walther zou dan een Boiske en Hildegond een Urgundin zijn.

Wilzer, die zich bij Learned meer of minder aansluit, veronderstelt, dat Walther de grootvader is geweest van den boven aangestipten Longobardischen koning Walthari, welke zeer jong stierf. Deze oudere Walther beminde dan een Burgondische koningsdochter, wier naam *Hildgund* uit « Chriem*hild* aus Bur*gund* » saamgetrokken is.

Roediger, die een gemengde verklaring, half geschiedkundig, half mythisch er op nahoudt, erkent in Walther een Westgoot, in Gunther den vorst uit de Nibelungensage en in Hagen een daemonisch wezen.

Een van de laatste interpretaties is die van ECKERTH. Hij onderscheidt twee ontwikkelingsperioden in de Walthersage. In de eerste is Hildegonde van Oostgotische afkomst als dochter van den Amaler Gensimund, welke naar ouddichterlijk gebruik — dit is een aanrakingspunt met de Hildesage — onder den naam van Hagen optreedt. Walther heeft het meisje geschaakt en wordt door haar vader en door de Alemannen, Attila's bondgenooten, in de nabijheid van den Rijn ingehaald. De Alemannen delven het onderspit en de verzoening vindt plaats.

De tweede periode is gekenmerkt door de Alemannische reactie :

De oorspronkelijk Gotische zienswijze werd door de Alemannen, die hun nederlaag niet konden velen, omgewerkt : in stede van de Alemannen worden Gunther en dezes Burgonden met de vervolging belast.

Dientengevolge maakt Hagen, de vader van Hildegonde, plaats voor Hagen uit de Nibelungensage, het gevecht aan gene zijde van den Rijn voor dat aan deze zijde, en de eerste aanleiding tot de vervolging, t. w. de ontvoering van de dochter en de vlucht van Attila's gijzelaar, voor een nieuwe : den doortocht van het land door een vreemden krijgsman zonder koningsgeleide en zonder het aanbieden van vergoeding.

§ 2. NAAM EN PERSOONLIJKHEID IN DE HELDENSAGE.

Naar aanleiding van al deze stelsels dienen wij op twee belangrijke factoren de aandacht te trekken.

't Is vooreerst het groot gewicht, door de sagevorschers aan de overgeleverde namen gehecht, waarop zij in hoofdzaak hun systeem hebben opgetrokken.

En inderdaad, de spil, waarop de heldensage draait, is een groot naam. Het volk wordt bekoord door den toover, die er van uitgaat; deze naam blijft voortbestaan en grijpt steeds verder om zich heen, zoodat andere geschiedkundige feiten, andere sagen zich om den drager van den éénen geliefkoosden naam vastzetten.

Zoo werden Karel den Grooten heldendaden toegeschreven, welke onder zijn voorgangers hadden plaats gevonden (1); zoo zag de Nibelungensage in den moord van Gundicarius en zijn twintig duizend Burgonden de hand van den machtigen Attila, en toch was deze er niet tegenwoordig, aangezien hij eerst veertien jaar later, in 451, met zijn legermacht in Gallië viel.

Ten tweede, het volk ziet alleen de menschelijke, individueele zijde van den held.

Wij mogen derhalve de duiding van W. MÜLLER *a priori* verwerpen, omdat zij een miskenning is van den geest der heldensage, die geen geschiedkundige allegories, geen afgetrokken begrippen, maar bepaalde personen, enkelingen kent; omdat algemeenheden en alles wat bespiegeling is te hoog staat voor de menigte.

Een leerrijk voorbeeld hiervan — ik heb er indertijd op gewezen (2) — wordt door KURTH aangevoerd bij de bespreking van de mondelinge overlevering, waaruit Gregorius van Tours zijn berichten aangaande Clovis of Hlodowig geput heeft :

Niet de verovering van Gallië, niet de stichting van een machtig rijk, noch de aanneming van het Christendom — een keerpunt in de geschiedenis van Westelijk Europa! — waren in staat de volksverbeelding te treffen, maar wél des konings wedervaren bij zijn huwe-

(1) Deze wet wordt door KURTH met den naam van *transfert épique* bestempeld.

(2) Béowulf, blz. 69.

lijksaanzoek, zijn duchtig inhouwen op den vijand en zijn ware of vermeende moordbedrijven.

« Les milieux populaires ne s'intéressent aux affaires publiques que par rapport à leur côté individuel et personnel. » (Histoire poétique des Mérovingiens, blz. 226.)

Symons zegt hetzelfde in « Heldensage en Sprookje. » (Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Vlaamsche Academie, Juli, 1910.)

Hij trekt er een scheidslijn tusschen de Germaansche en de Fransche heldensage.

Terwijl deze den historischen achtergrond der worsteling tusschen Islam en Christendom vasthoudt, heeft gene de stichtingen van Germaansche staten op vreemden grond, den stormloop tegen het Romeinsche wereldrijk vergeten :

« In het Noorsche lied en het Duitsche epos zijn het persoonlijke beweegredenen en eigenschappen, die de handeling voortbewegen : trouw, vriendschap, liefde en haat, eerzucht, bovenal de dapperheid, de aristie van den held » (blz. 593).

De Germaansche sage laat de karakteristieke eigenschappen van den eens uitgebeelden held niet meer glippen, dit is een hoofdpunt.

Daarom voegt Symons er aan toe : « Wat de Germaansche sagenpoëzie vasthield, is het persoonlijke geweest; de samenhang der feiten, het eigenlijk historische lag buiten haar gedachtensfeer en buiten haar poëtisch kunnen. Zij had de neiging noch het vermogen om het uit te beelden. »

Van al de hypothesen omtrent den oorsprong van de Walthersage zullen wij er drie, de voornaamste en meest typische, nader toelichten : de geschiedkundige verklaring van Heinzel, de mythische van Symons en eindelijk die van Boer.

§ 3. STELSEL VAN HEINZEL.

a. UITEENZETTING. Zijn uitgangspunt is de vergelijking tusschen de twee sagevormen, welke hetzij in de Hunnen, hetzij in de Burgonden de vervolgers aanwijzen.

Na een schifting van de verschillende bronnen der Walthersage bevindt hij, dat er meer overeenstemmingen en minder afwijkingen voorkomen in de voorstelling van de vlucht dan later in die van de gevechten.

Hij besluit daarom, dat de twee vormen van de Walthersage één zelfde literarische bron hebben gehad, welke alleen over de *vlucht* naar het vaderland handelde. De gevechten zijn er later bijgekomen, eerst dat met de Hunnen als verongelijkten, daarna dat met Gunthers mannen.

Hagen is Aëtius of beter Agetius, omdat de naam *Hagathiu*, Hagens vader in Waltharius, eender is met *Aegidius*, Aëtius' zoon naar een Frankische geslachtslijst.

Daar deze redeneering nog al ingewikkeld is, herleiden wij ze tot de volgende punten :

In Waltharius hebben wij Hagathiu, den vader, en Hagano, den zoon.

In een Frankische genealogische lijst hebben wij Aëtius (Agetius), vader van Aegidius, en dezen op zijn beurt van Syagrius, laatsten Romeinschen stadhouder.

Aegidius is etymologisch identisch met Hagathiu.

Welnu, Agetius en Aegidius zijn oorspronkelijk één naam, dus één persoon, welke later in twee, dien van den vader en dien van den zoon, verviel.

Zoo ook waren oorspronkelijk in de Walthersage Hagathiu en Hagano één persoon, welke mettertijd in twee gesplitst werd.

Dus is oorspronkelijk Hagano = Agetius, omdat Agetius = Aegidius = Hagathiu.

Nu komt de hoofdzaak : HEINZEL vindt de voornaamste trekken uit de Walthersage terug in de berichten van den geschiedschrijver PRISCUS, namelijk gijzelaarschap van Aëtius bij de Hunnen, zijn vertrek van 't hof, ontvreemding van Attila's gouden vazen, schaking door een Oostromeinschen officier van een jonkvrouw, welke Attila tot echtgenoote voor zijn secretaris Constantius bestemde.

Walther is deze officier en Hildegonde die jonkvrouw. HEINZEL neemt aan, om de door de bronnen overgeleverde eigennamen te verklaren, dat deze officier een Boiske was — zeker door de Hunnen onderworpen stam bij Priscus —; de etymologische naamgelijkheid van *Boiske* met *Vosegus*, *Wasichin* zou de voorstelling opgeroepen hebben dat Walther uit het Vogezenland stamde, en nog later, toen de Basken zich in Aquitanië (*Wascônolant)* vestigden, dat Walther een Aquitaniër was.

Op gelijke wijze onderstelt hij, dat Hildegonde tot een soortgelijken stam, de *Urgunden*, behoorde, zoodat Hildegonde een *Urgundin* later tot *Burgundin* verliep.

b. BEOORDEELING. 1° HEINZELS verklaring komt in den grond neer op den voorrang van de Saksische of Frankische voorstelling boven de Alemannische.

Wij hebben hieromtrent onze zienswijze uiteengezet.

2° Een enkel woord wil ik nog in het midden brengen, om de onwaarschijnlijkheid aan te toonen, dat Waldere uit de 8e en Waltharius uit de 10e eeuw minder betrouwbare bronnen zouden zijn dan de Thidhrekss. en het Weener fragment uit de 13e eeuw. Waarlijk, HEINZELS rangschikking der bronnen lijkt naar stelselzucht, immers Waldere staat vijfhonderd jaar dichter bij den oorsprong van de Walthersage, en ik zoek te vergeefs naar gronden om zijn getuigenis eerder te wraken dan dat van de Thidhrekss. Zagen wij niet het omgekeerde t. w. dat

Thidhrekss. en Weener fragment aan den Alemannischen invloed hebben blootgestaan?

Gesteld twee goede handschriften, waarvan het eene echter vijfhonderd jaar ouder is, wie zal dan niet het oudste verkiezen, dat minder storingen van buiten moest ondergaan?

Welnu, hier geldt het niet een geschreven d. i. door teekens vastgelegde, maar een *gesproken* d. i. uit den aard der zaak meer wisselvallige overlevering.

Boer zegt, dat de volksdichting ten laatste alles door elkaar werpt; voor hem is het regel, dat de bronnen eener sage des te troebeler worden naarmate zij uit jonger tijd dagteekenen.

Daarom is het zoo gevaarlijk, vervolgt hij, oude sagen te willen opbouwen uit balladen, welke eerst in de 18e eeuw werden opgeschreven.

Indien dus de mondelinge overlevering beter standhield in de middeleeuwen dan in den nieuwen tijd, waarin het oude bij het toenemen van verkeer, beschaving en tijdsafstand meer en meer veld verliest, dan moeten diezelfde wijzigende oorzaken toch ook een weinig in de middeleeuwen gewerkt hebben, in dier voege nochtans, dat zij in de 13e eeuw meer speelruimte hadden dan in de 8e en 10e.

De eens afgeronde Walthersage is derhalve in gelijke omstandigheden aan minder veranderingen onderhevig geweest in de oude periode van Waldere en Waltharius dan in de latere uit de 13e eeuw; ik zeg : in gelijke omstandigheden, want er kunnen bijzondere oorzaken zijn, als b. v. voor IJsland de afgezonderde ligging buiten het wereldverkeer, ten gevolge waarvan de sage haar oorspronkelijke frischheid beter heeft behouden.

Welnu, de sage was in Engeland beter gevrijwaard dan in Duitschland, want, zoover wij kunnen nagaan,

werd zij er vroeger opgeteekend : Wîdsîdh, Béowulf, Waldere zijn ouder gedenkschriften dan het Hildebrandslied.

Wat meer is, in Engeland werd de sage vanouds en met blijkbare voorliefde beoefend; dit weten wij o. a. uit Béowulf, waarin toestanden geschilderd worden, die zeker tot de 6e eeuw en nog vroeger teruggaan, en sagen worden opgehaald van Zweden, Jutten, Denen, Franken en Friezen naast toespelingen op Zwaanridder, Wulfingen, Ermanarik, Wieland, Heime en Siegfrieds vader. Ook viel den *scop* een voorname rol ten deel.

Hieromtrent teekende ik, Béowulf blz. 66, aan :

De dichter of beter de voordrager van zulke sagen heette bij de Angelsaksen *scop;* soms was hij te gelijker tijd toonkunstenaar en begeleidde zijne voordracht met de harp; somtijds reisde hij van land tot land, gelijk het overal in de middeleeuwen de gewoonte der wandeldichters gebleven is.

Zoo was het mogelijk, dat de heldensagen van het vasteland in Béowulf eenen weerklank vonden, ja, dat bij de Angelsaksen een gedicht kon ontstaan, dat het wereldburgerschap van het latere Engelsche volk reeds in de kiem vertoonde, de ***Wîdsîdh*** of ***Verbereisde***, hun oudste letterkundig gewrocht, waarin wij een overzicht hebben van al de destijds bekende helden der volksverbeelding.

Besluit : Waldere dient eerder geloofd dan Thidhrekssaga of Weener fragmenten.

3o Het gewaagde van de etymologische goochelkunstjes buiten rekening gelaten, waarin trouwens de overige interpretators voor hem niet onderdoen, dan kan men vooral tegen Heinzel inbrengen, dat gebeurtenissen als vlucht, gijzelaarschap, schattenroof in den veelbewogen tijd der volksverhuizing niet zeldzaam en bijgevolg niets buiten-

gewoons moeten zijn geweest. Zij konden desnoods het ontstaan hebben geschonken aan kleine, eng begrensde sagen — en op HEINZELS merkwaardige lijst van ontvluchtingen en schakingen zullen er wel meer van dat gehalte voorkomen — doch zij waren van te weinig belang om een heldensage als die van Walther in het leven te roepen, waarvan de wereldgeschiedenis met de oprukkende Hunnen, met Burgonden, Westgoten en Franken den achtergrond uitmaakt.

§ 4. STELSEL VAN SYMONS.

a. UITEENZETTING. Hier is de ontvluchting in schaking verkeerd.

De Noordnederlandsche geleerde poogt den oorsprong van de Walthersage een stap nader tot zijn oplossing te brengen door middel van de noorsche Hildesage.

Alhoewel de Hildesage den onderbouw uitmaakt van Goedroen, zoo zijn er toch ouder opteekeningen voorhanden dan dit Middelhoogduitsch gedicht. Wij vestigen onze keus op die, welke in de *Snorra-Edda* voorkomt, als zijnde de volledigste, daar het mythische gedeelte er in opgenomen is.

Het verhaal luidt, naar GERING vertaald, volgenderwijze :

« Een koning, Hagen *(Högni)* genaamd, had een dochter met name Hilde *(Hildr)*. Hedin, zoon van Hiarrandi, voerde deze weg, terwijl Hagen zich naar de koningsverzameling begeven had.

Toen deze nu vernam, dat zijn rijk verwoest en zijn dochter geroofd was, trok hij met zijn leger op om Hedin te vervolgen en hij won het bericht in, dat hij noordwaarts gezeild was.

Hagen kwam naar Noorwegen en vernam hier, dat Hedin over de westelijke zee naar de Orkneys koers

had gezet. En als hij nu op weg daarheen het eiland Haey bereikte, trof hij daar Hedin met zijn leger.

Toen ging Hilde haar vader opzoeken en bood hem in Hedins naam een vergelijk aan (naar een andere lezing : een halstooi tot verzoening) :

« Wilt gij dat echter niet, zei ze, dan is Hedin gereed tot den strijd, en geen inschikkelijkheid hebt gij van hem te verwachten. » Hagen gaf zijn dochter ruw bescheid, en als zij bij Hedin terugkwam, zei ze hem, dat haar vader in geen onderhandeling wilde treden, hij mocht zich dus tot het gevecht uitrusten. Dit werd nu van weerszijden gedaan. Daarna gingen zij aan land en stelden hun scharen in slagorde.

Alsdan stuurde Hedin het woord tot zijn schoonvader en bood hem een vergelijk aan en veel geld als genoegdoening. Hagen echter antwoordde : « Te laat hebt ge mij dit bod gedaan, want nu heb ik mijn zwaard Dainsleif uit de scheede getrokken, dat door dwergen gesmeed is en telkens als het ontbloot wordt een man den dood aanbrengt. Nooit wordt vergeefs een slag er mee toegediend, en nooit heelt de wonde, welke het heeft toegebracht. » Hedin antwoordde : « Gij beroemt u op het zwaard, maar nog niet op de zege; ik heet elk zwaard goed, dat zijn heer getrouw is. »

Daarna begonnen zij den slag, die de strijd der Hiadningen of Hedeningen *(Hjadninga-wîg)* geheeten wordt, en streden den ganschen dag; 's avonds echter begaven zij zich naar de schepen.

Des nachts maakte zich Hilde op en wekte door tooverij al de mannen, die des daags gevallen waren.

Den volgenden morgen gingen de koningen weer aan land en kampten en met hen allen, die den vorigen dag gevallen waren.

Zoo werd de slag voortgezet, en alle mannen, die sneuvelden, en de wapenen, die op het slagveld lagen,

werden tot steen evenals de rustingen. Zoodra het echter daagde, stonden alle dooden weder op en vochten, en zoo zal het voortduren, heet het in de liederen, totaan de godenschemering. »

De Hilde- en Walthersage worden door SYMONS vereenzelvigd, omdat zij wezenlijke bestanddeelen gemeen hebben, welke zijn : ontvoering van jonkvrouw en schatten, kamp om harentwege, de naam Hildegonde verdubbeling van Hilde, Hagen de voornaamste tegenstander wordt van bloedverwant of vriend tot vijand, Walthers zang in de Poolsche opteekening en die van Horand in Goedroen, Hildes opwekking der dooden en Hildegondes tooverkrachtige blik bij Boguphalus.

Buitendien schijnen twee mythische trekken in Waltharius overgebleven te zijn : het aanpassen der hoofden, dat aan de opwekking der gesneuvelden, en Hildegondes nachtelijke zang bij den slapenden Walther, die aan Hildes tooverrunen herinnert.

Deze verklaring heeft ongetwijfeld veel voor op de overige, omdat de verbinding van de Walthersage met de Nibelungensage op een ongedwongen wijze totstandkomt, nl. door de vereenzelviging wegens gelijkheid van naam van Hildes vader met den Nibelung Hagen, ofschoon beiden naar SYMONS van huis uit verschillende personen zijn.

Terwijl HEINZEL de vervolging door de Burgonden verwerpt, neemt SYMONS ze aan als sagenecht, vooral nu de Thidhrekssaga spreekt van Waltari of Waskasteini, welke naam een Alemannische grensstreek en opvatting van de sage bedingt.

't Is ook licht te begrijpen, dat de Hunnen als vervolgers in de plaats van de Franken zijn getreden, want

als verongelijkten waren zij daartoe logisch aangewezen, en is het zelfs niet noodig in die vervanging een terugwerking van de Franken te zien, alsof dezen niet graag hun eigen nederlaag bezongen.

Daar Attila in Waltharius als een vredevorst geschilderd wordt, vermoedt SYMONS, dat de sage bij de Oostgoten, Attila's bondgenooten, is uitgebeeld. Walther als Aquitaniër is echter een Westgoot.

De Oostgoten hebben derhalve de oude sage van Hildes schaking en den kamp van haar vader met den schaker overgedragen op den Westgotischen Walther uit de 5e eeuw en in Attila's omgeving geplaatst.

Wie echter die Westgotische Walther was, ***wat bij gevolg de eigenlijke kern van de Walthersage is***, en waarom deze met de Hildesage verbonden werd, ziedaar zooveel vragen, waarop men het antwoord schuldig moet blijven.

Behoorde ten laatste Walther tot het oude Westgotenrijk Aquitanië *(Wascôno-lant)*. zoo kon de overeenkomst in naam aanleiding gegeven hebben tot de localiseering in de Vogezen *(mons Vosagus = Wasgunberg)* en meer bepaald te ***Wasgenstein***.

Ziedaar de verklaring door middel van de Hilde-mythe.

Dat veel sagenvorschers deze meening zijn bijgetreden, is niet te verwonderen, want de feiten, wij herhalen het, vinden een natuurlijke oplossing, zonder dat men zijn toevlucht hoeft te nemen tot een opeenstapeling van hypothesen en tot gezochte woordafleidingen.

Hier heb ik vooral het oog op sommige historische interpretaties, die niet lezen wat in Waltharius staat, maar wel wat er niet staat, zoodat de onbevangen lezer zich eens te meer van de waarheid kan overtuigen, dat geleerdheid goed, maar gezond verstand beter is.

b. EENIGE OPWERPINGEN bieden zich aan :

1º Volstrekte gelijkheid van naam is alleen het geval met Hagen, den vervolger. Is dat voldoende?

De vereenzelviging van Hildegonde met Hilde, als zijnde een verdubbeling er van, heeft op zich zelf niet veel bewijskracht, als men zich ten minste wil te binnen brengen, dat op HEINZELS lijst van schakingssagen verscheiden vrouwennamen met Hilde of een compositum er van zijn aan te treffen, b. v. een andere Hagen (Högni) met een dochter Hilde in de Ynglingasaga, Samson en Hildesvidh, Hildebrand en Hilde, Finn en Hildeburg, Herbort en Hilde.

Nog bedenkelijker is de verdwijning van den naam des schakers.

Terwijl de namen van de Hildesage in Edda en Goedroen geheel overeenstemmen (Högni = Hagen, Hedin = Hetel, Hildr = Hilde), verschijnt *al* in de 8e eeuw in plaats van Hedin of Hetel de naam Waldere!

En nochtans zoo ooit, dan moest die naam stand hebben gehouden, omdat niet de vervolger, maar de schaker de hoofdpersoon is : de schaker is de eerste oorzaak, de bewerker van alles; de schaker speelt de hoofdrol in de Walthersage; de schaker is zelfs de eerste, ja innemendste persoon in de Hildesage, want Hagen blijft wrokken, niet Hedin (1), Hilde kiest voor den laatste partij en niet voor haar vader, en in later bewerkingen doodt Hedin zelfs zijn schoonvader in den strijd;

(1) Wel treedt Hedinn in de *Sǫrla Tháttr* in een ongunstig daglicht, omdat hij de moeder van Hildr doodt. Deze onverklaarbare handelwijze wordt toegeschreven aan de tooverkunst van Gondul, een daemonisch wijf, het werktuig van Odhin, die Hedinn tot een eeuwigen strijd wil aanzetten.

Dat is allemaal later bijwerk, zegt BOER, en heeft met de eigenlijke Hildesage niets te maken.

(dit onder uitdrukkelijk voorbehoud wel is waar dat de Helgisage naar BOERS beweren werkelijk samenhangt met de Hildesage).

Hier zal men mij voor de voeten gooien, dat ik een hoofdpunt van SYMONS' theorie misken, immers de schaker heet niet meer Hedin, omdat de schaking uit de Hildesage op naam en rekening werd gesteld van den Westgotischen held Walther uit de 5e eeuw.

Antwoord : Daar wringt juist de schoen. Dat enkel en alleen de naam van Walther werd aangehouden, terwijl al de avonturen, welke aan dien naam vastkleefden, in vergetelheid raakten, zoo iets is onbestaanbaar.

Een naam kan verdwijnen, de daden, waarvan hij de drager is, kunnen blijven voortbestaan (Vgl. le transfert épique V, § 2); doch het omgekeerde is niet waar. Wat heeft men aan een blooten naam?

2° Is de Walthersage identisch met de Hildesage, dan moet in de Walthersage Hagen de groote, onverzoenlijke vijand zijn van Walther-Hedin naar Högni's voorgang.

Wat zien wij echter in werkelijkheid? Juist het omgekeerde : Gunther is moeilijker op het punt van minnelijke regeling te vinden dan Hagen; hij alleen legt het op handtastelijkheden toe, Hagen integendeel is eerder vredelievend, niet alleen in Waltharius, maar ook, zoover wij kunnen gissen, in Waldere.

Gunther heeft veel van den stijfhoofdigen Högni; Hagen, dezes voortzetter, echter niet, en toch is het regel, dat de Germaansche heldensage trouw blijft niet aan de geschiedkundige feiten, maar aan de eens vast omlijnde karakters!

Nog krasser, Hagen is in Waltharius de vriend van Walther-Hedin en blijft het trots het kortstondig geschil.

Nu kan men tot verwering zeggen : te gelijk met Hagens vroeger vaderschap viel ook zijn wrok.

Dien wrok heeft men echter noodig om zijn gevecht met Walther-Hedin te verklaren.

3° Het getuigenis van een verbleekte sage als de Poolsche moet voor SYMONS meer gewicht hebben dan Waldere; hiermee kan ik mij niet vereenigen. (IV, § 10, *b*, 2°.)

4° Heeft Waltharius twee mythische trekken bewaard? Het is meer dan twijfelachtig. Inderdaad, de hoofden van de verslagenen worden door Walther aangepast en niet door Hildegonde.

Dit zou nochtans *haar* taak geweest zijn, indien zij een walkure is geweest, die den strijd om den strijd liefheeft.

Neen, deze episode uit Waltharius moet geheel anders beoordeeld worden. Wij hebben hier alweer met des dichters diep christelijke overtuiging rekening te houden.

De kerk heeft steeds de hand gehouden aan het hooge gebod : Gij zult niet doodslaan. Zij verbiedt het vergieten van bloed, tenzij voor een rechtvaardige zaak. Trouwens in de middeleeuwen zijn de gevallen niet zeldzaam, waarin kerkvergaderingen aan de soldaten een boetpleging oplegden voor elken vijand, dien zij in den oorlog gedood of gewond hadden. Zulk een boetedoening vaardigden b. v. de Normandische bisschoppen te Winchester uit na den slag bij Hastings.

Soms werd deze godsdienstige ijver te ver gedreven en ontaardde in een angstvalligheid van geweten, welke met die van Ekkehard hier ter plaatse op één lijn kan gesteld worden.

Zoo lezen we, dat na een bloedigen slag tusschen de zonen van Lodewijk den Vromen, de overwinnaars, die nochtans een rechtvaardige zaak hadden voorgestaan,

op het slagveld weenden, omdat zij zooveel christenen gedood hadden.

Zij drongen bij de bisschoppen aan om hun een kerkelijke straf op te leggen. Dezen deden uitspraak na rijp beraad : men had voor het goede recht alleen, « pro sola aequitate » gevochten. Alwie echter uit haat, wraak, plunderzucht, kortom niet met een zuiver bedoeling gestreden had, was gehouden de canonieke boetpleging te doen. (Bulletin de la Ligue des Catholiques belges pour la Paix, n° 10, 1913, blz. 279 en 281.)

Ook Walthers zaak is rechtvaardig, want tegen de « wederrechtelijke wapens dier arglistige schaar » (1163-64) mag hij zich beroepen op zijn recht van zelfverdediging. Dit belet evenwel niet, dat hij berouw heeft, omdat hij zooveel christenen heeft verslagen; (wij weten, dat de dichter van al zijn helden christenen maakt). Daarom weent hij bitter (1157) en vol leedwezen, met een « vermorzeld hart » (1165), knielt hij neer om voor de rust van hunne ziel te bidden.

Wat den tweeden mythischen trek, den nachtelijken zang, aangaat, deze heeft een natuurlijk doel : 't is om zelf niet in te slapen, ten einde den beminde te kunnen wekken, en denkelijk ook wel om hem in slaap te wiegen.

Opdat er overeenstemming zij tusschen Hildegondes zang en Hildes tooverspreuken, welke de strijders *uit* den doodslaap oproepen, had het meisje Walther moeten wakker maken en hem niet laten inslapen.

5° Hier komt nog bij, dat de Hildesage oorspronkelijk niet mythisch is. Boer heeft bewezen, dat de *Hjadninga-wîg* met de opwekking der dooden en de

voorstelling van Hilde als walkure een later toevoegsel is (1).

HEINZELS opwerping, dat hij met de mythische verklaring van de Walthersage geen vrede heeft, omdat Waltharius een louter menschelijk karakter vertoont, blijft dus van kracht.

6° De tegenstanders van de mythische verklaring loochenen niet, dat er veel punten van overeenkomst bestaan tusschen de Walther- en de Hildesage, maar, zeggen zij, deze gemeenschappelijke trekken zijn gedeeltelijk toevallige kenmerken, gedeeltelijk *typische*, d. i. welke men ook in andere sagen kan vinden.

In gelijke omstandigheden voelt het volk op gelijke wijze.

Verhalen van vrouwenroof komen veelvuldig voor. Des verkiezend mag men tot Paris en Helena, tot de Sabijnen, ofwel tot de voorvaderlijke huwelijksplechtigheden opklimmen bij zoo menigen volksstam, welke een oorspronkelijke schaking bedingen.

HEINZEL legt nadruk op eenige van die typische motieven, b. v. : In de Gönguhrolfssaga vlucht Gönguhrolf met een koningsdochter en twee kisten goud op één paard; zij reizen des nachts.

In de Kormakssaga komt de geschiedenis voor van Bersi en Steinvör. Hij voert ze weg op één paard en zij houdt zijn lans vast; terwijl hij aan de overmacht met goed gevolg het hoofd biedt, schuilt zij met het

(1) Gevechten tusschen geesten of spoken vinden des nachts plaats en alleen tusschen geesten, hier wordt bij klaarlichten dag tusschen dooden en levenden gevochten. Indien de koningen 's avonds naar de schepen gaan, dan zag dit oorspronkelijk op hun vertrek. Al de bewerkingen van de Hildesage maken melding van de schaking, maar niet alle van een *Hjadninga-wîg*, deze mythische strijd is dus geen wezenlijk bestanddeel van de sage.

paard in een bosch. Verrassender nog zijn de aanrakingspunten tusschen Waltharius en de Gallo-Romeinsche sage van Leo en Attala, welke Gregorius van Tours heeft opgeteekend.

KURTH ziet er een tegenhanger in van Ekkehards epos; jammer maar, dat wij met de vlucht van twee mannen te doen hebben, anders zou men er zeker een gereede aanleiding gevonden hebben om de Walthersage op hechter grondslagen te vestigen.

Den verkorten inhoud deelen wij hier beneden mede (1).

(1) Het verhaal van Gregorius van Tours (III, 15) komt hierop neer :

Theodorik I van Austrasië en Childebert I hadden een verdrag gesloten en gijzelaars uitgewisseld, onder welke veel zonen van senatoren.

Daar hun vriendschap niet standhield, werden veel gijzelaars tot slavenwerk gedwongen, een groot aantal hunner koos echter de vlucht.

Onder de gijzelaars, die tot een vernederenden arbeid veroordeeld waren, bevond zich Attala, de neef van den gelukzaligen Gregorius, bisschop van Langres. Hij moest de paarden hoeden voor een hardvochtigen meester in het land van Trier.

Leo, de kok van den bisschop, besloot Attala te redden en verkocht zich voor twaalf goudstukken aan denzelfden meester.

Gevraagd zijnde, waartoe hij bekwaam was, antwoordde hij : « Ik zeg het u in gemoede, indien gij den koning een feestmaal wilt geven, dan zal ik in staat zijn echte koninklijke gerechten toe te bereiden, en niemand zal ze beter kunnen klaarmaken dan ik. »

Den volgenden Zondag onthaalde de meester zijn buren en bloedverwanten, en allen prezen om strijd het keurige maal. Zoo won de kok het vertrouwen van zijn heer en weldra oefende hij het volle gezag uit over alles wat zijn meester bezat.

Een jaar nadien achtte Leo den tijd gekomen om Attala zijn ontvluchtingsplan mede te deelen.

Hij begaf zich naar de weide, waar deze de paarden bewaakte,

De aan beide verhalen gemeenschappelijke trekken zijn talrijk.

Deze zijn : de vlucht van twee gijzelaars; Attala's hooge rang als neef van een bisschop en vermoedelijk als de zoon van een senator; de beslissende rol, welke

legde zich op een afstand met den rug naar hem toe op den grond, opdat niemand hun gesprek zou bemerken, en zei toen : « Het is tijd er aan te denken om naar 't vaderland terug te keeren; ik waarschuw u dus u dezen nacht na het bergen van de paarden in de omheining niet aan den slaap over te geven, maar te komen, zoodra ik u roep; wij zullen ons dan op weg maken. »

Toen nu allen na een feestgelag in slaap gedompeld waren, want daarom juist had Leo dezen nacht uitgekozen, riep hij Attala en vroeg hem, of de paarden gezadeld waren en of hij wapens bezat. Attala antwoordde, dat hij slechts een kleine lans bezat. Daarop trad Leo het huis van zijn meester binnen en ontvreemdde hem schild en heerbijl.

Nu volgen een paar omstandigheden, die de vlucht ingewikkeld maken, want Leo staat tweemaal op het punt van ontdekt te worden en ontsnapt slechts dank zij zijne gevatheid.

Zij vertrekken ten laatste na al de paarden en eenige kleeren meegenomen te hebben.

Aan de Moezel gekomen, treffen zij lieden, die hen tegenhouden; zij laten paarden en kleederen achter, zetten op hun schild over het water en bereiken des nachts het woud. Den derden nacht vinden zij eindelijk een pruimeboom om hun honger te stillen, daarna vervolgen zij hun reis en komen in Champagne.

Plotseling hooren zij getrappel van snelle paarden, zij werpen zich op den grond onder een doornstruik met het wapen in de hand om zich te verdedigen. Het zijn twee vervolgers, waaronder de meester, die juist bij den doornstruik stilhouden. De meester braakt verwenschingen uit, omdat hij ze vruchteloos in Reims gezocht heeft.

Nadat zij zijn vertrokken, bereikt het vluchtend paar gemelde stad, waar zij gelukkigerwijze aan nieuwe nasporingen ontsnappen en waarna zij bij den bisschop aankloppen, die aan Leo en zijn gezin de vrijheid schenkt en landerijen bovendien, waarop hij in het vervolg zijn leven vreedzaam mocht slijten.

aan den kok of aan de gerechten toevalt (de visschen in Waltharius); het volle vertrouwen aan Leo geschonken in het beheer van de goederen (Hildegonde en Ospirin); het verlangen naar het vaderland en de heimelijke verstandhouding van de vluchtelingen; de aanmaning om op en gereed te blijven, totdat de andere roept; de slaap na het feestmaal; de nachtelijke vlucht; de rol van de paarden en het meenemen van 's meesters wapenen en kleeren; de tocht van het oosten naar het westen; de eerste moeilijkheden bij het overzetten van de Moezel, welke meer bepaald de Poolsche opteekening voor den geest roepen; het bereiken van het woud; het nachtelijk reizen, het derven van voedsel of 't lijden van ontberingen; de vervolging en inhaling als het gevaarlijkste gedeelte van den tocht achter den rug is; het hooren van paardengetrappel (Walth. 1200 vlg.), de twee vervolgers (in Waltharius zijn er meer, doch op Hagen en Gunther valt al het licht); de doornstruik en Hildegondes boschje; het zich gereedmaken tot het gevecht; ten laatste de gelukkige aankomst.

Daar komt nog de omstandigheid bij, dat Attala als neef van den bisschop van Langres aanstonds aan Walther van Langres doet denken.

Dit ontvluchtingsverhaal behoorde tot de familieoverleveringen van den geschiedschrijver, het werd hem door zijn bloedverwanten van moeders zijde verteld.

De dichtende fantasie van het volk heeft deze sage nog niet kunnen omscheppen tot iets grootsch door het opnemen van kamptooneelen, want toen Gregorius schreef, lag de gebeurtenis nog te versch in het geheugen.

De gegevens daartoe waren echter aanwezig, immers de vluchtelingen hadden reeds de wapens omkneld om hun leven duur te verkoopen; dit ware voldoende geweest voor het volk om den opgenomen draad verder

voort te spinnen en met de invlechting van heldenfeiten de ontvluchtingsstramien af te wisselen.

Al is dus de sage van Leo en Attala in haar verdere ontwikkeling gestuit geworden, toch heeft zij meer dan een trek gemeen met de Walthersage; die overeenstemmingen zijn echter niet het gevolg van een gemeenschappelijken oorsprong, maar van het feit, dat *gelijke gebeurtenissen bij het volk gelijke motieven*, d. i. *typische motieven te voorschijn roepen.*

Op dezelfde wijze kan men de schijnbare verwantschap tusschen Hildesage en Walthersage verklaren.

7° De zaak ligt niet anders met de sage dan met het sprookje, en hier beroep ik mij op SYMONS' « Heldensage en Sprookje ».

Hier duikt hetzelfde verschijnsel op, maar in nog scherper trekken : « dezelfde motieven en zeer vaak zelfs dezelfde bepaalde formules in de volkssprookjes van de meest verschillende volken, bij Indiërs en Arabieren evengoed als bij Germanen en Slaven, worden teruggevonden » (blz. 584).

Die waarneming leidde tot de « Wanderungshypothese », die in de Bouddhistische verhalen van Indië de bron van het sprookje zoekt.

En nochtans is deze verspreidingstheorie uit een zelfden grondvorm niet voldoende om al de feiten op te helderen :

« Sprookjesmotieven van verrassend overeenstemmenden inhoud kennen niet slechts Indiërs en Germanen, Grieken en Slaven, maar ook de Eskimo's en de Nieuw-Zeelanders. Eén centrum van verspreiding verklaart dit verschijnsel niet » (blz. 586).

Nog een ander factor is werkzaam geweest, 't is het « homo sum », de zich steeds, trots tijd en ruimte, gelijk blijvende menschenziel :

« Nooit mag de mogelijkheid worden voorbijgezien, dat de gemeenschappelijke aandoeningen en voorstellingen der menschenziel tot soortgelijke en zelfs tot volkomen identische vormen kunnen hebben geleid, waarin haar hopen en vreezen zich uit, haar lieven en haten, haar geloof en, niet te vergeten, de onuitwischbare *Lust zu fabulieren* » (blz. 586).

Welnu, die psychologische factor is niets anders dan hetgeen wij met den naam van *typische motieven* bestempelen.

Wat waar is voor het sprookje, moet ook waar zijn voor de sage, die, schoon aan tijd en plaats gebonden, de uiting is van dezelfde dichtende volksziel. Kan het sprookje niet langs uitsluitend historischen weg verklaard worden, dan kan de Walther- en Hildesage dit nog minder, omdat zij geen « volkomen identische vormen », maar beduidende afwijkingen vertoonen, ter verklaring waarvan de hypothese van een zelfden oorspronkelijken sagevorm *nog minder* volstaat.

8° Er is nog een laatste bedenking, welke mij niet veroorlooft met SYMONS mee te gaan : de drijfveeren, die tot de vervolging aanzetten, zijn gansch verschillend.

In de Hildesage is het de schaking van de dochter, in de Walthersage, ten minste in de oudste bronnen, het verlangen om zich van Walthers schatten meester te maken. Zien wij niet uit Waltharius, dat Gunthers hebzucht schering en inslag is, en kunnen wij niet uit de karige resten van Waldere iets overeenkomstigs gissen?

In de Hildesage wordt van geen schattenroof noch gouddorst gewaagd, het aangeboden zoengeld heeft geen vat op Högni. hij weigert, maar die weigering heeft een andere beteekenis dan in de Walthersage : Gunther sloeg alle vergelijk van de hand uit inhaligheid, omdat hij

meer wilde hebben; Hildes vader integendeel, omdat hij zich in zijn onverzettelijkheid, in zijn wrokken over de schaking zijner dochter hoe langer hoe meer vastwortelt. Hagen ten slotte, de plaatsvervanger van Högni, is geheel onbaatzuchtig.

Er ligt dus een hemelsbreed verschil tusschen de beweegredenen in beide sagen, en hoe kan het ook anders, daar in de eene de schaking, in de andere de vlucht op den voorgrond treedt.

Nu weet ik wel, dat Boer in een van de jonger bronnen der Hildesage, de Sǫrla Thättr, de aandacht vestigt op iets, dat voor een schattenroof moet doorgaan.

Hedin wil aan den vader het geschaakte meisje teruggeven, alsmede een schip, dat hij geroofd heeft.

Hier komt dan eindelijk de hebzucht van Hedin om den hoek kijken, en dit nieuw motief klopt met de ontvreemding van Attila's schat door Walther.

Maar is het rooven van het schip niet eerder als later bijhangsel te beschouwen, aangezien de oudste bronnen er niet van spreken? Ongetwijfeld, de zoogenaamde « draken » van de Wikingen (1) waren voor hun tijd juist geen onbeduidende notedopjes, doch het komt er op aan te bewijzen, dat Högni zich zoo weigerachtig maakte om het stelen van het schip.

Geschiedenis en sage verkonden eenparig, dat de Ger-

(1) Zij werden door roeiriemen voortgestuwd, maar voerden toch in het midden een mast met zeil. Het roer ontbrak, zijn dienst verrichtte een roeispaan, welke aan den achtersteven was vastgemaakt, dus als bij de oude Egyptenaars.

Men heeft vijf exemplaren tot nog toe ontdekt. Het schoonste is wel dat van Gokstad, in 1880 gevonden, dat een lengte heeft van 77 voet, 11 duim; een breedte van 16 voet, 7 duim, en een diepgang van 5 voet en 9 duim. (L'architecture navale depuis ses origines, par E. Van Konijnenburg. I, blz. 35-36.)

maansche volken het veeleer gemunt hadden op het roode goud, op ringen en kostbare wapens.

§ 5. STELSEL VAN BOER.

a. UITEENZETTING. Voor BOER is de Walthersage insgelijks een herhaling van de Hildesage.

Hij volgt de door hem zoo geheeten historische methode, d. i. hij gaat uit van de vergelijking en rangschikking, in een woord van de onderlinge verhouding der bronnen.

Hij beschouwt de verschillende opteekeningen of versies van de Hilde- en Walthersage als zooveel handschriften van één werk : gemeenschappelijke trekken bewijzen een zelfden oorsprong, alleenstaande geenszins, de eenvoudigste overleveringsvorm, waaruit de overige zich natuurlijk laten afleiden, is de oorspronkelijke; om contaminatie van verwantschap te onderkennen zoekt hij overgangsvormen van de sage.

BOER stelt eerst een onderzoek in aangaande de bronnen van de Hildesage, welke zijn : de ***Snorra-Edda***, de ***Ragnarsdrápa***, de ***Sǫrla-Tháttr***, ***Saxo Grammaticus***, en — hier wijkt hij van HEINZEL af — de ***Helgiliederen***, want hij acht de Helgisage verwant met de Hildesage.

Na die verscheiden opteekeningen vergeleken te hebben maakt hij de gevolgtrekking, dat Saxo's bericht het oorspronkelijkste is, maar dat Saxo twee redacties versmolten heeft, de Deensche (Saxo I), welke den oudsten vorm der sage vertegenwoordigt, en de IJslandsche (Saxo II).

Saxo I zou luiden als volgt :

Hedin ***(Hethinus)*** en Hagen ***(Haginus)*** trekken uit op een gemeenschappelijken rooftocht. Beschrijving van de twee helden. Hagen verlooft Hedin met zijn dochter.

De mannen zweren elkander te wreken. (De echt wordt gesloten.) Na zeven jaren bekampen Hedin en Hagen elkander en vallen beiden.

Dat is de kern van de Hildesage of, zoo men wil, het geschiedkundig feit.

Het volksvernuft kon zich met dat feit, hetwelk de beweegredenen in 't duister laat, niet tevreden stellen; daarom riep het nieuwe omstandigheden in 't leven, waardoor het zich rekenschap tracht te geven van die veete tusschen bloedverwanten.

Vandaar de tweede sagevorm, die van Saxo II, welke hierop neerkomt :

Hagen ontsteekt in toorn op Hedin, omdat deze zijn dochter Hilde uit liefde heeft geschaakt. Hij zet hem na op de Slavische kust. Een poging tot verzoening mislukt, omdat Hagen al te heftig zijn dochter terugeischt. Slag. Vader en zoon vallen in een tweekamp, welke den tweeden dag plaats heeft.

Hilde beminde haar man zoozeer, dat zij des nachts, naar men verhaalt, de gevallenen door tooverliederen heeft gewekt.

Terwijl de wapenvriendschap van de mannen het zwaartepunt is bij Saxo I, heeft Saxo II nieuwe motieven bijgevoegd : liefde, schaking, poging tot verzoening, tweedaagschen strijd gevolgd van de opwekking der dooden *(Hjadninga-wîg)*.

In hoofdzaak heeft de Hildesage met Saxo II haar beslag gekregen; Snorri zal alleen eenige punten van ondergeschikt belang er aan toevoegen als : dubbel aanbod van vergelijk, waaronder dat van Hilde; weigering van Hagen daarop in te gaan, omdat hij zijn zwaard getrokken heeft.

Belangrijker is de omschepping van Hilde tot een

walkure, daar zij de dooden opwekt niet uit liefde voor haar man, als bij Saxo II, maar om den strijd te vernieuwen.

Een tweede punt, waarin trouwens Boer met zijn voorgangers overeenstemt, is de vereenzelviging van Hildes vader met den Nibelung Hagen.

Deze aanknooping met de Nibelungensage heeft het optreden van Gunther en van de Hunnen in de Walthersage ten gevolge, alsmede haar vreedzame ontknooping, want Hagen en Gunther moeten later op een ander, grooter tooneel verschijnen.

Een laatste gevolg is nog het vervloeien van Hagen als vader van Hildegonde.

Boer neemt drie ontwikkelingsvormen van de Walthersage aan :

De oudste is van Saksischen oorsprong en Waldere stamt er onmiddellijk van af.

Naar deze voorstelling, waarvan dan ook de meeste trekken in Waldere terug te vinden zijn, is Hagen koning van de Franken. Zijn jonger broeder Gunther is hem als koning ondergeschikt.

Walther is een Hun (« Ettels voorkamper » in Waldere en *Gualtier del Hum* in 't Fransche Roelandslied).

Gedurende een verblijf aan 't hof van Hildegondes vader, naar de Poolsche versie aanteekent, maakt hij kennis met het meisje. Hij vlucht met haar uit haars vaders woning, dus uit Frankenland aan den Nederrijn, na Gunther van zijn schatten, waaronder het zwaard Mimming, beroofd te hebben, en hij neemt de wijk naar het land der Hunnen.

Vandaar nazetting van Hagen, die zijn dochter, en — doch dit is van later dagteekening — van Gunther, die zijn schat opeischt.

Aanvankelijk zal Hagen hem met elf of twaalf makkers aangegrepen hebben, als in de Thidhreks-saga, doch zóó dat de strijd met Hagen en later die met Gunther in 't licht werd gesteld; de tweekampen zijn dienovereenkomstig van jonger dagteekening.

Opmerking verdient het, dat de schoonzoon in de Walthersage de zege wegdraagt, deze kenmerkende trek is aan de Helgisage ontleend, terwijl in de Hildesage schoonvader en zwager elkaar dooden.

Daarna maakt de Walthersage een tweede ontwikkelingstijdperk door.

Hagen en Gunther blijven Franken, zij zijn evenwel niet meer aan den Nederrijn, maar te Worms gevestigd. Dit verraadt Frankischen invloed.

De vlucht van Walther naar het Hunnenland gaat van Worms uit; hij begeeft zich zuidwaarts, om den Rijn over te steken, maar door de vervolgers op de hielen gezet zoekt hij een schuiloord in 't naburige gebergte.

Daar wordt nu de strijd bij den Wasgenstein uitgevochten.

Hagens verhouding tot Hildegonde is geheel en al opgegeven.

Uit deze Frankische voorstelling van de sage spruit, ten minste gedeeltelijk, Waltharius en de benaming *Waltari of Waskasteini* in de Thidhreks-saga.

Een derde stand van de Walthersage is die, waarvan zich de Thidhreks-saga heeft losgemaakt.

De omstandigheid dat Hagens vaderschap niet meer gevoeld werd gaf aanleiding tot een nieuwe wijziging.

Immers indien Hildegonde niet uit Hagens hof geroofd was, dan moest Walther ze uit dat van Attila ontvoerd hebben.

Daarmee hing samen, dat Walther van rol moest verwisselen en van Attila's dienstman tot dezes gijzelaar herdoopt werd, die naar een gelegenheid uitziet om te ontvluchten.

In verband hiermede werd Hildegonde in dezelfde hoedanigheid naar het Hunnenhof verplaatst.

Van ouds stond het echter vast in de sage, dat Hagen de vervolger was en dat de vervolging van hetzelfde punt uitging als de vlucht; het lag dus voor de hand, dat Hagen insgelijks bij Attila zijn tenten moest opslaan, en daar dit niet het geval was met Gunther, verdween deze voorgoed uit de sage.

Na alzoo het terrein met ongewone scherpzinnigheid afgebakend te hebben, gaat Boer over tot het onderzoek van Ekkehards gedicht.

Wat aanstonds bevreemdt, is het verblijf van Hagen aan Attila's hof. Het kan gemakkelijk gemist worden, want het werkt niets uit; het werkt bovendien storend, omdat Hagens vlucht enkel Attila's wantrouwen gaande kan maken, zoodat het welslagen van Walthers ontvluchtingsplan gansch onverstaanbaar is (1). Er is dus gebrek aan eenheid.

(1) Indien men zich op Boers standpunt plaatst, dan staat het vrij Ekkehard en de sage te verbeteren; maar wie zegt ons, dat zijn standpunt het ware is?

Waltharius is in dezen wel degelijk gemotiveerd : Hagens verblijf aan Attila's hof kan niet gemist worden, omdat aldaar zijn wapenbroederschap met Walther totstandkomt.

Ekkehard zegt ook, dat Hagens vlucht Ospirins wantrouwen opwekt, en 't is juist om dat wantrouwen te verdrijven dat hij Walther de geveinsde toespraak tot Attila laat houden. Het welslagen van Walthers ontvluchtingsplan is dus wél verstaanbaar, omdat Walther Attila, die toch niet onfeilbaar is, er in laat loopen.

De oorzaak er van is hierin te zoeken, dat Waltharius een verbinding is van de twee laatste overleveringsvormen der Walthersage.

In het begin van zijn gedicht heeft de dichter de bron, waaruit de Thidhreks-saga gesproten is, ten nutte gemaakt.

Hiertoe behoort Hagens verblijf bij Attila en het Hunnenland als uitgangspunt van de vlucht.

Wat echter Hagens ontsnapping betreft, dat is louter vinding van Ekkehard. Zij moet aannemelijk maken, dat Hagen, alhoewel eerst aan Attila's hof aanwezig, zich te Worms — naar de tweede bron — bevindt, als Walther er voorbijtrekt.

Daarna sluit de dichter zich aan bij den tweeden overleveringsvorm van de Walthersage, welke Hagen en Gunther naar Worms verplaatst en de gevechten bij Wasgenstein laat geschieden.

Wij hebben hier te doen, zegt BOER, met de bekende compilatiezucht van de middeleeuwen, welke de waarheid meent te vinden, wanneer zij alles mededeelt wat in de verschillende bronnen staat, en naar eigen goeddunken het ontbrekende aanvult.

Indien de versmelting van de twee overleveringen niet het werk is geweest van Ekkehard, dan kan men aannemen, dat zij reeds een voldongen feit was in de door Ekkehard geraadpleegde bron.

b. VERSCHIL TUSSCHEN BEIDE HILDESYSTEMEN. De stelsels van SYMONS en BOER zijn op denzelfden grondslag, de Hildesage, opgetrokken en hebben daarom meer dan een familietrek gemeen.

Er bestaat nochtans een wezenlijk verschil :

1° SYMONS ziet in de Hildesage een mythos en bijgevolg in Hildegonde een, ofschoon dan zeer zwak, spiegelbeeld van de vroeger walkure.

Boer ontkent beide; voor hem maakt de *Hjadningawîg* geen wezenlijk bestanddeel uit van de Hildesage, maar is er later onder Scandinavischen invloed ingeslopen.

Betooverende zang en blik in de Poolsche sage zijn daarom onecht.

Hij verbindt dienovereenkomstig de Walthersage met de Hildesage langs de menschelijke zijde (schaking, vervolging, strijd), niet langs de mythische (opwekking van de dooden door een walkure).

2° Symons neemt een afzonderlijke, schoon ons niet bekende Walthersage aan, welke dan om onbekende redenen met de Hildesage samenviel. Zulke afzonderlijke Walthersage is bij Boer niet bestaanbaar.

Walther is de schaker van Hilde onder een anderen naam; de namen van den schaker : Hedin, Waten, Helgi, Walther wisselen af, de persoon blijft dezelfde.

c. Tijd en plaats van ontstaan. Schrijver plaatst het ontstaan van den oervorm der Hildesage, welke in Saxo I behouden is gebleven, in de zesde eeuw. De oudste opteekening echter van dezelfde sage, de Ragnarsdrápa van Bragi, valt in de negende eeuw.

De bakermat van de Hildesage is in de Deensche eilanden te zoeken, waar de Nibelung Hagen — die oorspronkelijk een en dezelfde persoon was als Hildes vader, maar later, toen die identiteit vergeten was, opnieuw werd vereenzelvigd — het eerst thuishoort, en waar de drie volken, welke in de ontwikkeling van de Hildesage betrokken zijn, de Denen, Angelsaksen en Nederduitschers of Saksen op elkander stieten.

Vandaar uit konden haar twee hoofdvormen, waaruit de Walthersage en Goedroen (over dezen tweeden hoofd-

vorm is hier niet gehandeld) zich zouden afscheiden, gemakkelijk de Duitschers bereiken; en vandaar uit zullen de Angelsaksen de eerste kennis van de sage opgedaan hebben.

Brachten nu de Angelsaksen de sage mee van het vasteland, of hebben zij ze in de 8e eeuw uit Nederduitschland nl. uit Saksen ontvangen, zulks blijft onbeslist.

d. BEOORDEELING. BOERS methode leidt tot verrassende uitkomsten, zoolang hij zich op het gebied van de eigenlijke Hildesage beweegt.

1° Het komt mij echter voor, dat hij in de toepassing van die verkregen uitkomsten op Waldere, waarvan hij echter de waarde niet onderschat, al te zeer ***a priori*** te werk gaat, d. i. de gegevens van de Hildesage al te uitsluitend wil doordrijven.

Zoo legt hij in het Angelsaksisch fragment den vinger op de volgende feiten, welke — ik heb het vroeger aangetoond — op losse schroeven staan : Hagens vaderschap, Gunthers ondergeschikt deelgenootschap in de koninklijke waardigheid met Hagen, de ontvreemding van Gunthers schatten, en Hagens woonplaats als uitgangspunt van de vlucht.

2° Daar hij ook met de Hildesage begint, zijn de tegen SYMONS geopperde bezwaren mits de noodige wijzigingen ook tegen hem in te brengen, t. w. afwezigheid in de Hildesage van het goud als hefboom der handeling, ontoereikende gelijkheid van namen, tegenspraak tegen de wet der sage in tussschen Hagens karakter in de Hilde- en in de Walthersage, en toch is de heele redeneering op de identiteit van beide Hagens gegrondvest; ten laatste nog het over het hoofd zien van de

ook voor 't sprookje onmisbare typische motieven, welke den knoop doorhakken zonder aan de Walthersage te tornen. Immers gemeenschappelijke trekken bewijzen niet onvoorwaardelijk gemeenschappelijken oorsprong.

3° Ook wordt de beteekenis van de Thidhrekss. (d. i. de Saksische voorstelling) overschat.

4° Dat Hedin, de oorspronkelijke naam van den schaker, het veld heeft geruimd voor dien van Waldere of Walther, was reeds een struikelblok op den weg van SYMONS; bij BOER is die verwisseling nog moeilijker te verstaan, want hij houdt geen werkelijken held, Walther geheeten, er op na.

Hoe meer namen de schaker aanneemt, des te talrijker worden de zwarigheden. Nog eens zij herhaald, dat het volk geen houvast heeft aan een blooten naam.

5° Die naamverwisseling had blijkens Waldere al haar beslag gekregen in de 8e eeuw.

Hoe komt het dan, dat Hedin in de verscheiden opteekeningen van de Hildesage, alle van lateren oorsprong, heeft standgehouden? Immers zoo BOER een aanbeveling ziet voor de verwantschap van de Walther- en Hildesage in het feit dat hun oudste bronnen (Waldere en Saxo I) uit dicht bij elkander gelegen streken afstammen, dan moest die nabuurschap ook het behoud van den door de overlevering geijkten naam Hedin in de hand werken.

Wat de verwantschap tusschen de Hildesage en de Noorsche Helgisage betreft, zonder welke aan BOERS betoog de punt wordt afgebeten, daar de zege van Walther op Hagen een groot vraagteeken blijft, de beslissing hieromtrent laten wij als onbevoegd in het midden; wij herinneren er enkel aan, dat HEINZEL in BOER's gevoelen niet deelt.

§ 6. LAATSTE PROEVE TER VERKLARING VAN DEN OORSPRONG DER WALTHERSAGE.

Daar bijna al de navorschers van de Walthersage er een stelsel op eigen hand op nahouden, kunnen wij deze studie niet beter eindigen dan met onze eigen zienswijze in aansluiting aan het behandelde mede te deelen.

Twee beginselen treden naar voren :

a. Een gezonde interpretatie van den oorsprong der Walthersage moet in de allereerste plaats rekening houden met Ekkehards gedicht, omdat het eensdeels Waldere op natuurlijke, ongedwongen wijze aanvult en omdat het anderdeels noodzakelijk is voor de vaststelling van eigen en vreemde elementen in de latere bronnen.

b. Is de oorspronkelijke gedaante van de sage afgebakend, dan blijft een moeilijkheid op te lossen, t. w. de versmelting van de Walther- met de Nibelungensage.

Er werd V, § 2 gezegd, dat een groot naam het middelpunt is, dat onderling vreemde overleveringen binnen zijn sfeer tot een nieuw geheel aan- en samentrekt. Aan welken naam is dan hier die aantrekkingskracht toe te schrijven?

Hagen en Gunther kunnen het niet zijn, want zij behooren in het Nibelungenlied thuis. Er is maar één naam, wiens machtige drager verscheiden Germaansche heldensagen beheerscht, nl. die van Walther, Nibelungen, Ermanarik, Diederik. Biterolf, en welke daarenboven in al de Waltherbronnen vertegenwoordigd is. 't Is Attila.

En inderdaad, een vluchtige blik op de Waltherbronnen — ik sluit de bloote kunstpoëzie buiten — is reeds voldoende om de ervaring op te doen, dat de helden van

de Nibelungensage, op den Hunnenvorst na, zich langzamerhand losmaken van de Walthersage.

In Waldere doemen Hagen, Gunther en Attila (« Ettels voorkamper ») naast Walther op, insgelijks in Waltharius en in het gedicht van Walther en Hildegonde. In het Nibelungenlied is Walther geen onbekende, maar hij verschijnt nergens in persoon; in de Thidhrekss. is Gunther verdwenen, in de Poolsche bewerking niet enkel Gunther, maar ook Hagen, en zelfs Attila.

Dus de laatste opteekening daargelaten, welke geen geschiedkundig karakter meer vertoont, dan heeft Attila overal standgehouden. Zijn naam drong verder door dan die van Siegfried of Diederik, 't is de meest bekende van de gansche Germaansche heldenschaar.

Ons tweede beginsel zal dus zijn, dat wij van Attila's naam uit moeten gaan.

c. Dit gesteld, dan onderscheiden wij twee tijdperken in de Walthersage.

1° De kern is de vlucht van twee gijzelaars, den Westgotischen vorst Walther met zijn bruid Hildegonde, uit Attila's hof.

De oorzaak is heimwee naar het vaderland, niet het verlangen naar zijn vader, want die was al gestorven. (Vgl. blz. 332, aant. 19.)

Op deze vlucht hebben geen gevechten plaats (Voorbeeld : Leo en Attala). Hier scharen wij ons dus onder HEINZEL's banier, maar op andere gronden.

2° De naam van Attila en de vlucht in westelijke richting brachten de verbinding teweeg van de Walther- met de Nibelungensage.

Gunther valt Walther in de Vogezen met twaalf helpers aan uit hebzucht. De beleedigde Hagen trekt

slechts van leder na den val van een bloedverwant (blz. 172).

De oorspronkelijke namen der twaalf gingen te loor, met uitzondering natuurlijk van Gunther en Hagen, doch het getal twaalf werd aangehouden, zoodat Ekkehard nieuwe namen moest geven (blz. 231 en 236-37). Later werd de kamp bij Wasgenstein gelocaliseerd wegens de Vogezen als schouwplaats van het gevecht en wegens de analogie met Wascònôlant (blz. 241).

De gevechten bestonden waarschijnlijk in tweekampen, eerst met het gevolg, dan met Gunther en ten laatste met Hagen (blz. 236).

Wie Hildegonde eigenlijk was — een punt van ondergeschikt belang — dit laat ik ter zijde, omdat de gegevens tegenstrijdig zijn; daar de eene hypothese de andere uitlokt, is het beter er het zwijgen toe te doen.

Deze verklaring der sage is eenvoudig en ***steunt alleen op de Walthergegevens***; nochtans geef ik ze prijs voor een betere, mits uitgaande van de Waltherbronnen en niet te zwaar op de hand.

d. Op twee bijzonderheden wensch ik wat nader in te gaan : de ***ontvluchting zonder strijd*** en het ***verband tusschen de Walther- en Nibelungensage.***

1° De kern van de Walthersage bracht geen gevechten mee.

Daar wij van Hagen en Gunther, die slechts later in onze sage ingeburgerd werden, moeten afzien, staan in geval van strijd slechts drie wegen open; doch daar liggen voetangels en klemmen.

Ofwel de Hunnen waren de vervolgers — en dit is onhoudbaar gebleken (Vgl. IV, § 12), — ofwel een ander, onbekende volksstam, waarvoor later Hunnen

of Burgonden in de plaats zijn getreden — en dan verzeilen wij weer in het vaarwater der hypothese — ofwel wij moeten onze toevlucht nemen tot de Hildesage — maar het ontbreekt hier aan klemmende bewijzen, en ten anderen is er veel tegen in te brengen.

Er blijft dus niets anders over dan zich bij de ontvluchting *zonder strijd* neer te leggen.

2° Indien de Walther- en Nibelungensage blijkbaar zijn aaneengeschakeld, kan men dan nog overblijfsels aanwijzen van den band, die tusschen beide gelegd werd?

Ja, immers de eenheid is niet zoo volkomen of men ontwaart soms de voegen.

Niet anders beoordeel ik de plaats uit Waltharius, waar Gunther uitroept :

Dit beveel ik, verheugt u met mij, nu ik dit heb vernomen.
't Goud, dat Gibicho had gestuurd naar den koning in 't Oosten,
Heden zendt het de Almachtige weer in mijn rijk (vv. 470-72).

Het door Gunther ingeroepen voorwendsel is van allen grond ontbloot en niettemin reikt het zeer ver, want het maakt begrijpelijk, waarom Gunther Walther aanvalt en waarom het tooneel van de Hunnen uit de Walthersage naar de Burgonden in de Nibelungensage verplaatst wordt.

Op dezelfde wijze moeten wij ook Gunthers opzegging van het verdrag en Hagens vlucht uit het Hunnenland beschouwen, ten gevolge waarvan het uitblijven van Attila's weervergelding ons niet in den haak schijnt te zijn. Nog eens, wij leggen hier alweer den vinger op een los aanknoopingspunt tusschen de twee sagen.

Het volk hield zich in de versmelting van twee of meer sagen aan de hoofdlijnen en vroeg zich niet angstvallig af, of wel ieder bijzonderheid logisch sloot in het geheel; zoo iets is de taak van de critiek, de scheppende geest van het volk blaast waar hij wil.

Indien het de dichters van de meeste Fransche « chansons de geste », den dichter van Béowulf en zelfs dien van het Nevelingenlied niet gelukt is de verschillende overleveringen tot een ***volkomen afgerond geheel*** te vereenigen (1), dan moeten wij Waltharius denzelfden maatstaf aanleggen en niet aanstonds gereed staan om de sage ter wille van eenige onbeduidende tekortkomingen en leemten te wijzigen.

e. EINDBESLUIT. Ziedaar een overzicht van de onbevredigende pogingen om de oorspronkelijke Walthersage op te bouwen.

Terwijl de sagenvorscher bij het onderzoek van Nibelungenlied, Diederiksdichten en zelfs Béowulf een houvast aan de geschiedenis heeft, is hij hier op eigen gissingen aangewezen.

Vandaar die bonte verscheidenheid van verklaringen, welke steunen hetzij op al te vaak gezochte woordafleidingen, hetzij op mythen en overleveringen, die der Walthersage vreemd zijn ondanks de gemeenschappelijke typische motieven.

In beide gevallen moet de sage zich plooien naar de theorie, en nochtans dient het tegendeel regel te zijn.

Vooralsnog zal JIRICZEK wel het rechte getroffen hebben, wanneer hij zegt, dat men tot hiertoe niets volslagen zekers noch betreffende de bakermat der Walthersage, noch betreffende haar oorsprong heeft opgespoord. Besluiten wij dan dit hoofdstuk met de nederige bekentenis : *Ignorabimus*.

---

(1) Ook de samenstelling van de Ilias laat te wenschen over. Vgl. Hellas van A. PIERSON, blz. 17-18. 't Is waar, sedert de opdelvingen van de laatste jaren, welke onzen geschiedkundigen horizon verruimd hebben, heet het Grieksche epos geen volkspoëzie meer (is dat ook niet het geval met Béowulf?), doch dit doet niets af op het feit dat de eenheid van plan gebrekkig is.

LITTERATUUR.

Getrokken behoudens enkele aanvullingen uit ALTHOF's *Waltharii Poesis* I en II.

(Deze lijst sluit af met midden 1911.)

VOORNAAMSTE UITGAVEN.

J. Grimm und **A. Schmeller.** Lateinische Gedichte des 10. u. 11. Jahrh. 1838.

Edélestand Du Méril. Poésies populaires latines antérieures au 12e siècle Paris, 1843.

R. Peiper. Ekkehardi I. Waltharius. Berlin, 1873.

J. v. Scheffel und **A. Holder.** Waltharius, lateinisches Gedicht des 10 Jahrh. Stuttgart, 1874.

M. D. Learned. The saga of Walther of Aquitaine. Baltimore, 1892.

H. Althof. Waltharii Poesis, nach den Geraldushandschriften herausgegeben und erläutert. — 1e Deel : inleiding, tekst en varianten met citaat uit Priscus; 2e deel : commentaar. Leipzig, 1899 en 1905.

K. Strecker. Ekkehards Waltharius. Berlin, 1907.

J. W. Beck. Ekkehards Waltharius. Groningen, 1908.

VERTALINGEN.

Fr. Molter. Prinz Walther von Aquitanien, ein Heldengedicht aus dem 6. Jahrhundert. Karlsruhe, 1782 und 1818.

G. Klemm. Attila nach Geschichte, Sage und Legende dargestellt. Leipzig, 1827.

G. Schwab. Walther und Hiltgund, epische Dichtung. 1829.

San Marte (A. SCHULZ). Walther von Aquitanien, Heldengedicht aus dem Lateinischen des 10. Jahrh. übersetzt und erläutert, 1853.

A. Geyder. Walther von Aquitanien, eine altdeutsche Heldensage im Versmasse des Nibelungenliedes, 1854.

J. v. Scheffel. Ekkehard, eine Geschichte aus dem 10. Jahrh. 1. Aufl. 1855. Kap. 24 : das Waltharilied.

W. J. Manssen. Ekkehard, een verhaal uit de tiende eeuw. Rotterdam, 1870. Een vertaling van 't voorgaande.

S. Delffs. Ekkehard, a tale of the tenth century. Collection of german authors, vol. 21. Leipzig, 1872. — Insgelijks een vertaling van SCHEFFELS romantisch verhaal.

K. Simrock. Das kleine Heldenbuch, 1859. I. Walther und Hildegund (in Nibelungenstrophen) S. 1-91.

Fr. Linnig. Walther von Aquitanien, Heldengedicht in 12 Gesängen mit Beiträgen zur Heldensage und Mythologie. 1. Aufl. 1869; 2. A. 1884. 3. A. 1900.

G. Bötticher und **K. Kinzel.** Denkmäler der älteren deutschen Litteratur für den litteraturgeschichtlichen Unterricht an höheren Lehranstalten. 1891.

H. Althof. Das Waltharilied, übersetzt und erläutert. Sammlung Göschen, n° 46. (1896 und 1900.)

H. Althof. Das Waltharilied. Ein Heldensang aus dem X. Jahrh. Groote *Duitsche* uitgave. Leipzig, 1902.

Paul von Winterfeld. Des St. Galler Mönches Ekkehard I Gedicht von Walther und Hildegund. Innsbruck, 1897.

H. Drees. Das Waltharilied. Leipzig, Reclam, n° 4174.

Körös. Ekkehard-dal. Budapest, 1898.

F. W. Genthe. Deutsche Dichtungen des Mittelalters. 1846.

K. W. Osterwald. Erzählungen aus der alten deutschen Welt. 1850; 4. Aufl. 1886.

A. Stöber. Walther von Wasgenstein und Hildegunde, eine altdeutsche Heldendichtung in gedrängter Erzählung. « Alsatia » 1852.

A. Bacmeister. Die Geschichte von Walther und Hildegund, wie Walther durch die Nagelprobe seine Braut gewinnt und aus Hunnenland entführt, nebst dem grossen Kampf im Wasichenwald, neu erzählt. 1864.

A. Richter. Deutsche Heldensagen. 1868.

Ferd. Schmidt. Walther und Hildegunde. Der Rosengarten. 3 Aufl. 1873.

E. Engelmann. Germanias Sagenborn. 1889.

F. de Reiffenberg. Des légendes poétiques relatives aux invasions des Huns dans les Gaules et du poème de Waltharius. Bulletins de l'Académie royale de Bruxelles, V, 1838, en Revue de Bruxelles, 1838, 1839. Verder bijgewerkt in Annuaire de la Bibliothèque royale de Belgique, II, 1841; III, 1842; V, 1844.

G. F. G. Napione. Opera de Piemontesi illustri. Torino, 1784.

F. Norden. Chant de Walther par Ekkehard de Saint-Gall. Paris, Bruxelles, 1900.

ZAAK- EN TEKSTVERKLARINGEN.

Buiten de aanteekeningen in de bovengenoemde vertalingen en uitgaven te vinden, en waaronder het lijvige tweede deel van ALTHOFS Waltharii Poesis de eerste plaats als vraagbaak bekleedt, noemen wij nog :

Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde. Bd. I (1819). Bd. II (1820). Bd. III (1821) Bd. VI (1831).

J. Grimm Ospirn, die Herben und Hagano in den « Altdeutschen Wäldern ». 1815, II.

J. Grimm. Die Heldensage von Alphere und Walthere. Zeitschrift für deutsches Altertum, 1845. Bd 5.

F. J. Mone. Ueber Walther von Aquitanien Archiv d. Ges. f. ä. d. G. Bd. II (1820).

W. Grimm. Die deutsche Heldensage, 1829, 3. Aufl 1889.

K. Lachmann. Kritik der Sage von den Nibelungen, Rheinisches Museum für Philologie. 3 Jahrg.

Falkenheiner. De Walthario Aquitano.... et de natura variaque specie fabulae in hoc poemate nobis exhibitae dissertatio inauguralis. Marburg, 1846.

A. Geyder. Anmerkungen zum Waltharius. Zeitschrift für deutsches Altertum. 1853. Bd. 9.

L. Uhland. Zur Geschichte der Dichtung und Sage. 1865.

Wilhelm Meyer. Philologische Bemerkungen zum Waltharius. Sitzungsberichte der philosophisch-philologischen und historischen Klasse der Akademie der Wissenschaften zu München. 1873, III.

— — Der Dichter des Waltharius. Zs. f. d. A. 43.

A. Pannenborg. Die Göttingischen gelehrten Anzeigen, 1873, 29; 1875, 5.

R. Peiper. Die Jenaer Litteraturzeitung, 1875. 36.

E. Müller. Zum Waltharius. Zs. f. d. Philol. 1878, 9.

Ch. Schweitzer. De poemate latino Walthario. Dissert. Paris, 1889. Besproken door Voigt in Zs. f. d. Philol. Bd. 23; en E. H. Meyer in Dtsche Litter. — Ztg., 1889, 43.

Dieter. Anglia, 10 en 11.

H. Althof. Kritische Bemerkungen zum Waltharius. Germania, 37.

— — Ueber einige Stellen in Waltharius und die ags. Waldere-Fragmente. Programm des Weimarer Realgymnasiums, 1899.

— — Zur Würdigung der Walthariushandschriften. Zs. f. d. Philol. 32.

— — Zum Waltharius. Zs. f. d. Philol. 33.

— — Besprechungen von Norden, Le chant de Walther, und Linnig, Walther von Aquitanien. Zs. f. d. Philol. 33.

— — Ueber einige Namen in Waltharius. Zs. f. d. Philol. 34.

— — Gerald und Erchambald. Jahrbücher der Königl. Akademie gemeinnütziger Wissenschaften zu Erfurt, 30.

R. Kögel. Geschichte der deutschen Litteratur. I Band, 2 Teil, 1897.

F. Norden. Notes critiques sur les manuscrits du Waltharius. Gand, 1900.

K. Strecker. Zu Waltharius. Zs f. d A. 42.

— — Ekkehard und Virgil. Zs. f. d. A. 42.

— — Bemerkungen zum Waltharius. Programm des Dortmunder Gymnasiums, 1899.

K. Strecker. Probleme in der Walthariusforschung. Neue Jahrbücher für das klassische Altertum (Illberg u. Richter) II, 1 : Een onmisbaar werk om een klaar inzicht te hebben in de met de totstandkoming van Waltharius samenhangende strijdvragen.

— — Bespreking van ALTHOFS Waltharii poesis I en II. Sonder-Abdruck aus den Göttingischen gelehrten Anzeigen. Berlin. 1907.

P. von Winterfeld. Zur Beurteilung der Handschriften des Waltharius. Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde, 22. 1897.

— — Besprechung von ALTHOFS Waltharii Poesis I. Zs. f. d. A. 45, 1901.

F. Kuntze. Kritik der grossen (lat.) Ausgabe ALTHOFS. Zs. f. d. Gymnasialwesen, 40.

Jellinek. Zs. f. d. Alt. u. d. Lit. 1906.

K. Droege. Nibelungenlied und Waltharius. Zs. f. d. Alt. u. d. Lit. 1910.

L. Simons. Het Walthariuslied. Gent, 1901.

— — Ekkehard I of Geraldus? Gent, 1902

— — Nalezing op Ekkehard en Virgilius. Gent, 1903.

— — Eenige vraagstukken bij het Walthariusonderzoek. Gent, 1907.

— — Hrotsvitha en Waltharius. Gent, 1911.

— — De Waldere-fragmenten en de Hildesage. Gent, 1911.

Poetae Latini aevi Carolini. Mon. Germ. hist. Tom. 1-2 rec. Dummler. Tom. 3 rec. Traube.

Casus Sti Galli, uitgegeven door J. v. ARX. Mon. Germ. hist. Tom. 2; alsmede door

Meyer von Knonau. Mitteilungen zur vaterländischen Geschichte. XV, XVI.

Dümmler. Ekkehard IV. Zs. f. d. A. 14.

Kurth. Histoire poétique des Mérovingiens. Paris, 1893.

Grellet-Balguerie. Le poème de Waltharius. Compte-rendu des séances de l'Académie des sciences et belles lettres. Paris, 1890. Waltharius wordt er voor Frankrijk opgeëischt.

Elbert. Allgemeine Geschichte der Literatur des Mittelalters, 1874.

M. Brants. Germaansche Heldenleer. Gent, 1902

OORSPRONG DER WALTHERSAGE.

Buiten voornoemde werken van MONE, J. en W. GRIMM, SAN MARTE, KÖGEL, LEARNED, zijn nog op te sommen :

Wackernagel. Geschichte der deutschen Litteratur. 2 Aufl. 1877.

Klee Zur Hildesage. Dissert. Leipzig, 1873.

W. Scherer. Der Wasgenstein in der Sage. Mitteilungen aus dem Vogesenklub. N° 2. Strassburg. 1874.

Müllenhoff. Zeugnisse und Excurse zur deutschen Heldensage. Zs. f. d. A. 1865, 12; 1872, 15.

— — Zur Geschichte der Nibelungensage. Zs. f. d. A. 10.

— — Frija und das Halsbandmythus. Zs. f. d. A. 30.

Holtzmann. Die ältere Edda, 1875; Beilagen, S. 557 f.

Simrock. Handbuch der deutschen Mythologie. 4 Aufl. 1874.

Wilhelm Müller. Mythologie der deutschen Heldensage, 1886.

— — Zur Mythologie der griechischen und deutschen Heldensage, 1889.

R Heinzel. Ueber die Walthersage. Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften in Wien, philos.-historische Klasse, CXVII, II. 1888.

R Rischka. Ueber das Verhältnis der polnischen Sage von Walgierz wdaly zu den deutschen Sagen von Walther von Aquitanien. Brody, 1880.

S Bugge. Studien über die Entstehung der nordischen Götter- und Heldensagen; übersetzt von O. BRENNER, 1889.

V. Rydberg. Undersökningar i germanisk mythologi. Stockholm, 1886.

B. Symons. Heldensage, in Pauls Grundriss der germanischen Philologie, 1893.

R C. Boer. Untersuchungen über die Hildesage. Zs. f. d. Philol. 40, 1908.

R. C. Boer. Untersuchungen über den Ursprung und die Entwicklung der Nibelungensage. Halle a. S. 1906' 1907.

Jiriczek. Deutsche Heldensage. Sammlung Göschen, n° 32.

M. Gorges. Deutsche Heldensage, Paderborn, 1902.

G. Lange Untersuchungen über die Geschichte und das Verhältnis der nordischen und deutschen Heldensage, 1832.

W. Eckerth. Das Waltherlied, Gedicht in mittelhochdeutscher Sprache, mit einem Anhange über die Schriftdenkmale zur Walthersage und die Walthersage. 2 Aufl. Halle, 1909.

L. Wilser. Germania, Brussel, 1905.

DE BRONNEN DER WALTHERSAGE.

De tekst van de gezamenlijke bronnen is te vinden bij LEARNED en verkort bij ECKERTH; de inhoudsopgave bij KLEMM, GRIMM (Lat. Ged.), SAN MARTE, LINNIG, LANGE, SCHWEITZER, SYMONS, ALTHOF (groote Duitsche uitgave).

Verder voor het Gratzer Fragment :

Müllenhoff. Zs. f. d. A. 12. —

O. Jänicke. Zs. f. d. A. 14. —

Heinzel. Werk voornoemd.

Strecker. Walthariusuitgave.

Voor de Weener brokstukken :

Massmann. Zs. f. d. A. 2. —

Bartsch. Germ. 12. —

Strecker. Walthariusuitgave.

Voor Waldere :

Stephens. Two leaves of king Walderes Lay. Cheapinghaven and London, 1860.

Dietrich und **Müllenhoff.** Béowulf nebst den fragmenten Finnsburg und Waldere. 1867.

Grein-Wülcker. Bibliothek der ags. Poesie, 1881.

Scheffel und **Holder.** Waltharius.
Wülcker. Kleinere angs. Dichtungen, 1879.
Heinzel. Walthersage, 1888.
Fischer. Zu den Walderefragmenten, Breslauer Dissert. 1886.
Dieter. Die Walderefragmenten und die ursprüngliche Gestalt der Walthersage. Anglia 10, 11.
P. J. Cosijn. De Waldere-Fragmenten. Amsterdam, 1895.
Strecker. Walthariusuitgave.
Holthausen. Die altengl. Waldere-Bruchstücke. Göteborg, 1899.
Trautmann Zur Berichtigung u. Erklärung der Waldere-Bruchstücke; Bonner Beiträge zur Anglistik V, 1900.
— — Zum zweiten Waldere-Bruchstück; Bonner Beitr. z. Anglistik XI, 1901.
Bugge Tidskrift for Philologi og Paedagogik 8.
L. Simons. De Waldere fragmenten en de Hildesage.
Kölbing. Englische Studien, 1882, 5.
Möller. Das altenglische Volksepos, 1883.
Wülcker. Grundriss. z. Gesch. d. ags. Litteratur, 1885, S. 296-299.

Voor de Thidhrekssaga :

Raszmann. Deutsche Heldensage, 1858; overdruk bij Linnig, t. a. p.
Fr. v. d. Hagen. Der Helden Buch, Berlin, 1820.
San Marte. Duitsche vertaling t. a. p.

Voor de Novaleser Kroniek :

Muratori. Scriptores rerum italicarum II, P. II.
Bethmann Monum. Germ. hist. S.S. VII.
Afdruk van eenige hoofdstukken bij San Marte en Peiper.

Voor de Poolsche Sage :

San Marte, Heinzel, Rischka. T. a. p.
Knoop. Die deutsche Walthersage und die polnische Sage von Walther und Helgunde, 1887.

Voor Biterolf en Dietleib :

Fr. v. d. Hagen. T. a. p.
O Jänicke. Deutsches Heldenbuch I, Berlin, 1866.

Voor de Gedichten over Diederik :

E. Martin. Deutsches Heldenbuch II.
Jiriczek. Dietrichepen. Sammlung Göschen. 1900.

Voor « von einem übelen wîbe » :

Wiener Jahrbücher, Band 34, 1841.
Zeitschr. f. d. A. 12, 366 vlg.

Voor den Rozengaard :

G. Holz. Die Gedichte vom Rosengarten zu Worms. Halle, 1893.

Voor Walther von der Vogelweide :

Uitgaven van LACHMANN, 1827; 5e uitgave, 1875. — PFEIFFER, 1864; 6e uitg., 1880. — PAUL, 1882. — WILMANN, 1886.

VERBETERINGEN.

Aangezien v. 580 en 614 (blz. 43, aant. 606) *moet zijn* : gezien v. 580 en 614.

tegenstelling met : de schaar van de helden (blz. 87, aant. 1436) *moet zijn* : tegenstelling met : begroet gij de schaar van de helden.

P¹ verbetering van den schrijver (blz. 96, r. 30-31) *moet zijn* : P¹ verbetering van den afschrijver.

tafelgescheer (blz. 234, r. 9) *moet zijn* : tafelgerei.

en wraak als zoon van Beadohild (blz. 243, r. 10-11) *moet zijn* : en wraak en van Widja als zoon van Beadohild.

Vgl. blz. 332, aant. 19 (blz. 115, 12e jaarg., 1e afl.) *moet zijn* : Vgl. blz. 10, aant. 19, 12e jaarg., 1e afl.

INHOUD.

§ 2. *Letterkundige bedrijvigheid van Ekkehard I.* Blz. 187. XI, 2.

§ 3. *Tijd van vervaardiging.* Blz. 189. XI, 2.

§ 4. *De Proloog.* Blz. 191. XI, 2.

De Geraldushandschriften. Vertaalde tekst. Aandeel van Geraldus. Geraldus Erchambolds leerling. Magister Geraldus uit de Casus. Oplossing : twee dragers van dien naam. Pogingen van Althof om den onbekenden Geraldus scherper te omlijnen. Erchambold van Straatsburg en Erchambold van Mentz. De laatste mag ook in aanmerking komen.

§ 5. *Aandeel van Ekkehard IV.* Blz. 201. XI, 2.

Delging van de Duitsche wendingen. Weinig germanismen. Een enkel archetypus. STRECKERS bewijzen voor den oorspronkelijken tekst. De tekst van Ekkehard IV gehandhaafd.

§ 6. *Hrotsvitha en Waltharius.* Blz. 209. XI, 2.

Beteekenis van het probleem voor den Walthariustekst. Uittreksel uit de Gesta Ottonis vertaald. Verschil van kunstuiting. De overeenstemmingen te wijten aan typische motieven. Geen navolging van den vorm. Nachtelijke reis.

§ 7. *Kenschetsing van Waltharius.* Blz. 219. XI, 2.

Drievoudig karakter. Germaansch karakter. Niet enkel ruwe kracht, maar zedelijke onderbouw. Oppervlakkig christendom.

§ 8. *Het Oudduitsch voordicht.* Blz. 223. XI, 2.

Een kunstdicht. Meening van J. GRIMM. Stafrijm. Variatie. Epitheten of kenningar. Realia. Geen vertaling van een Oudduitsch epos.

§ 9. *Navolging van Virgilius.* Blz. 226. XI, 2.

Vorm. Contaminatie. Zakelijke overeenstemmingen. Hierin te volgen richtsnoer.

§ 10. *Ekkehards bron.* Blz. 229. XI, 2.

Overgeleverde stof. Mondelinge overlevering. Ekkehards ingrijpen in de sage. Gunthers verwonding. Namen der helpers verzonnen. Hildegonde geen Burgondische koningsdochter. Opsomming van de door den dichter aangebrachte wijzigingen. Attila's huwelijksvoorstel en Walthers armoede. Ekkehards denkwijze moet ook in rekening gebracht.

§ 11. *De Tweegevechten.* Blz. 235. XI, 2.

Echtheid gewaarborgd. Twaalf vijanden.

§ 12. *De Wasgenstein.* Blz. 238. XI, 2.

Verscheiden schouwplaatsen. Wasgenstein aangehouden. Ekkehards onbekendheid met de plaats. Later localisatie.

BOEKENNIEUWS.

Selections from Ruskin, für den Schulgebrauch herausgegeben von Prof. Dr RUDOLF RICHTER.

Sesame und Lilies, bij JOHN RUSKIN, für den Schulgebrauch herausgegeben von JOHANNA BUBE. Leipzig. G. FREYTAG. Pr. M. 1.50.

Het denkbeeld RUSKIN toegankelijk te maken voor studeerenden, is niet gansch nieuw. Meer en meer immers tracht men links en rechts met het uitdrukkingsmiddel, de vreemde taal, ook de cultuurstroomingen van het volk, wier taal men leert, te onderwijzen.

Een cultuurmensch is RUSKIN wel. Een leider van menschen, van de besten en sterksten onder hen. Dat bewijst zoowel Dr RICHTER in zijne « Einleitung » als JOANNA BUBE in hare « Introduction », beide zaakrijke kennismakingen met het leven en het werk van den grooten denker.

De keuze van Dr RICHTER in het RUSKIN-materiaal, is vrij goed. Vooral door de eerste helft krijgen we een klaar denkbeeld van RUSKIN's geleidelijke ontwikkeling. In de tweede helft echter, die RUSKIN's zicht op wereld, leven, en kunst moest geven, staan we uitsluitend vóór abstract werk, moeilijker om lezen en daardoor min geschikt als leesstof voor klassen.

JOHANNA BUBE deed goed werk met het meest populaire werk van RUSKIN toe te lichten. Dat is « Sesame Lilies » inderdaad.

De « Anmerkungen » in beide uitgaven zijn gewetensvol bewerkt. Misschien wat zwaar voor schoolgebruik, en zeker min genietbaar, doordien ze niet aan den voet van ieder bladzijde, maar achter opgehoopt, staan. Ik zie ook het nut niet van b. v. de 23 regels lange nota op Walter Scott.

Een met zorg fonetisch-bewerkte lijst van eigennamen sluit elk deel.

Dr Juul GRIETENS.

Het Dialect van Bree.

Eene phonetisch-historische studie.

TWEEDE AFDEELING.

Historische ontwikkeling der klanken.

EERSTE HOOFDSTUK.

Klinkers en tweeklanken in hoofdtonige en bijtonige lettergrepen.

4. **a** is : **(4)**

1° Ndl. korte **a** in gesloten lettergreep uit westgerm. **a** : **pad**(**e**) *pad (dier)* spreek **pad** met stemh. **d** in auslaut; **plag**²(**e**) m. *halsdoek* spreek **plag**² met stemh. **g**² in auslaut, cp. Noorw. *plagg* = id., Ndl. *plagge;* **ka.nt** *kant;* **ha.ŋen** *hangen;* **branen** *branden;* **ka.mb** *kam* spreek : **kamp**; **ma.n** *man;* **man** *mand;* **haḫt** vr. *keten waar het ingespannen paard aan trekt* Ohd. *hafta* cfr. Ndl. *hechten;* **ṣa.ns** vr. *mutsaard* Mnl. *schantse* cfr. Ndl. *verschansen;* **bamd** m. *beemd* spreek : **bamt** Mlimb. *bampt;* **var** m. *stier* Ohd *farro;* **harst** m. *stuk gebraden spek* Os. *harst;* **Marten** *Martinus* (zonder umlaut); **ver-kartelen** *aan flarden scheuren* Mndl. *(ver)cartelen;* **zwart**

(4) *zwart;* **ṣa.mpen** 1) *uitglijden* 2) *beschimpen* cfr. Ndl. *schamper* en abl. *beschimpen;* **stran** *sterk, eng gebonden* Os. *strang* = *sterk* (hiernaast **strèn** = *sévère* schoolwoord uit Ndl. *streng).*

Aanm. 1. Hierbij hoort waarschijnlijk ook : **fernastiḫ fernaftiḫ** *slim,* dat naast de vormen met secundair-umlaut **fernèstiḫ** (zelden **fernèftiḫ**) staat. Waarschijnlijk beantwoordt het aan het Drentsch **fernemstig** en gaan beide terug op **firnamstig *firnamftig* ablaut bij Ndl. *vernuftig* Ohd. *firnumstig firnumftig.*

Aanm. 2. Een aantal verbaal-vormen hebben **a** tegenover Ndl. **e** met Rückumlaut; bijv. : **geka.ṇḍ** *gekend;* **geṣa.ṇḍ** *geschonden.* Zij worden in de vormleer behandeld tegelijk met andere rückumlautende vormen als **gelòft** praeter. van **geléi.ven** *gelooven.*

2º Ndl korte **a** in gesloten silbe als verkorting van wgerm. **â** in : **gebragd** *gebracht* **gedagd** *gedacht,* spreek : **gebraḫt gedaḫt** flect. **gebra.den gedagden; braḫ(t)** *bracht* **daḫ(t)** *dacht,* spreek : **braḫ daḫ** flect. **bra.ḫten da.hten.**

3º Ndl. **e, a, ā** uit wgerm. **ë** voor **r + t, s, r** : **ómvar** *omver;* **van vare(n)s** *van verre* onfr. *férreno;* **star** *ster* Ohd. *stërro;* **waren** *warren* Ohd. *wërran* **i²n den war** *in den war* spreek : **i²n e war; ṣaren** *scharren* Ohd. *skërran;* **hart** *hart* subst. Ohd. *hërza* **ónbermartiḫ** *onbarmhartig;* **start** *staart* Ohd. *stërz starz;* **vars** m. sg. **varsen** plur. *verzenen* Os. *fërsna;* **kars** *kaars* Ohd. *kërza karza;* **garst** *gerst* Os. *gërsta;* **ta.r** m. *teer* Mndl. *terre* Ags. *teoro* gen. *teorwes* oud-Ags.

teru; **har** m. vr. *deurharre* Mnl. *herre harre* Ags. *heorra* m. *heorr* m. vr.; **bíikars** *beekkers* Ohd. *chrëssa*. (4)

Aanm. 1. De hier aangehaalde woorden zijn al de mij bekende. Voor een aantal is het onzeker of zij onder den 1° of hier behooren, zoo : **start kars** (cfr. de Ohd. vormen met ă) **spartelen** Ohd. *sprazzalôn* **riístartel** m. *rijgnastel* Kiliaen *stertel*.

Aanm. 2. Het simplex voor Ndl. *ver* komt niet voor, men bezigt steeds **wiíd**. De uitdrukking **víir zúu vèr as** = *voor zoo ver als* zal dus aan de Ndl. omgangstaal ontleend zijn. Hetzelfde geldt ook wel van **vèrs, vèrsken** *vers, versje* Lat. *versus*. Het woord *smart* is onbekend.

Aanm. 3. In **kalder** *kelder* Os. *këllere* Lat. *cellarium* schijnt de **r** op afstand gewerkt te hebben; daaruit zou men moeten opmaken dat de overgang van **ë** in **a** in eene periode valt, toen men * *këlre* sprak. Deze ligt wel relatief ver in het verleden. Omgekeerd schijnt uit **ṣartèn** = Engl. *shirting* te blijken dat de overgang jong is. De ontleening uit het Engl. woord wordt echter twijfelachtig wanneer men bedenkt dat het Hgd. met gelijke beteekenis *Schertel Schartel* heeft. Misschien heeft een reeds bestaand * **ṣartıl** onder invloed van het handelswoord *shirting* zijne eindlettergreep **in-èn** veranderd : dit beantwoordt aan Fransch *-in* (cfr. **Tèn** = fra. *Martin)* en gaat dus terug op de Fransche uitspraak van het Engelsche woord.

Aanm. 4. Daar de **a** in deze serie woorden overal op open *ë* teruggaat (gesloten **e** in dezelfde

(4) omgeving wordt **ò** cf. § **14.** 2°) zoo moet ook wellicht voor **dartîn dartiḫ** *dertien dertig* van * *dĕrtĕhan* * *dĕrtig* uitgegaan worden. Deze kunnen de oude vormen met **i** of daaruit ontstane **e** alleen door analogie met andere woorden vervangen hebben.

Het is mogelijk dat volgens de verhouding gesloten tot open in *sehse*, * *sehsde* naast *sĕhstĕhan*, *sĕhstig* en in *fior*, *fiorde* naast *fĕwartĕhan*, *fĕwartig* ook naast * *drîe*, *derde* de vormen * *dĕrtĕhan*, * *dĕrtig* ontstonden. Over *sehse* (waarnaar ook * *sehsde* onder invloed der verhouding in *fior : fiorde*, * *drîe* : * *dirde*, * *derde)* zie men § **7** C a, over *fior* enz. § **9** 1° b, over * *drîe* § **19** 3° a Aanm. 2.

(5) **5.** **ā** is :

1° Ndl. **ā** als rekking van Wgerm. **a**.

a) in open lettergreep.

α) **māgd** *maagd* (ook in de beteekenis van *dienstmeid)* Ohd. *magad.;* **nāz**(e) *neus* Ohd. *nasa;* **hā.len** *halen* Ohd. *halôn;* **ā.ks** *aaks* Os. *akus;* **āv**(e) *af* spr. **āv** Ohd. *aba;* **ān** *aan* Ohd. *ana;* **ā.lik** adj en adv. *geheel* Limb. Sermoenen *aling alinc* Ohd. *alung;* **gāṇṭ** vr. *gans* Ohd. *ganazzo* Onfr. * *ganato* cfr. *Ndl. gent.* Het woord komt meest voor in de uitdrukking **enen nèk wij en gāṇṭ** *eenen nek als eene gans (hebben);* **ṣrā.vılen** verb. *onrustig met de voeten over den vloer scharrelen* figuurl. *geweld doen* cfr. Mndl. *scraven* = *schrabben;* **vā.zıl** adj. *vet.* Het woord leeft enkel nog in de verbinding **vā.zıl vőr** *vazel voeder* d. i. *goede kost* cfr. Kluge i. v. *Faselschwein* en vergl. § **53** Aanm. 5. *c.* over **vasılòviṇḍ** *vastenavond;* **zā.k** *zaak* Os. *saka;* **mā.ken** *maken* Os. *makon;* **grāv**(e) m. *gracht* Hgd. *Graben.*

Hierbij hooren waarschijnlijk ook : **kā.zılen** verb. *verklikken*; **zā.jılen** *zaniken*; **prā.zılen** *wauwelen*; **beṣār** (m? onz?) *omhaal*, in de uitdrukking **vèl beṣār mā.ken** *veel omhaal maken* cfr (?) Mndl. *bescaren* Ohd. *scarôn* = *in scharen afdeelen*; **snā.vılen** *beet nemen* bij Ndl. *snavel?* cfr. Mhd. *schnaben* = nhd. *schnappen*; **bāṇṭ** (geslacht?) *verbrand blauw doek dat men gebruikte voor den vuursteen*. Het jongere geslacht kent enkel nog de uitdrukking **zúu ròt as bāṇṭ** *zoo onsterk als baanst* (1). (5)

Hierbij hooren een groot aantal Romaansche woorden (Lat. Fr.) **dātem** *datum*; **kāmır** *kamer*; **pātır** *pater*; **barbār** *barbaar*; **ṣendāl** *schandaal*; **spenā.zij** *spinazie* **trā.lij** *tralie* **fā.lij** *falie* Ofra *faille* **kenā.lij** Fra. *canaille* **medā.lij** Fr. *medaille*.

> Aanm. Een aantal woorden waarin uit Lat. **a** dialectisch **ō** ontstond, vindt men § **15** 1° in fine en § **15** 2° Aanm.

β) In een aantal woorden is de lettergreep eerst open geworden door Oudnfr. svarabhakti of overgang van **-w** in **o. māl** vr. *zak*, *tasch* Os. *malha*; **wāl** *Waal* Ohd. *walh walah* (het adj. luidt nog **wa.ls**, met umlaut **wè.ls** met den oorspronkel. korten vocaal; daarnaast ook **wāls** naar **wāl**) **zwā.left** vr. *zwaluw* Ohd. *swalwa* **ṣāj** m. *schaduw* Os. *skado*.

> Aanm. Voor **vā.l gā.r** onverbogen vormen van *vaal*, *gaar*, en ook voor andere **w**-stammen wijst de sleeptoon op vroege apocope : zij hebben waarschijnlijk rekking in gesloten silbe naar analogie der verbogen vormen, en hooren dan onder *c)*.

(1) cfr. Van Dale i. v. *baanst* en Grootaers **21** *a)*.

(5) γ) Evenals in het Ndl. is de consonanten-verbinding **ts** = *ts* als niet silbensluitend behandeld : **plāts** m. vr. *plaats:* **kātsen** *kaatsen*; **sātsen** *schaatsen.*

AANM. 1. Een aantal dial. woorden met **ts**, **ts̤** kunnen met recht verdacht worden uit oudere verbindingen -* *akes* of -* *ates* ontstaan te zijn, en kunnen de **a** reeds gerekt hebben vóór zij samengetrokken werden. Zoo de tusschenwerpsels : **(b)āts (b)āks (b)āts̤** waarvoor Hönig *(Wtb. der Cölner Mundart)* nevenvormen : *bakes baakes baaks* aangeeft. De simplicia zijn de ook voorkomende **āk bāk**. Alle beduiden afkeer en kunnen gevoeglijk bij de Got. partikel *ak* gebracht worden welke men met KAUFMANN als imperat. en equivalent van Lat. *age!* opvatten kan (cfr. UHLENBECK, *Tijdschrift* XXV, bl. 245, volg. i. v.).

Het verbum **snātsen** *lekkernij,* bijzonder *onrijp fruit eten,* kan wel niet gescheiden worden van Hgd. *naschen* dat zooals *mischen* op * *mikskan* op een vorm * *nakskan* kan teruggaan. Het Breesche woord zou eene -*s* afleid. kunnen zijn : * *(s)nakasôn*

Voor *ts : ks* , zie men KLUGE i. v. *schmatzen, blitzen*, WILLMANNS II *Stammbildungslehre* op het suffin -*azzôn* en de uiteenzetting van Prof. COLINET (§ **25** A. Aanm. 3). Hier moeten verder vermeld de tusschenwerpsels : **pāts! klāts! klavāts! plavāts!** gebruikt bij groot gerucht (cfr. Ndl. *klavaatshamer)* en het subst. **krā.tsel** vr. *kleine verrimpelde vrucht,* fig. ook *persoon,* waarnaast een synoniem **krā.k** vr. Bij **klāts!** staat het synonieme **klāk!** waarvan het verb. **klāken** *luidruchtig speeksel op den vloer spuwen, kladden maken.* cfr. Hgd. *Klecks.*

δ) Afwijkend van het Ndl. heeft het uit **n** + **e** of **i**, **(5)**
l + **e** of **i** ontstane **-ṇen** en **-lij** de rekking van **a** niet belet : **midā.lij** *medaille* (andere dergel. voorb. cfr. α) *in fine)* **frā.ṇıl** *franje*; **kırstā.ṇıl** *kastanje* **órā.ṇen** *oranje* **Spā.ṇen** *Spanje;* **kā.ṇıl** *groote afloopbuis* Sermoenen : *kaniel* wel uit een Rom. nevenvorm van Fr. *canal.*

b) Samentrekking van **-ade-** tot **ā** in :
te gār *te gader* Mndl. *te gadere*; **zāl** *zadel;* **vām vā.m** *vadem* Ohd. *fadam;* **gām** m. = *ruimte achter de toonbank in een winkel of herberg, vandaar ook de toonbank zelf* cfr. Mhd. *gadem* = *klein vertrek.*

c) Rekking in gesloten silbe naar analogie van verbogen vormen :
dā.k *dak;* **bā.d** *bad* (uit het Ndl. ook **bad**, **badkāmer badplāts)** **lā.m** *lam* adj.; **zā.t** *zat;* **nā.t** *nat;* **gā.t** *gat;* **kā.r** onz. *bieënkorf* Os. *bîkar* Got. *kas* = *vat;* **glā.s** *glas;* **smā.l** *smal;* **gā f** *gaf* verb. **kā.m** *kwam* verb enz.

Aanm. 1. Om hunnen sleeptoon hooren waarschijnlijk hierbij de onverbogen vormen der **-w**-stammen **vā.l kā.l** *vaal, kaal* (cfr. § **46** C. II. Aanm. 2). Omgekeerd moeten **bār** *baar, louter,* het suffix **-bar** *-baar* (met **a** uit **â** cfr. 2° *b* Aanm. 2) en **-zām** *-zaam* om hun stoottoon op adv.-vormen ***bare**, **-*bare** ***-same** teruggaan. Bij woorden als **bā.k** m. *pit van steenvruchten* cfr. Os. *kinni-bak* en *-bako* Engl. *back* = *rug* (ik houd deze etymologie voor waarschijnlijker dan die van het Ndl. Wdb. dat op lat. *bacca* teruggaat); evenzoo bij **vlā.k** subst. vr. *oppervlakte, groote hoed* kan men niet uitmaken of zij op vormen met of zonder eindvocaal teruggaan (cfr. **46** C. II *b* 3°). Het eerste is waarschijnlijk om Ndl. *baak* en het vrouwelijk geslacht van **vlā.k**.

(5) **dā.l** adv. *neder*, *op den bodem* dat nu zoowel met als zonder beweging gebruikt wordt (**dā.l zīten** en **ziḫ dā.l zé²ten**) is oorspronkel. alleen akkusativisch; dan werd het door analogie ook als datief gebruikt : uit den datief * *dale* moest * **dāl** ontstaan. (cfr. Franck i. v. dal). Voor de accenten vergelijke men § **46** C. II.

Aanm. 2. Uitzonderingen op deze analogische rekking zijn : **stad** *stad* **-ṣap** *-schap*. Hiervan hadden de verbogen vormen anderen vocaal en kon de analogie niet werken (1) : bij *-schap* is zelfs de plur. **-ṣapen** ontstaan. Voor **bé²dstād**, *bedkoets*, *bedstede* dat te Bree zelden maar in de omstreken veel voorkomt, zal men moeten aannemen dat de flect. casus de **a** van den nomin. aannamen, deze rekten tot **ā** en zoo analogisch op den nomin. inwerkten.

mak = *tam* (meestal **nēt mak** = *niet mak* d. i. *streng*) dat bij **gemā.k** *gemak* Holl. *makkelijk* hoort, en **slap** *slap* Mndl. verbogen *slāpe*, zullen door een overwegend praedicatief gebruik de **a** behouden hebben; **ha.ndvat** *handvat*, (cfr. de Wdb. i. v. vatten) **vak**, *vak* **grap** *grap* **bilebak** *bullebak* kunnen Ndl. zijn : indien zij inheemsch zijn, zullen verbogen vormen zelden geweest zijn. Hetzelfde geldt van **geta.l dēfsta.l da.l** (naast **dā.l**) **bad** (naast **bā.d**). Ongerekt bleven ook de partikels **va.n da.n.**

Aanm. 3. Principieel op denzelfden voet als de rekking door analogie van verbogen vormen staat die van **a** tot **ā**. in het pron. **wā.t** *wat*

(1) Dit was ook het geval voor **za.l ka.n da.r** van *zullen kunnen durven*.

(waarnaast **wat**). Zij zal in verbindingen als **wā.t iḫ** *wat ik*, **wā.t óḫ** *wat u* enz. ontstaan zijn door zinphonetiek en vandaar ook overgegaan in andere omgeving. Het pron. **dat** *dat* kent deze rekking niet. (5)

Daar de ouderdom van vormen als **gā.ven** *gaven* pract. meerv. **kā.men** *kwamen* (met **ā** uit **a** naar den sg.) voorloopig niet vast te stellen is, kan men ook vermoeden dat de gerekte vormen van het enkelv. **gā.f kā.m** uit verbindingen als **gā.f et** Mndl. *gaeft* = *gaf het;* **wā.s et** Mndl. *waest* = *was het* (cfr. s. a. Kern, *Serm.* § 12) geabstraheerd zijn.

d) Voor *r* + stemh. dentaal; in Rom. woorden ook *r* + steml. dent.

ā.rd *aard;* **ārdiḫ** *aardig;* **bā.rd** *baard;* **hā.rd** *hard;* **uút den hārden** **uit den harde* d. i. *grosso modo;* **zwārz(e)** vr. *zwoord* Mndl. *swaerde* Hgd. *Schwarte*, hierbij **zwārzen** *afranselen* eig. *op de* **zwārz(e)** *slaan;* **vā.rt** *vaart* Os. *fard;* **gā.ren** *garen* Ohd. *garn;* **ā.rin̥d** *arend* Ohd. *arn*.

Uit het Rom. **kā.rt** *kaart;* **kwā.rt** *kwart*, **kwā.rte̥n** *kwartje* d. i. 25 *centiemen;* **pā.rt** *part, deel;* **tā.rt** *taart;* **viiārt(s)** *veearts* Sermoenen *artsetrie;* **ā.rs-** voorv. *aarts-* Lat.-Grieksch *archi-*.

Aanm. Over de rekking voor *r* + stemh. dent. en de bijzondere behandeling der Rom. woorden cfr. § **32.** 2°.

2° Ndl. **â** (of **ā**?) uit Wgerm. **â**.

a) analogisch naar den sg. in den plur. praet : **gā.ven** *gaven* naast **gố.ven**; **kā.men** *kwamen* en dergl.

(5) *b)* in ontleeningen aan de Ndl. schrijf- en omgangstaal (kerk- en schooltaal).

gāv(e) *gave*, cfr. **gāv(e) Gȯds** *gave Gods* en dergl. naast het regelmatige **gȱv(e)**; **bekwām** naast **bekwȱm** *bekwaam* Os. *biquâmi*; **grāf** naast **grȱf** *graaf* Ohd. *grâvs;* **dijāken** naast **dijȱken** *diâconus;* **Jānes** naast **Jȱn** *Adriânus;* **baldādiȝ** *baldadig* tegenover **dȱd** *daad;* **dādelik** *dadelijk* **bedārd** *bedaard* cfr. Ohd. *undâralîh* (?) zie echter Franck-Van Wyck i. v.; **gewād** *gewaad* Os. *wâd;* **verwānd** *verwaand* Os. *wân* **vırmārd** *vermaard* Ohd. *mâri;* **vrā k** *wraak* Os. *wrâka;* **mılāts** *melaatsch* Ohd. *malât*, uit het. Rom.; **fā.bıl** *fabel fâbula;* **hȯspetāl** *hospitâle;* **pastenā.k** *pastinâca;* **knāl** *canâl-* **kapetāl** *capitâle.*

Aanm. 1. Een aantal dezer woorden konden des te gemakkelijker overgenomen worden als zij zich bij dialectische vormen met regelmatige **ā** aansloten : zoo **gāve** *gave* **bekwām** *bekwaam* **i.nbrāk** *inbraak* bij den praet. sg. der verba; zoo werden wellicht **tā.melik** *tamelijk* Ohd. *gitâmi* **betāmen** *betamen* beinvloed door een vroeger wellicht voorkomenden vorm * **tā.m** praet. sg. van Os. Onfr. *tëman* (cfr. echter ook Kern, *Serm.* § 205 opm.)

Aanm. 2. Rekking van korte **a** die zelf door verkorting uit **â** ontstaan was, kunnen we aannemen in het suffix **-bār** *-baar* Ohd. *-bâri;* in **mā(r)** maar uit : *ni wâri;* in **dāniȝ** *danig, erg* cfr. Ndl. *dus-, zoo-danig* Mhd. *sôtan* Ohd. *susgitân* en misschien in **jā, jā.,** *ja.* Eenigermate zeker schijnt mij deze ontwikkeling alleen in **dāniȝ,** alhoewel ook dit nog uit het Ndl. kan stammen; **-bār** en **mār** moeten om de afwezigheid van den umlaut

voor Ndl. gehouden worden. In **jā** (naast **jò jō**. en **ja**) kan ook de oorspronkel. Germ. **a** te zoeken zijn. (5)

Over nevenvormen van **mā(r)** en **jā** cfr. § **6** A. *a*. δ.

Aanm. 3. Voor **rām** *raam* Ohd. râm en **snā.k** *snaak* Ohd. *snâko* = *lustige vertelling* kan men in plaats van ontleening aan het Ndl., misschien Germ. nevenvormen met korte **a** aanzetten. Voor het eerste cfr. Engl. *frame* (voor de **f** misschien eene verhouding als Ohd. *(h)lancho* : Ndl. *flank* en dergl.). Het tweede kan behooren bij Hgd. *schnacken*.

6. **è** is : (1) (6)

A. Secundair-umlaut van wgerm. **ă**. **A.**

a) in oude gesloten lettergreep

α) door **i**-umlaut.

1º In het meerv. der subst. welke van ouds her tot de **i**-klasse behoorden (hier werd de prim- door den sec-umlaut verdrongen) of er later toe overgingen : **gast**, **gèst** *gast* os. *gast gesti*; **ga.ŋg²** plur. **gèŋ** *gang*; **stra.ŋg²** m. (spreek **stra.ŋk**) plur. **strèŋ** = *grap*, het enkelv. zit ook in **rég²stra.ŋg²** *ruggegraat*, grondbeteek. als in ndl. *streng* adj. en subst. *spannen*, *op touw zetten* cfr. dial. *trek* = grap; **kra.mb** plur. **krèm** *kram*; **bamd** plur.

(1) De indeeling van § **6** (**è**) is om het overzicht te vergemakkelijken zooveel mogelijk parallel gehouden met die van § **7** (**é** en **é²**). **B** en **C** welke in § **7** naast elkander staan, vormen hier in § **6** eene eenheid. **D** van § **7** komt in § **6** niet voor. De indeeling van § **6** en § **7** gaat dan weer parallel met die van § **8**. 6º (**è**) en § **9**. 6º (**íi**) welke de respect. stoottonige en sleeptonige rekking van **é** zijn.

(6) **bèm** *beemd (mlimb. bampt)* **wa.nd** plur. **wèn** *wand,*
A. *muur* **ba.l** plur. **bèl** *bal, bol;* **tak** plur. **tèk** *tak;* **in gedèhten** *in gedachten;*

Aanm. Wellicht hoort hierbij ook **de kè.mpen** *de Kempen* hgd. « *in den Kempen* » dat. plur. van **ka.mp** *kamp. = bouwland door eene haag omsloten* Toen de oude dat. plur. **in den kè.mpen** uitgesproken werd als **in de kè.mpe** kon men het woord als fem. sg. opvatten. **Kè.mpen** uit *Campina* is natuurlijk evengoed denkbaar, maar het lat. woord kan ook slechts een geleerde vorm zijn. Vgl. ook den stadnaam *Kempen (Rijnprovincie* en *Campen (Noord-Nederl.).*

2° In diminutieven

èpılken *appeltje;* **hènten** *handje;* **è.nkırken** *ankertje;* **è.ngılken** *angeltje;* **bèksken** *bakje* en zelfs **trèmken** dimin. van *tram.* De formatie is dus nog in volle leven.

3° In adject. op **-ig -lijk**

lèstih *lastig;* **mèhtih** *machtig;* **krèhtih** *krachtig;* **verstènih** *verstandig;* **hènih** *handig;* **dè.mpih** *dempig asthmatiek;* **rèpih** *ruig* cfr. mhd. *raffe = schurft;* **brènih** *brandig;* **fernèstih** *vernuftig* (cfr. § **4.** 1° Aanm. 1.) **dèftih** *deftig* cfr. engl. *daft = passend* got. *gadaban;* **vırgè.nkelik** *vergankelijk* **krè nkelik** * *krankelijk, ziekelijk;* **bè.nkelik** *schrikkelijk, kolossaal* bij *bang.* Verder de uitgang **èhtih** *-achtig.*

Aanm. 1. In de oude periode stond **-ag -ug** naast **-ig.** Het laatste bewerkte primären umlaut, de eersten geen umlaut. Toen nu later **-ag -ug** door **-ig** verdrongen werden (cfr. bijv. *handig* got. *handugs)* bewerkte dit nieuw aantredende **-ig** se-

cund-umlaut. De vormen welke reeds primären umlaut hadden, hebben dezen analogisch door secundairen vervangen, Zoo ging het ook bij **gast gèst** *os. gast gesti* (cfr. 1°). Een rest van den primairen umlaut ligt voor in **èlénịh** adj. ndl. *ellendig* ohd. *elilendi* dat men nog hoort naast het meer gewone **èlènịh**. (6) A.

Hier heeft het onorganische **-ig** den ouden umlaut niet verdrongen. **gewéḷih** *geweldig* (onfra *geweldig)* heeft zijn ouden umlaut behouden onder invloed van **gewé.ḷḍ** *geweld.*

Aanm. 2. Geen umlaut hebben **ma.nhaftih** *manhaftig* en **rèṣaftih** * *rechtshaftig* d. i. *rechtvaardig* (1). Hier uit kan men misschien besluiten dat de umlant bij adj. op **-ig** een niet meer levende factor is Hetzelfde is te vermoeden voor de adj. op **-lijk.**

4° In nomina agentis op **-ır** ohd. *âri* en feminina op **-ırsen** mndl. *-ersse* * *arissa* :

èsır *wagenmaker*, eigenl. *as-maker* veelvuldig als eigennaam *Esser*, *Essers*, *Van Esser* enz.; **pèsir.** *passer* (werktuig); **stéí.nkèpır** *steenkapper;* **bértèpır** *biertapper;* **i.npèkır** *inpakker;* **ṣuúlèpır** *schoenlapper;* **bèkır** *bakker;* **slèhtır** *slachter;* **ste.mpır** *stamper* (werktuig); **krèbır** *krabber* (werktuig); **bòswèhtır** *boschwachter;* **òpèsır** *oppasser;* **wèsırsen** *waschvrouw;* **òpèsersen** * *oppasseres.*

Aanm. 1. Zooals men uit de voorbeelden reeds ziet, zijn de vormen met ŭmlaŭt allemaal oude woorden die meestal in tamelijk losse verhouding tot de simplicia staan. Alle, uitgenomen **èsır pèsır wèsırsen opèsersen,** komen ook met **a** voor.

(1) Cfr. echter Wilmanns I, § 195. b.

(6) Uitsluitelijk **a** hebben **paḫtır** *pachter* **ha.lfır**
A. **halfer d. i. pachter* (bij *half); **rakır** *ràkker, deugniet;* **kapır** *kapper inhoudsmaat.*

Zoo als bij de adj. op **-ig -lijk** (3° Aanm.) moeten wij hier ook besluiten dat het suffix **-ir** zijne umlaut-bewerkende kracht niet meer bezit.

Aanm. 2. Over prim. umlaut in woorden op **-ir** cfr § **9**. 6° **A** *a* Aanm 1.

5° Een aantal andere woorden waar stammen met **ă** in lateren tijd door volgende **i** umlaut kregen :

Jongere afleidingen met suffix **-sıl** (vroeger *-isli)* **hèksıl** o. hgd. *Häcksel, gehakt stroo;* **kèpsıl** o. **kapsel, fijn gekapt stroo* fig. *tot stof fijn geworden tabak;* met suffix **-s** ndl. -(e)**sch** (vroeger **-isk, ask**) **wè.ls** naast **wa.ls, wāls** *waalsch;* **lèps** *flauw verlept* cfr. hgd. *läppisch* (?). Misschien hoort hierbij ook **kèps** adj. en adv. gezegd van iemand *die bij het spel alles verloren heeft.* Elders kent men daarvoor *kaaps (kaapsch?);* met suffix **-ıl** ndl. **-el** (vroeger **-il -al** enz.) **bè.ŋıl** *bengel* bij anord. *banga = slaan* cfr. Franck-Van Wyck i. v.; **prèŋıl** m. **prengel* d. i. *stijf zittend kleed, stijf doek* cfr. hgd. *prangen* ndl *prangen, pramen;* **kwèbıl m.** *kwabbel;*

Verba met suffix **-ilen** (vroeger **-ilon -olon** enz.) **vırhè.ŋılen** naast **ha.ndelen** *handelen;* **rè.mılen** *coïre,* **rè.mılèr** *remmelaar* naast **ramılen** *rammelen;* met suffix **ıren** (vroeger **irôn -orôn) jè.ŋkıren** naast **ja.ŋken** *janken;* **klèferen** *klauteren* cfr. vlaamsch *klaveren.* Met suffix **-sen** (vroeger **isôn -osôn**) **zwè.ntsen** = *afranselen* cfr. hgd. *schwänzen* van *Schwanz* (**swankisôn* cfr. Kluge i. v.) **jè.ntsen** *doen janken, herhaaldelijk janken *jankisôn;* **klètsen** naast **klatsen** *kletsen;* **zwètsen** hgd. *schwatzen* ndl. *zwetsen* **kètsen** *ketsen;* **tétsen** **tetsen* d. i. *herhaaldelijk slaan, plagen* cfr. hgd. *Tatze* On. *taka slaan* **flètsen** naast **flatsen** synoniem van *kletsen*

fig. = *vleien*. Over de consonanten dezer verba op **-sen** cfr. ook § **5** 1° a. γ Aanm. **(6) A.**

Verder nog **kèfen** *keffen*; **slè.mpen** *slempen* **rè.ng²tè.nken** *afranselen toetakelen* cfr. (?) mhd. *rangen* = *heen en weer schudden* en hgd. *zanken*.

gemèht o. *mannelijk geslachtsdeel* ohd. *gimaht* mhd. *gimehte*; **Hèns** *Hans Johannis* **Frè.ns** naast **Fra.ns** *Franciscus*; **ẓèn** naast **ẓan** *Johannis* (over het fransch *Jean)* misschien naar analogie der twee voorgaanden en van het diminutief **ẓènsken**; **kènep** *hennep* lat. *cannabis*; **vè.reken** *farkîn*.

Eindelijk nog : **dèn** m, vr. *dennenboom* hgd. *Tanne* **nèk** *nek* ohd. *hnach*; **plèk** vr. *plek* cfr. ndl. *plekken plakken*; **pè.ns** m, vr. *pens* fra. *panse*; **krè.l** adj. *krap gebakken*, *knap*, *spannend* cfr. mhd. *krellen* = *krabben* hgd. *Kralle (?)*, **vè.nt** *vent* cfr. onoordsch *fantr* = *nebulo*, *errans* mhd. *vanz* = *schalk* ohd. *gi-ana-venzôn* = *spotten* (zie echter Franck en Vercouillie, Gr. Wdb., en Franck, Notgedrungene Beiträge z. Philologie). (1)

Aanm. 1. Latere afleidingen met **-ilon -iron -ison** en dergl., welke lang levend bleven, verklaren de betreffende vormen op voldoende wijze. Waar deze niet voorhanden zijn en toch secundaire umlaut voorligt, zou men latere **j**-afleidingen moeten veronderstellen. De woorden welke hier in aanmerking komen, zijn niet zeer talrijk.

Het zijn de verba **slè.mpen** *slempen*, **kèfen** *keffen* **rè.ng²tè.nken** *afranselen* waarbij nog te voegen zijn **dè.mpen** *dempen* **behèlzen** *behelzen*. Verder de substantieven **dèn** *den*, *dennenboom* **plèk** *plek*, **nèk** *nek* en waarschijnlijk **vè.nt** *vent*, **pè.ns** *pens*, ten slotte het onzekere adj. **krè.l** *krap*.

(1) Cfr. nu ook Franck-Van Wyck.

(6) A. Latere **-j-** afleidingen aannemen voor de geciteerde verba maakt wel weinig moeilijkheid : voor de substantieven en adjectieven is dit daarentegen niet zeer waarschijnlijk. Misschien zijn **plèk** *plek* en *nek* **nèk** op eene andere wijze te verklaren : zooals naast ndl. *slak* een vorm *slek* ohd. *snëcko* staat, zou ook naast ohd. *hnach* een germ. ablautend **hnëkk-* kunnen gestaan hebben en evenzoo naast **plakk-* een ablautend **plëkk-*. Of hebben de dubbelvormen *slak : slek* naast alleen berechtigde vormen **nakk-* **plakk-* ook vormen met **ë** doen ontstaan? Het adj. **krè.l** kan ook regelmatig aan wgerm. **krël* beantwoorden.

Voor **dèn** *den* kan men het volgende vermoeden : naast het subst. wordt — waarschijnlijk meer — het adj. gebruikt **dènen hoú.t, dènen boú.m** *dennen hout, dennen boom :* dit kan regelmatig uit **dannîn* in de periode van den secund. -umlaut ontstaan zijn. De voc. van het adj. kon het subst. overnemen. Dit vermoeden wordt gesterkt door het woord **é²s** ndl. *esch* ohd. *ask* dat zich naar het ad. **é²sen** *esschen* **askîn* schijnt gericht te hebben. De twee laatste vormen hebben echter gesloten **é**, die op de oude umlaut-periode wijst. De woorden **pè.ns** en **vè.nt** blijven onklaar.

Aanm. 2. Een aantal woorden hebben vormen met ouden naast vormen met sec.-umlaut, **é** naast **è** : **sté².mpıl** *stempel* **hé²lin** *helling* **besé²fen** *beseffen* **mé²ten** *metten* **mattina* **alénskens** *allengskens.*

In dezelfde verhouding tot elkaar staan verder nog : **wèrmden** en **wé²rmden** *warmte*, **wèrmen** en **wé²rmen** *warmen*, **stèrkden** en **sté²rkden** *sterkte* **stèrken** en **sté²rken** sterken, **ṣèrpen** naast

ṣé²rpen verb. *scherpen*; **zwèrmen** naast **zwe²r-men,** verb. *zwermen* en daarnaar ook **zwé².rem** naast **zwè.rem** subst. ohd. *swarm*. Het suffix-*ida* bewerkte zeker primären umlaut (cfr. o. a. **lénden** *lengte)*; de vormen met **é²** zijn dus de oude. Die met **è** zullen moeten gelden als analogie-vormen naar **stè.rik wè.rem** (met **è** uit *a* door *r*-umlaut, cfr. verder β). Door het nevens elkaar voorkomen van vormen met **è** en **é** (ook **è** uit *ë* naast **é** uit umlaut van *a* cfr. § **6** B. *a)* Aanm. 2) ontstond verwarring. Deze, wellicht geholpen door de ndl. schooltaal, riep naast **é²rven** *erven* verb. ook een onberechtigd **èrven** in het leven. Of moet men hier een subst. **è.ref** uit * *arf* naast *arbi* veronderstellen, geabstraheerd uit **è.refgenām** *erf-genaam*, (de sleeptoon van het breesche woord wijst op * *arfginamo* met oude syncope; een compositum met *arbi-* moest stoottoon en **é²** geven) en de woorden op eene lijn stellen met **stè.rik** > *stark* waarnaar **stèrken** voor **sté²rken**; dus **è.ref** > * *arf* waarnaar **èrven** voor **é²rven** (?). De infin. **vèreven** heeft **è** naar het subst. **vèrev(e),** *verf*, met **r**-uml. uit *farwa*. Het dial. van Maeseyck heeft **vé²rven.** (6) A.

Bij **wé²rmen** kan ook gedacht worden aan * *wirmōn* secund. voor * *wirmjan*, ohd. *wirmen*, zie § **7**, **B**, *a)*, Aanm. 4.

Aanm. 3. De uitgang *-în* heeft ouden umlaut bewerkt in **vlé²sen** adj. = *van vlas*; **é²sen** adj. *esschen* (daarnaar dan het subst. **é²s** *esch* ohd. *ask)* daarentegen jongen in **vè-riken** *varken*. Waaruit te besluiten valt dat het laatste woord ofwel jonger is ofwel oude **é** in **è** veranderde doordat het opnieuw met het simplex *farah* samengebracht werd.

(6) A. Zie nochtans ook § **7**, **A**, *a)*. Het adj. **dènen** **dannin dennen* zal zich naar het subst. **dèn** hgd. *Tanne* gericht hebben, waarover meer onder γ).

Aanm. 4. Of men voor **èḫtırsten** *achterste* moet teruggaan op onfra, *aftir*, met secund. *i* naast onfra. os. ohd. *aftar*, ofwel den secund. umlaut rechtstreeks of onrechtstreeks wijten aan den superl. uitgang onfra.-*isto*, is niet uit te maken. Het laatste is het waarschijnlijkst wegens **aḫter,** *achter*. (Zie *Vormleer)*. Nederl. *echter* is in het dialect niet vertegenwoordigd.

β) door **r**-umlaut.

voor **r** + conson. uitgen. dentaal.

è.rem *arm*; **wè.rem** *warm;* **èrem** *arm*, *lichaamsdeel;* **hè.revıl** *armvol* (cfr. Conson. § **43 A.** *a)* **dè.rem** *darm*; **bè.rem** *barm*, *hoop* got. *barms* **zwè.rem** *zwerm* ohd. *swarm;* **kè.rep** vr. *karper* ohd. *charpfo*; **sè-rep** *scherp*; **tèrev**(**e**) *tarwe* **vèrev(e)** *verw* ohd. *farwa;* **stè.rik** *sterk* **mè rik** *merk* on. *mark;* **pè.rik** *bloemenperk;* **mè.riḫ** *merg;* **è**.**riḫ** *erg;* **bè.riḫ** *barg* ohd. *bar(u)g;* **zendèrem** *gendarme;* **hèrmenij** *harmonie;* **kèrmenāj** fra. *carbonnade;* **pèr(e)plij** *parapluie;* **sè.rep** *écharpe;* **Bèreb(e)** *Barbara*; **bèrbken** *barbeel;* **kèrmen** *kermen*, Limb. Serm. *karmen;* **dè.reven** *derven* ohd. *darbên;* **bè.r**(**e**)**ves** *barvoets.*

Over **mè.rikof** *meerkol* cfr. verder b) Aanmerk. in fine.

Aanm. 1. De voorkomende uitzonderingen schijnen onder ndl. invloed te staan : **pa.rik** *park* fra. *parc,* **ma.rik** *Mark* (geldstuk); **a.rik** *ark* lat. *arca*, **reba.reber** fra. *rhubarbe*; **ha.rep** *harp;* **harnas** *harnas;* **ma.remer** *marmer;* **harlekèn** *harlekijn*, fransch *arlequin.*

Daarentegen schijnt **kla.rik** vr. *klad* inheemsch; het is wellicht uit **kladderak* ontstaan zooals **vlé²rek** vr. uit *vlederik*. Men vergelijke voor het suffix ohd. *fĕdarah*. (6) A.

Aanm. 2. Het is voor het dial. niet noodig bij **stė.rik** *sterk* enz. invloed van den compar. of superlat. aan te nemen (Te Winkel, Geschied. d. N. T. § 25). Eerder ware het omgekeerde te veronderstellen, daar de superlat. (onfra **-isto**) ouden umlaut gehad heeft die door jongen (met bijhulp van de **ė** uit **a** in den positief wellicht) verdrongen werd.

Aanm. 3. Of **mė.ret** *markt mercatus* **mė.rketė.nter** *marketenter* ital. *mercatante*; **pė.rkemė.nt** *pergamentum* oude **ĕ** behouden hebben of de daaruit ontstane **a** voor **r** weer in **ė** veranderden, is niet uit te maken. Ook andere der hier aangehaalde woorden zouden op vormen met **ĕ**, ablaut van **a**, kunnen teruggaan. Zoo zet Franck voor ndl. *berm* een vorm * *bĕrmo* aan : de noodzakelijkheid daarvan ziet men echter niet in, daar hier — zooals in zooveel andere gevallen — « dialectmischung » kan bestaan. Voor **wėrev(e)**, **wėreft** *scheepswerf*, staan naast elkaar os. *hwarf* nhd. *Werft* en mhd. *gewërf* nhd. *Gewerbe*. Bij **ė.rt** *erwt* ohd. *ar(a)weiz*, (ook *arwîz*) **ė.rebeid** *arbeid* onfra. *arvith* zou ook secundaire **i**-umlaut (door **ai** of daaruit ontstaan **i**) in het spel kunnen zijn, zooals bij **vė.rken** *varken* * *farhkîn*, of *farkîn?*

γ) Aanvulling van α), 5° :

In een aantal secundaire dubbelvormen bij vrouw. subst. der *-ô(n)*, *-jô(n)* klasse.

(6) A. Sommige dezer woorden worden wel eens verklaard door *-sk -sp* umlaut. Zoo o. a. **wéitès** *weitasch* (waarnaast ook en meer **wéitas**; het simplex komt niet voor : *zak*=**māl**) en **flès** *flesch*, mnl. *tassce*, *tessce*, *flassce*, *flessce*, ohd. *tasca*, *flasca*.

Umlaut door **-sk** wordt door W. Horn (Beiträge zur deutschen Lautlehre, Giessen 1898, bl. 5-9) op grond van een zestal voorbeelden aangenomen. Zie ook Van Wijk i. v. *esp*. en Wilmanns § 199, Aanm. 2.

Overtuigend schijnt deze umlaut niet; er zijn te veel uitzonderingen : voor het Breesch o. a. **asse(n)**, *asch*, mnl. meerv. *asscen*, ohd. *asca*, Rijnfrank. *äsche*; **pas** m. *weide*, lat. *pascua*, waalsch *pachi*; **rasp** vr. **gasp** vr. *gesp*; **was**, m. hgd. *Wäsche*, ohd. *wasca*, maar ook *wesca*. Deze laatste vorm schijnt er op te wijzen dat het bestaan van gelijkwaardige *-ô(n)* en *-jô(n)* afleidingen tot compromis-vormen leidde, d. i. dat sommige stammen zonder umlaut in lateren tijd hun nomin. uitgaan met een analogisch *-ja* (voor *-a*) vormden, dat secund. umlaut kon bewerken. Een aantal os. vormen bestatigen deze hypothese (cfr. Holthausen § 173, Aanm. 2). met dewelke men ook dubbelvormen als mnl. *scende*, *scande*, **ṣan**; hgd. *Granne* = *stekel*, **grèn**. **grènendèn**, varieteit *den met lange naalden;* mnl. *mamme*, *memme*, **mèm**, *vrouwenborst*, *moeder* (vulg.); *bracke*, *brecke*, **brak**; *slacke*, *slecke*, **slèk**; mnl. *denne*, *danne* hgd. *Tanne*, **dèn**; mnl. *placke*, *plecke*, **plèk**, evenals nnd. wvl. *sünne*, *zon*, **zón**, os. *sunna* en dgl. meer verklaren kan (cfr. o. a. § **7**, **B**, *a)*, Aanm. 9 en ib. *D*, II, γ). Hetgeen over **plèk**, **dèn** en **slèk** hierboven α) 5° gezegd werd moet wegvallen resp. in den hier aangeduiden zin gewijzigd worden. Het daar verondersteldе * *hnëkk-* bestaat in ags. *hnëcca* m. maar het geslecht van mnl. *nacke*, *necke* (vrouwel. naast oorspronkelijk m.) maakt naast den oorspronke-

lijken vorm met *ë* ook een jonger * *nakkja* mogelijk, dat zich bij de opgesomde serie aansluit. Omgekeerde analogie naar bestaande dubbelvormen wellicht in ndl. *slak* en mnl. *vlacke* (V. Wijk i. v). Men zie ook andere gelijksoortige analogievormen bij Van Helten, *mnl. Spr.* § 20, opmerk. 4 en 5. **(6)** **A.**

Het hier besproken verschijnsel is onafhankelijk van consonanten invloed en maakt het bestaan van een *-sk*, *-sp* umlaut geheel onwaarschijnlijk. Opmerkelijk is dat de onfra. flexie reeds een totale verwarring der *-ôn*, *-jôn*, *-ô*, *-jô* stammen vertoont en geen spoor der *j* meer bezit. Zie verder Hoofdstuk II en de Vormleer.

In breesch **ės** *esch* kan men analogie zien naar het adj. **ėsen** *eschen* met prim. umlaut **askîn*, cfr. ook zonder umlaut **asdúu.ren** *eschdoorn* ohd. *ask*. Nochtans kan het woord ook oude *i*-stam zijn.

δ) Eene bijzondere categorie vormen de woordjes : **hė!** naast **hā!**, **bė!** naast **ba! bā!**, **jė!** naast **ja! jā!**, **sė** naast het elders voorkomende **sa! sā!**, **dė** naast **dȍ**, **mė**, *maar* naast **ma, mā**; **dedė! tedė!** kinderwoord elders *tada dada*; **rėtėtėtė** elders *ratatata*, **dėt** pron. naast **dat**, **wė** pron. (= *hoe*, *wablief?*) naast **wat wāt**, **ės** naast **as** *als*.

Hiervan zou **mė** *maar*, sec-umlaut uit *mări* (bijtonige vorm van *ni wâri*) **dėt** en **ės**, *dat*, *als* secund-umlaut door zinphonetiek (in verbind. als **dėt iħ**. **ės iħ** *dat ik*, *als ik* cfr. ohd. *theih weîh* Wilmanns I, § 335 en mhd. *sem mir* uit *sam mir*, Paul *Mhd. Gr.* § 40, Anm. 8) kunnen hebben. Voor de andere woordjes kan men tot de zinphonetiek bezwaarlijk zijne toevlucht nemen. Er blijft niets over dan er analogische vormen in te zien, ontstaan naar de dubbelvormen **dėt**, **dat**, enz Zie echter ook Colinet (Analyse d'un Essai enz., overdruk

(6) bladz. 8; Muséon, VII, bl. 1-2) en Dr GROOTAERS (§ **22**, 2° *b*. Aanm.) over spontanen umlaut als gevoelselement.

Het kan daarna twijfelachtig schijnen of ook niet **mè**, **dèt**, **ès** op dezelfde wijze te verklaren zouden zijn. Misschien wâre dan os. *thet* (slechts tweemaal voorkomend cfr. HOLTHAUSEN As. Elem. § 336.2.) een oud vóorbeeld van deze gevoelswerking.

De partikel **èn**, mnl. *ende*, ohd. *enti*, bij Tatian echter steeds *ande*, ags. *and*, wijst op een jongeren compromisvorm **andi*, welke naar **endi* nevens door zinphonetiek geapocopeerd *and* moet ontstaan zijn. Het is veeleer een emphatische dan een onbetoonde vorm.

b) In oude open lettergreep met vroege syncope.

hèks *heks* ohd. *hagazissa*; **grènz**(e) *grens* slav. *granica*|; **twèlef** *twaalf* got *twalif* (*i*-stam). Voor het laatste woord vergelijke men bijv. de syncope in hgd. *solch*.

AANM. Een aantal hierbij behoorende woorden bij welke men prim.-umlaut verwacht, hebben **è** (naast **é**) gedeeltelijk wellicht onder ndl. invloed. (cfr. Aanm. bij *ą*, *α*, 5°)

héld **hèld** *held* ohd. *helid*; **èrts** **érts** *erts* ohd. *arizzi*; **hèrtóh** **hé'rtoh** *hertog*;

Alleen **è** hebben : de eerste lettergr. van **èléṇih**, **èlèṇih** *ellendig* (naast **é.lèṇ é.léṇ** *ellende* cfr. § **11**, 2° *a*.) **hè.rebèrig**(e) *herberg heribërga*; **Hèrman**, voornaam; **mès** *mes metisahs*; **mè.rikòf** m. *meerkol*, *gaai*.

Ndl. invloed aannemen op de twee eerste woorden vormt geen bezwaar. Voor de overige zou men parallel-vormen met ouden en jongen umlaut kunnen veronderstellen, de laatste ontstaan uit vormen met *a* en oude syncope, naar analogie der niet gesyncopeerde vormen. Men denke aan mnl.

allende, breesch **alènịh** ohd. *maʒsahs*, *Hermannus* (echter met *e*, niet *a*). **(6) B.**

Bij de woorden met **hèr**- ware ook *r*-umlaut denkbaar van **har*-; bij **èlènịh** wellicht umlaut door de *i* der eindsilbe; bij **mès**, wegens meerv. **mèsser**, umlaut door overgenomen flexie-uitgangen.

In **èlénịh** is misschien nog dissimilatie van **é** : **é** (in den vorm * **é'lénịh**) in het spel.

Men brenge verder hierbij **è.refgenām**, cfr. hooger α) Aanm. 2.

Indien in **mè.rikòf** de eerste silbe uit * *meri* (cfr. ndl. *meerkol*) ontstaan is, geldt voor dit woord hetgeen van **hè.rbèrig(e)** enz. gezegd is. Niet onmogelijk ware ontleening aan een hgd. * *mark-hoffo* (cfr. vormen als ahd. *wîdu-hoffo*) : dan zou het woord bij β) hooren. De eind-**f** en de ontwikkeling van * *meri* in **mèrṣuú.m** *meerschuim* maken de identiteit met ndl. *meerkol* onwaarschijnlijk. (Zie nu VAN WIJK i. v. *meerkol*, die beter op * *markolf* teruggaat).

B en **C.** uit wgerm. **ĕ** niet gevolgd door **i, j.**

De seriën **B** en **C** welke in § **7** te onderscheiden zijn, kunnen hier samen behandeld worden daar zij reeds voor-westgerm. samenvielen : **ĕ** is hier idg. **e** gevolgd door **a, e, o** of idg. **i** gevolgd door **a, e, o** In § **7** daarentegen moeten zij gescheiden worden omdat hier onfra. **ĕ** weer voor **i**, onfra **i** weer voor **a. e. o** kwam te staan. Men kan de termen primair en secundair op dezen Umlaut resp. Brechung toepassen met dien verstande dat, wat hier secundair heet, in dezelfde periode geschiedt, waarin de primaire **i**-umlaut van **a** ontstond, en dat de hier primair genoemde periode de urgerm. is, dus vóór den prim. **i**-umlaut van **a** valt.

(6) *a)* in oude gesloten silbe.

B. **zèlev(e)** *zelf* os. *sëlf*; **zè.len** *zelden* os. *sëltan*; **wè.rik** *werk* os. *wërc*; **trèfen** *treffen* ohd. *trëffan*; **stèk** *stok* ohd. *stëccho*; **dèstıl** vr. *soort kleine bijl* ohd. *dëhsala*; **dè.ref** adj. gezegd van « *ongegaan* » *brood* cfr. ohd. *dërb* ags. *theorf* = *ongezuurd*; **gès(t)** *gist* ohd. *jëst*; **hè.l** *hard, luid, goed gezond*, met uitbreiding op het gehoor en het tastgevoel en verlies van de betrekking op het gezicht bij ndl. *hel, helder* ohd. *hël* = *luid*; **vrèk** *vrek* cfr. ohd. *frëh* got. *faihu-friks*; **gè.lep** *weelderig, pralend, overmoedig, goed rijp* ohd. *gëlph*; **grèliḫ**, adj. *kras, overdreven*, cfr. hgd. *grell*, mhd. *grëllen* = *schreeuwen*; **snèp**, vr. *snep*, ohd. *snëpfa*: **wèl**, rol om akkers gelijk te maken, mndl. *welboom*, ohd. *wëllan, wentelen* en het verb. **wèlen**; **vèdz(e)** vr. alleen in **gein vèdz** = *geen lor*, mhd. *fëtze* m.; **klèt**, *klette*, ohd. *klëtto*.

Uit het rom. o. a. **vèsper** *vesper*; **sèldırij** fra. *céleri* **mè ntā** *munt* fra. *menthe*; **merèl** vr. *zure kers* cfr. lat. *amarellus* = bitter, hgd. *Ammer*; **merèlen** soort spel mlat. *morella*; **mestèl** vr. *mastel* mlat. *mixtellum*; **kepè.rkıl** o. *band van een schrijfboek of boek*, wellicht uit een mlat. **cooperculum* fra. *couvercle*, **frèt** o. *fret* fra. *furet*; **sè.nt** *cent*; **prezè.nt** *present* enz.

Aanm. 1. Misschien hoort hierbij ook : **tès.** vr. alleen in **en fli.nke, klőke tès** *eene flinke, kloeke vrouw* cfr. (?) Limb. Serm. *teswe* ohd. *zëswa* got. *taihswô* = *rechter hand* (Anders Van Wij die het woord voor id. houdt met *tasch*. Het dial. maakt minstens invloed van *teswe* waarschijnlijk); **ṣèreveba.nk** **scherfbank* d. i. *bank waarop stroo gesneden wordt* cfr. ndl. *scherf* ohd. *scrëvon*.

AANM. 2. **é²** naast **è** hebben : **dè.lven dé².lven** *delven* ohd. *bitëlban;* **zwè.lgen zwé².lgen** *zwelgen* ohd. *swëlgan;* **wè.reven** *werven* ohd. *wërban;* **zwè.reven** *zwerven* ohd. *swërban;* **bedwèlmen** *bedwelmen* cfr. got. *dwâlmon*, Alleen **é**, **é²** : **tréken** *trekken* ohd. *trëhhan*, **zwé²len** *zwellen* ohd. *swëllan;* **smé.lten smé².lten** *smelten* ohd. *smëlzan;* **bedé.rven** *bederven* mhd. *verdërben;* **wé²len** **wellen* d. i. *koken* ohd. *wëllan* **lé²sen** *leschen* ohd. *lëschan*. (6) B.

Drie verklaringen zijn hier mogelijk : de primaire verba werden verwisseld met de factitieve of causatieve **-jan** afleidingen, dan is **é** regelmatige oude **i**-umlaut van **ă** : deze verklaring is de eenige welke men op **tréken** *trekken* kan toepassen.

Uit **trëkan* (ohd. *trëhhan)* moest * **trè.ken** ontstaan, de geminata wordt alleen verklaard door **trakkjan*. Ook uit den 2^den^ en 3^den^ pers. sg. **tréks trékt** volgt dat **trakkjan* aan te zetten is : **trëkan* moest * **triks** * **trikt** geven zooals bijv. **spriks sprikt** van *spreken*. Daar ook **zwé².lgen zwé²len smè.lten wé²len lé²sen** alleen **é** in den 2^den^ en 3^den^ pers. enkelv. hebben en bovendien alle een zwak praet. en partic. vormen (waarnaast voor de drie eersten ook sterke vormen bestaan) kan met groote waarschijnlijkheid de verklaring van **tréken** op deze vormen toegepast worden. (Over de vermenging van **-jan** verba met sterke verba, cfr. VAN HELTEN, Mnl. Spr., § 149-153.)

Eene tweede mogelijkheid is dat de oude 1ste pers. enkelv. **smiltu* niet naar den infinitief **smëltu* werd, maar zijne **i** door secundaire Brechung voor de **u** van den uitgang in **é** veranderde.

(6) B. Over het feit dat (afwijkend van het urgerm.) **u**, of liever de uit **u** ontstane **o**-kleurige vokaal, later als Brechungsvocaal dienst deed, zie men § **7 B**, *a*, Aanm. Indien deze verklaring goed is, volgen de betreffende vormen den regel van § **7 B**. De infinitief zou analogie ondergaan hebben van den 1sten pers. sg., dus het omgekeerde van het gewone proces : * *smëltu* voor * *smiltu* naar *smëltan*, (Cfr. Colinet, § **9**, 1°, Aanm. 2.)

De verklaring kan met eenige waarschijnlijkheid toegepast worden op **wé².rven zwé².rven dé².l-ven bedé²rven**, daar deże verba door hunnen 2. en 3 p. enkelv. met **i** en door hun sterk praet. en partic. eer op oude sterke verba wijzen.

smé.lten en **zwé².lgen** hebben nog wel een sterk. praet. en partic., maar steeds **é** in den 2. en 3. p. enkelv. Hier is de waarschijnlijkheid **van** * *smaltjan* naast *smëltan*, * *swalgjan* naast *swëlgan*, dus zoo groot als bij **tréken.**

Eene derde hypothese — echter principieel identisch met de tweede – kan men voor **lé²sen** wagen. Mhd *leschen* tegenover ohd. *lëskan* maakt het waarschijnlijk dat naast *lëskan* ook * *liskan* gestaan heeft : dit leverde met secundaire Brechung *leschen* op zooals *driskan* : *dreschen* : sec. Brechung in den zin van § **7 B**. Over *leschen*, *dreschen*, cfr. Paul *Mhd. Gr.* § 43. Aanm. 3. Wilmanns I, § 197. Aanm. 2.

Ten slotte zij bemerkt dat de 2de hypothese en de 3de enkel gegeven zijn omdat zij voor mogelijk kunnen gehouden worden : waarschijnlijk komt mij allèen de eerste voor, die men op alle gevallen kan toepassen. Ik verwijs hiervoor nogmaals naar de talrijke gevallen van vermenging der sterke verba

met **-jan** verba bij V. HELTEN, Mnl. Spr., § 149-153. **(6)**

AANM. 3. Of voor **bedwèlmen bedwé²lmen** *bedwelmen* ook * *dwëlman* naast * *dwalman* (got. *dwalmôn)* aan te zetten is, kan men niet uitmaken.

AANM. 4. Het oude *bërnan*, os. *brinnan*, *branden* luidt **bi²ren.** De bijna uitsluitelijk voorkomende 3. p. sg. **birt** (alleen in enkele vaststaande uitdrukkingen als **de stòv(e) bi²rt,** *de stoof brandt goed :* het gewone woord is **branen,** *branden)* welke regelmatig op **birnid* teruggaat, heeft een analogischen infinitief en een zwak praet. **bi²rden** doen ontstaan.

Het oude *smërtan* luidt **smòren** alleen gezegd van den blikaars, en zoo goed als uitsluitend in den 3. p. gebruikt : **t smòrt miḫ,** *het smert mij.* Men kan zich de ontwikkeling zoo denken : de oude 3. persoon * *smirtit* heeft, misschien doordat geheel het verbum zwak werk, zijn sterken uitgang **-īd** verwisseld voor den zwakken uitgang **-ed.** (Voor vermenging van **-it -et** in het onfra. cfr. V. HELTEN, Anfr. Gr., § 90-91 en § 109.) Uit * *smirtet* moest (naar § **7**. **B**) *smertet* ontstaan en voor **-rt** kon **e** (naar § **14**, 2°) in **ò** overgaan. Zooals **bi²rt** den infin. **bi²ren,** zoo heeft dan **smòrt smòren** doen ontstaan. (Zie verder Vormleer.)

AANM. 5. Over gesloten naast open **e** zie men ook § **6**. **A**. *a*) α) 5° Aanm. 2 en 3; id. *e* Aanm.; men vergelijke verder ook de uiteenzettingen van Prof. COLINET (§ **9** 1° *a)* Aanm. 2), Dr GOEMANS (§ **9** 1° *b)* Aanm. 2), Dr GROOTAERS (§ **11** 3° *b)* **Aanm.).**

(6) D. *b)* In oude open lettergreep met vroege syncope : **èfen** *effen*, **èfeke(n)s** *eventjes*, **sèfe(n)s** *seffens* os. *ëban*, *ëfno*; **bèsem** *bezem* ohd. *bësomo;* **èḫɪl** *echel* ohd. *ëgala*. Waarschijnlijk hierbij behoort : **stèḫelen** *tegenspreken*, *krakeelen*. Indien men als grondbeteekenis die van « *zich tegen iets opzetten* », ndl. *steîgeren*, hgd. dial. *sich gegen etwas steigern* aanneemt, kan het woord ablaut zijn bij den stam van *steigeren* en behooren bij onfra * *stëgal* (naast * *steigal* in ndl. *steil)*. Uit * *stëgalôn* kon **stèḫɪlen** ontstaan zooals **èḫɪl** uit *ëgala*. De nevenvorm **stiḫɪlen** wijst op * *stigilon*. Op os. *mëtod*, *schikking, lot*, gaat wellicht het woord * **mèt** terug, dat alleen voorkomt in de uitdrukking **kòrte mètten mā ken** = *kort recht spelen*.

Aanm. **è** naast **é** hebben **sprèkt**, **stèkt**, **èt**, **vergèt**, **brèkt**, 2. p. plur. praes. van *spreken*, *steken*, *eten*, *vergeten*, *breken*. De vormen met **è** zijn de regelmatige voortzetting van *sprëkad* enz. met syncope. Die met **é** kunnen gelden als jonge verkortingen (naar het voorbeeld der oude vormen **brèkt** enz.) van de ook voorkomende vormen **sprèkt** enz. uit *sprëkad* zonder syncope. Dat de verkorting van **è** niet **è** maar **é** geeft, behoeft niet te verwonderen : het sterk gesloten karakter van **è** werd bijbehouden; **è** en **é** liggen voor het oor zoo kort bij elkaar, dat men dikwijls twijfelt of **sprèkt** of **sprékt** gesproken wordt.

Het onfra. laat ons echter ook toe **sprèkt** uit ouder *sprëkid* te verklaren, volgens § **7**, C, met oude syncope.

D. Vormen welke aan die onder § **7**. **D** beantwoorden komen hier niet voor. Over de indeeling cfr. § **6**, voetnota.

E. Verkorting van oude **ê** uit **ai** heeft : **èḫt** ndl. *echt* *ěhaft*. Voor het door Dr GROOTAERS § **13** 2° Aanm. op ohd. *sê!* got. *sai!* teruggebrachte **sè** moet wel op een onfra **sa* worden teruggegaan Dat *sa* verder met got. *sai* — middelijk — identisch zou kunnen zijn, wordt daardoor niet betwist. (Zie hierboven **A**, *a)* δ.) **(7) A.**

Umlaut van *a* uit *â* heeft de verbogen vorm **in gedèḫte** naast nomin. **gedaḫt.**

F. Nederl. *ij* in den uitgang *-ijn* uit fransch *-in* : **Mertèn**, **Tèn**, *Martijn Martin;* **harlekèn**, *harlekijn arlequin*. Hierbij ook een woord als **ṣartèn** over het fransch uit eng. *shirting*. Andere vormen zijn de ook voorkomende **Martij.n**, **Martijnes**, **Tijnes**. **Marten.**

7. (1) **é**², (voor gemouilleerde cons. en gutturalen **é**) is :

A. Primair-Umlaut van wgerm. **ă**.

a) in oude gesloten lettergreep.

De onderverdeelingen van § **6**. **A**. *a)* vallen hier weg daar alleen oude **i**-umlaut in aanmerking komt en deze niet slechts in bepaalde categoriën van woorden maar overal gewerkt heeft; Consonanten-verbindingen schijnen hem niet verhinderd te hebben, daar de vormen met sec. umlaut door analogie kunnen verklaard worden zoowel bij hinderende als bij niet hinderende consonanten verbindingen. Twijfelachtig in dit opzicht zijn nochtans **gemèḫt**, **vè.reken**, **vèreven**, § **A**, *a)*, *α)*, 5°, evenals **Mèḫel** *Mathilde*, ohd. *Mahthildis, Mehthilde* en de plaatsnaam **Mèḫelen**, = *Mechelen aan de Maas* en id. in de prov. Antwerpen, *Mahlineæ* (cfr. KLUGE, *Urgerm.* § 268). Voor het onfra. zie men V. HELTEN, Anfr. Gr. § 3.

(1) Om het histor. parallelisme in het licht te stellen volgt **é** (§ **7**) op **è** (§ **6**) ; **ï** (§ **9**) op **è** (§ **8**). De indeeling van § **7** is dezelfde als die van § **6** (cfr. § **6**, voetnota).

(7) **én** adj. *eng* os. *engi*, **hénst** *hengst* onfr. *hengist;*
B. **lé.nen** *lendenen* plur. os. *lendi;* **lénden** *lengte* * *langida;* **lénen** verb. *lengen;* **ké²men** verb. *kammen;* **sé².nen** *schenden;* **pé²nin** *penning;* **wé² nsen** *wenschen;* **hébt** m. *hecht, steel van een mes* ohd. *hefti;* **wég²(e)** m. *witbrood, langwerpige boterklot in den vorm van een dubbelen wig* cfr. hgd. *Weck* os. *weggi* abl. bij ndl. *wig;* **bé²rig(e)** vr. *berrie, baar;* **dé²n** m. *dorschvloer* hgd. *Tenne* ohd. *tenni;* **(n)é².rige(n)s** *(n)ergens* ohd. *iowergin* bij *hwar;* **hé²refst** *herfst* ohd *herbist;* **ónbedé².ref** o. *deugniet*, bij ohd. *biderbi*, bruikbaar; **verké²ld**, waarnaast **verkaud**, *verkoud*, **ké²lih**, * *kaldîg-*, *killig;* **hé²left**, *helft;* **vırvé².lsen** *vervalschen* alleen nog in de beteekenis « *door stank de lucht bederven* », anders steeds **verva.lsen;** **ésen** adj. *eschen*, adj. * *askîn* naast **asdúu.ren** *eschdoorn* ohd. *ask*, **gewé ld gewéldig** *geweld geweldig*. Zonderling wegens het tijdstip is **ké²ter**, *ketter*, mlat. *katari?* (11de — 12de eeuw).

Aanm. 1. Van *bed* : hgd. *Beet* got. *badi; ven* : *veen* got. *fani*, kent het dial. alleen de vormen met geminata : **bé²d(e)**, **vé²n.** Van *lekken* : *leken* = *lek zijn* alleen den vorm met enkelen cons. **lîi.ken;** (naar 2. 3. p. sg. *lekis* enz. — **îi** naar § **9** 6° **A** *a)* van *gewennen* : hgd. *gewöhnen* beide vormen : **gewé²nen** en **gewîinen** (zelden).

Aanm. 2. Voor **tréken smé.lten zwé²lgen** en een aantal andere verba met **é** welke waarschijnlijk *i*-umlaut van **a** hebben, cfr. hooger § **6 B**. *a)* Aanm. 2. Voor ouden naast jongen umlaut § **6 A.** *a)* *α* 5° Aanm. 2 en 3, ibid. *b)* Aanm.

Naast **besé²fen**, *beseffen* staat ook **besèfen**, dat wel ndl. is; cfr. **hé²fen**, *heffen*, lat. *capio*, *sapio*.

Aanm. 3. Voor **i, î** uit **e** als ŭmlaut van **a**, cfr. § **10**. 2° *a*.

(7) B.

Aanm. 4. Voor **sé.nkel** *schenkel* kan men zoowel **skankil* (cfr. engl. *shank)* als **skinkal* (cfr. os. *skinka = been)* aanzetten. Indien de tweede vorm de werkelijk voorkomende was, hoort het woord bij **B.** Ook **sé²l** *schil* kan aan got. *skalja* of aan onfr. **skilla* beantwoorden. (Cfr. Van Wijk i. v. *schel* en *bal* : ndl. *bil* is Breesch **bil**).

Voor **sé².lıf(t)**, *schelf = hooizolder*, kan men aan **skalbi-*, **skëlbi-* en **skilbo-* denken. (Zie § **22**, 3°, *b)* en Van Wijk); voor **blé²s** meerv. **blé²ssen**, *wit paard, witkop* ndl. *bles, blaar* kan van **blasja* worden uitgegaan. In den zin van *bosje (wit of ander) haar* gebruikt men **vlé²s** dat misschien met **é²** naar § **7. B**, bij got. *wlizjan = in het aangezicht slaan* te brengen is, met *ss* uit *tt*.

Aanm. 5. Over **zé²l** vr. *drempel*, dat ouder **swallî* kan zijn, zie men verder **D, I,** *a),* Aanm. 5.

b) In oude open lettergreep met vroege syncope **bé²st** *best* superl. **batist* os. *bétst;* **lé²st** *laatst* **latist* os.. *lézto;* **é²***l el* subst. ohd. *elina;* **ké²tin** *ketting keten* ohd. *chetinna;* **mé²niĥ** ndl. *menig* hgd. *manch*, **ké².lık**, *kelk*, lat. *calix*.

Aanm. Voor **hèrtòĥ hértòĥ** e. a. onregelmatige woorden cfr. § **6 A.** *b)* Aanm.

In **hi.men** *hemd* ohd.. *hemidi* is **e** in **i** overgegaan, cfr. § **10. 2°** *a)*.

B. Uit onfra. **i** gevolgd door **a, e, o, (u)**, behalve in *ir* + dentaal, cfr. § **14**, 2°.

Men kan deze ontwikkeling gevoeglijk secundaire Brechung noemen, cfr. ook verder *a)* Aanm. 1 en 2, en § **6 B, C,** voorbemerking.

(7) *a)* In oude gesloten lettergreep.

B. **dék** *dikwijls* Limb. Serm. *decke* mndl. *dicke* uit **dikko* (cfr. Behaghel Eneide bl. XLVI) tegenover het adj.

dik *dik* (* *dikki* met overgang van de **u**-klasse in de **i**-klasse zooals ohd. *dunni*, cfr. V. HELTEN Mnl. Spr. § 295 opm. 3); **wéḫt** o. *wicht* d. i. *meisje* got. *waihts* tegenover den plur. **wiḫtır** **wihtiru*; **mé²s** *mis* lat. *missa*; **mé²st** o. *mest* ohd. *mist*; **mé²stem** m. *mesthof* ohd. *mistunnea* naast *mistina*; **ṣé.ḷḍ** o. *schild* got. *skildus* naast **ṣilderen**, * *skildiran* ndl. *schilderen*; **vé.ḷṭ** *vilt* ohd. *filz*; **spé²n** *spin* ohd. *spinna*; **bé².rek**, *berk*, ohd. *birka*, **sté²m** *stem* ohd. *stimma*, **bré²m** *brem*, ohd. *brimma*; **bré².m** m. *pekel* (?), alleen over in de uitdrukking *zoo zout als* **bré².m** ags. *brim* plur. *brimu zoutwater*; **wénṭer**, *winter*, ohd. *wintar*.

Pé²nksten *Pinksteren* os. *te pinkostôn*; **é²nkt** *inkt* mengl. *inke* ofra. *enque*; **é².nten** *enten* mnd. *impeten* lat. *imputare*; **lé²tır** *letter* lat. *littera*; **pre.nt, pre ṇṭ**, mnl. *prente*, *printe*; **smé²t** vr. *smet* ags. *smitta*; **lé²s** vr. *lisch* ohd. *lisca*; **vé²s** *visch* ohd *fisk*; **wé²s** *wisch*, *bundel stroo en dgl.* ohd. *wisc*; **bé²nen** *binnen* ohd. *innana*; **vé²n** vr *vin* ags. *fin*; **zé.nk** *zink (metaal)* **ṣé.nk** *schink, been*; **spré.nk** m. *bron* ohd. *spring m.* = *id.*, **vlé²s,** *bosje haar* cf. vorige bladz. AANM. 4; **gewé²s,** *gewis* (enkel als adject. in uitdrukkingen als **ne gewé²se** = *iemand die sekuur, voorzichtig is)* naast het adv. **gewis** met omkeering der oorspronkelijke verhoudingen (cf. **dék** en **dik**); **hénken,** *hinken* ohd. *hinchan*.

AANM. 1. De sterke verba III hebben regelmatig **é** in alle vormen, uitgenomen den 2. en 3. p. enkelv. praes. ind., waarvan de uitgang **-is -id** was. Bijv. : infin. 1. 3. meerv. : **dré.nken** *drinken*, 2. meerv. **gè dré.nkt** gij *drinkt*; 2. 3.

enkelv. **duú dri.ŋks, hè dri.ŋkt.** Dezelfde verhouding voor **zé.ŋen,** *zingen;* **sprénen** *springen; dringen* **drénen**; **dwénen** *dwingen;* **vrénen** *wringen*; **zé.ŋken** *zinken;* **wé²nen** *winnen;* **spé²nen** *spinnen;* **bé².nen** *binden;* **wé².nen,** *winden;* **vé².nen** *vinden;* **klé²men** *klimmen*; **zwé²men** *zwemmen.* (7) B.

Wanneer **kli.ŋken** *klinken;* **bli.ŋken** *blinken*; **sti ŋken** *stinken;* **beginen** *beginnen*; **óntginen,** *ontginnen;* **vırzinen,** *verzinnen;* **kri.mpen,** *krimpen;* altijd **i** hebben, zoo kan men daar analogie in zien naar den 2. 3. p. enkelv. die wellicht veel meer gebruikt werden en worden dan de andere vormen. Men kan echter ook aan *-jan* afleidingen bij den pres. stam denken, welke bij vroege verwarring als compromis-vormen tusschen * *stinkan* en * *stenkjan* zouden ontstaan zijn, cp. § **10,** 1º. Bij **beginen** kan bovendien invloed van 't subst. **begi.n** in aanmerking komen : os. *anaginni.* Diezelfde afwisseling van **é** voor Brechungs-vocaal. met **i** voor volgende **i** vinden we in een aantal andere woorden : **ké.ṇḍ** *kind* : **kinds** adj. hgd. *kindisch*; **kiṇṭen,** *kindjen;* genitief **kinské².ref** *kindskorf*, **kinsgedéiḷṭen** *kindsgedeelte.* (Over onfra. genitief uitgang **-is** welke, ook bij **a**-stammen, meer voorkomt dan **-es** cfr. V. Helten, Anfr. Gr. § 56); **wéħt** o. *wicht* oorspronkel. *zaak* nu *meisje* tegenover **niks(es)** *niets* * *niwihtis;* **ré.ŋk** *ring* tegenover **riŋs óm** *rings om;* **vé²n** *vin* tegenover **víniħ** *vinnig* cfr. ook mhd. *vinne* = *scherpe reuk.* **lé.ŋkır** *linker* tegenover **li.ŋks** *linksch* * *linkisch* (compromis-vorm : **lé ŋks**), mhd. *linc, lenc*, adj. ohd. *lenka* = *linkerhand* (met *e* uit *i* gebroken?), **wé²s,** *wisch* naast **wisen,** *wisschen* * *wiskjan.*

Tegenover **wéħt** plur. **wiħtır** en **kéṇḍ** genit. **kínsgedeiḷṭen** moet de plur. **ké.ṇır** als analogie

(7) B. naar den sg. **ké.nd** gelden; evenzoo de plur. **dé.nır** en genit. **déns** als analogie naar **dé.nk** ding; zoo ook plur. **lé.nır** (naast **lé.nten**) van **lé.nt,** *lint,* dimin. **linten.** Deze analogie kan jong zijn, wat den genit. betreft kan ze echter evengoed op de afwisseling van onfra. **-is -es** als genitief-uitgang berusten.

In onverbogen vormen als **vé²s.** *visch* en dgl. moet de **é²** ontstaan zijn naar analogie van verbogen vormen. Men vergelijke **in, min, iŋ, ziŋ,** enz. In Breesch **minder** tegenover *Limb. Serm. menre* kunnen we compar. op *-ir* naast *-ôr* hebben en *Limb. Serm. men* zal zich naar *menre* gericht hebben. Omgekeerde hypothese bij Kern § 30.

Aanm. 2. Zooals uit de aangehaalde voorbeelden blijkt, speelt de volgende consonant geene rol: dat de meeste woorden een stam op nas + kons. hebben, schijnt geheel parallel te gaan met het feit dat **u** voor nəs + cons. niet in **ò** overging. Voor andere consonanten — uitgenomen wanneer nog **i** of **u** volgde — was regelmatig oude Brechung tot **ë** ontstaan. Met Dr Grootaers (§ **12**, 1°) den grond voor den overgang van **i** tot **é** in de volgende verbind. van **n** + kons. te zien, is dus wel omkeering der eigenlijke verhoudingen. De talrijke uitzonderingen (Grootaers, § **14**, 3° Aanm.) moeten dan onverklaard blijven.

Aanm. 3. Een aantal woorden kunnen zoowel met sec -Brechung van **i** als met secundairen **i**-umlaut van **ë** (cfr. verder **C**) verklaard worden. Bijv. **wé².revıl** *wervel* : daar **-il** zoo licht wisselt met **-al -ol,** kan men voor het dialect zoowel * *wërbil* als * *wirbal* aanzetten. Beide zijn secundaire-com-

promis-vormen van de berechtigde wgerm. **wirbil* (7)
wërbal*. Voor **rég²ıl m. alleen in **wórstrég²ıl** B.
worstebroodje, kan men jongere *-al* afleiding vermoeden bij **rigga*, mndl. *rigge*, *regge*, waarbij ook wel mnl. *reggele*, gelijk in beteekenis met *regele* (uit lat. *regula)*; terwijl een ouder **rigila*, bij ohd. *riga*, **riẖıl** m. = ndl. *richel* heeft opgeleverd. Er kan echter ook aan een *-il*, afleid. gedacht worden bij den stam van mhd. *ragen*, *rëgęn*. (Zie ook VAN WIJK, i. v. *regel, richel*, *rag)*. Daar ndl. *gisteren* een vorm met **i** veronderstelt tegenover ohd. *gëstaron*, kan **gé²stıren** zoowel **gistar-* als *gëstir-* zijn (cfr. de suffixen in os. *wëdar*, *widiri* en dgl.) Voor **né²st** *nest* ohd. *nëst* kon men zoowel analogie naar een genit. op **-is** (V. HELTEN, Onfr. Gr. § 56) als een analogisch onfra. **nist* (cfr. ohd. *nisten nistilôn)* met Brechungs-vocaal in de casus-uitgangen vermoeden. Zie voor dit woord o. a. FRANCK, *Altfränk. Gr.* § 16, 3° en § 19.

zwé.ŋıl naast **zwi.ŋıl** *zwingel* kan op **swëngil* of *swingal* naast *swingil* of ook op **swangil* (ndl. *in zwang)* teruggaan. Evenzoo is het niet uit te maken of **bré².ŋen** *brengen* os. *brengjan* of *bringan* is. Zelfs kan de 2. en 3 p. sg. **briŋs briŋt**, dien men geneigd is op *bringis bringid* van *bringan* terug te brengen, hier geene zekerheid brengen daar ook bijv. van **ha.ŋen** *hangen* de 2. 3. sg. **hiŋs hiŋt** uit *hengis hengit* luidt (cfr. § **10**, 2°). Hetzelfde geldt voor **wé².ŋen**, **wé.ŋen**, winden os. windan wendian, **zė.ŋken**, *zinken* en het zwakke **wé.ŋken**, *wenken*.

Ohd. *bentil* naast *wintila* berechtigen ons voor breesch **bé.ŋıl wé.ŋıl** zoowel **bindal* als **bendil* **windal* als **wendil* te vermoeden.

(7) Voor **wé²s**, *bundel stroo en dergl.* kent het
B mndl. *wasic* (wijst deze zonderlinge vorm op * *waskja?*) en *wisch*.

Voor hgd. *welch* vermoedt men een ouder * *hwaleiks* naast got. *hwileiks* (WILLMANNS § 197): Breesch **wé²lih** kan, theoretisch gesproken, beide vormen voortzetten, maar om *Limb. Serm willeg*, genit. *welges* is de grondvorm *hwileiks* verkieslijker.

Wegens ags. *hwilc*, mhd. *solch*, mndl. *malc*, *welc*, *wilc*, *swilc*, en dergl. mag men een gesyncopeerd * *wilk-* aanzetten dat met donkere flexieuitgangen Brechung kon krijgen. (Het dial. bezit het equivalent van ndl. *zulk* niet meer.)

AANM. 4. **Wé².riken** *werken* os. *wirkjan*; **smé²ten** *smetten* ags. *smittjan* zouden als **-j**-stammen **i** moeten hebben.

Wanneer men echter bedenkt hoe de uitgangen der **-jan** verba en die der andere zwakke verba dooreen loopen in het onfra., en dat ook voor de **-jan** verba de 1. p. enkelv. de 1. en 3. p. meerv. meestal **u** of **o** in den uitgang hebben (bijv. onfra. *wircunt* cfr. V. HELTEN Onfr. Gr. § 91 en § 109) dan bevreemdt de **é** hier weinig. Hetzelfde geldt van den **-ja**-stam **hé²rsen** *hersenen* ohd. *hirni* (onfra. steeds Brech.-vocaal in het meerv. der **-ja**-stammen, cfr. V. HELTEN Onfr. Gr. § 57) en van **hèrd(e)** *herder* ohd. *hirti*. Dit laatste heeft rekking voor **-rd** en wordt hier alleen voor den samenhang geciteerd (cfr. § 8, 6°, B, d).

Over **wé²rmen** dat eventueel aan ohd. *wirmen* kan beantwoorden, zie § **6**, **A**, *a)*, α, 1°, Aanm. 5.

AANM. 5. **é** wisselt met **è** in **ṣé².rem ṣè.rem** *scherm* ohd. *scirm scërm*; **beṣé²rmen beṣèrmen**

beschermen ohd. *biscirmjan*, De vormen met **è** hebben regelmatige oude Brechŭng; **beșèrmen** wijst op **scërmôn* of jongere analogie naar het subst. **șè.rem**; **beșé²rmen** is te verklaren als **wé².riken** in de vorige Aanm., cfr. onfra *biscirmot* met **o** naar de **-ôn verba.** Verder staat naast **verdé².lgen**, *verdelgen*, os. *fardiligon*, een vorm met **è**, die wel ndl. is. (7) B.

Aanm. 6. Uit vormen als **șè.ḷḍ** *schild* got. *skildus* **mé²stem** *mesthof* ohd. *mistunnea;* misschien ook uit **wèḫt** *wicht*, dat oude **u**-stam is, en uit de verder onder *b)* geciteerde **mé².lık** *melk* got. *miluks*, **hé²rt** hert, onfra, *hirot* ohd. *hiruz*; **wé²t** *wet* onfr. *witud* en de vormen met rekking in open silbe **vrè** *vrede* **fridu*, **vèl** *veel* **filu*, blijkt dat ook **-u** als secundaire Brechungs-vocaal werkte. Het onfra. maakt waarschijnlijk dat deze **-u** reeds zeer vroeg in **-o** overging cfr. onfr. *vilo* voor *filu* en dergl.

Aanm. 7. **bé²s** 2 p. sg. van het verb. subst. heeft waarschijnlijk zijn **é** aan de zinphonetiek te danken : het zal geabstraheerd zijn uit een regelmatig **bé²stuw²** = *bistu*. De 1 p. **bé².n** hgd. *bin* kan ook zinphonetisch beïnvloed zijn en bovendien **é²** hebben door analogie met den tweeden pers. Voor de partikel **mé²t** *met* os. *mid* moet men misschien ook tot de zinphonetiek zijne toevlucht nemen. Of mag men naast **midi*, ndl. *mede*, een jonger **mido* met adverbiale **-o** veronderstellen? Uit den tweelettergrepigen vorm — waarvan de voorzetting in het dialect niet meer voorkomt — is dan de « gebrochene » **-i** misschien op het een-

(7) lettergrepige * *mid* overgegaan. Daar het woord
C. oergerm. *ë* heeft, on. *meþ*, zouden we volgens **C**, *a)* ook aan een voortzetting van * *med* uit * *mëdi* kunnen denken, dat naast ohd. *miti* op eene lijn te stellen is met vormen als ohd. *snëllî*. Bij **é²telik**, *ettelijk*, moeten we wegens den nevenvorm **itelik** (zeldzaam) niet van onfr. os. ags. *ëd-* uitgaan, maar van ohd. *ita*, got. *id*. De *t* uit *d* is te aanzien als verscherping voor *l* (cfr. *Koninklijk* en dgl.) en de *a* van * *ida* wel als analogisch ontstaan naar verhoudingen als *tag* : *tagalîh*.

Aanm. 8. De woorden *Kerstmis*, *Lichtmis* en *kermis* klinken **Kòrsmes, léȟtmes, ké².rmes**, of ook **kòrsmis. léȟtmis, ké².rmis.** In deze laatste vormen is de **i** waarschijnlijk niet op te vatten als eene voortzetting der oude **i** maar als eene verzwakking van **é²** in onbetoonde lettergreep. Men vergelijke de dubbelvormen **spir(e)tis, spiretes**, *spiritus*, **Jizis**, **Jizes**, *Jeȥus*, en de **i** van woorden als **zó.ndiȟ**, **mòṇḍiȟ**, *ȥondag*, *maandag*.

Aanm. 9. Op ouder * *linda* naast os. *lindia* wijst **lé.ṇenbou.m** naast **li.ṇenbou.m**, *lindenboom*. In den tweeden vorm kan ook een oud adj. * *lindîn* voortleven. Men vergelijke de dubbelvormen § **6**, **A**, *a)*, γ, en de dorpsnamen **Kawelé²l**, *Caulille*, naast **Lilsintebèr**, *Lille St-Hubert*, welke de dubbelvormen * *lilla* en * *lillia* veronderstellen.

Aanm. 10. Over **té²sen**, *tusschen*, os. *twiskan*, zie men verder **D**, I, *a)*, Aanm. 5.

Aanm. 11. Opmerkenswaardig is de **e** uit **i** in den eigennaam **é.ṇelblii.k**, *Ingenbleek*, die slechts

sedert een vijftigtal jaren in de streek bestaat. Inheemsch en oud is de eigennaam **zwé²nen**, *Swinnen, Swennen*. **(7) C.**

b) In oude open lettergreep met vroege syncope : **ké² rik** *kerk* > * *kirka* os. *kirika;* **hé²rt** *hert* ohd. *hiruz*, **wé²t** *wet* onfr. *witud*, **mé² lık**, *melk*, got. *miluks*; **gè. wét**, *gij weet*, onfra. * *witud*.

(De **i** van **ké².rik** is jonge svarabhakti-vocaal.)

Samentrekking heeft plaats gehad in **vlé²m** *vlim vlijmpje* (cf. Franck i. v.).

C. Secundaire **i**-umlaut van onfra. of vreemde **ë**.

Voor een aantal vormen is het niet mogelijk vast te stellen of zij hier of onder **B.** hooren. Dit is bijzonder het geval bij woorden met suffix **-ar-, al-, ir-. il-** welke in de oude periode gemakkelijk verwisseld werden (cf. **B.** *a)* Aanm. 3).

Enkele woorden kunnen bovendien **i**-umlaut van **a** hebben en hooren dan bij **A**; zoo bijv. **bénıl** m. *bindel* (cf. **B.** *a)* Aanm. 3 in fine.) en **vléḫt** m. *haarvlecht* dat naast got. *flahta* en mhd. *vlëhte* een ouder * *flahtî* of jonger * *flëhtî* veronderstelt.

De met eenige zekerheid hier onder **C.** te classeeren woorden zijn — om licht te begrijpen redenen — tamelijk zeldzaam.

a) In oude gesloten lettergreep.

zé²s *zes* ohd. *sehsi*; **lé²s** *les* os. *lekzia* lat, *lectio;* **pé².ls** *pels* ohd. *pelliz* mlat. *pellicia*; **Lé².ns, Leré.²ns,** *Laurentius*. Over **zé²l**, *drempel*, zie verder **D**, I, *a)*, Aanm. 5.

Aanm. Naast **zé²s** ohd. flect. *sëhsi*, staat regel matig **zèstíin** en **sèstıḫ**, *zestien* en *zestig* ohd. *sëhzëhen sëhzec*. Het ook voorkomende **zé²stíin**

(7)
D I.

kan men opvatten als analogie naar **zé²s**, (cf. de proportie § **4**, 3° Aanm. 4). Over **gé²stıren** *gisteren* cf. § **7 B.** *a*) Aanm. 3; voor **wé²sten** *westen* kan men met evenveel recht * *wëstini* aanzetten als PAUL Mhd. Gr. § 43, Aanm. 3, voor mhd. *eben* (naast *ëben)* * *ëbini* vermoedt. De suffix-ablaut is volkomen dezelfde als in ahd. *widar wëdar* : *widiri* (cf. § **11**, 1° *b)*. Bij * *ëbini* hoort Breesch **vıré²fenen,** *vereffenen*, tegenover **èfen,** os. *ëfno,* ohd. *ëbano.* Over **né²st** *nest* cf. § **7 B.** *a)* Aanm. 3, over **lé²sen** *leschen* cf. § **6, B.** *a)* Aanm. 1; over **dòrsen** en **bòrsten**, *dorschen* en *bersten*, wier **ò** uit vroegere **é** moet ontstaan zijn cf. § **14**, 2° *a, b*. Mhd. *weste* voor *wëste*, praet van *weten*, kan optatief *wësti* zijn; mhd. *deste* is uit *dësdiu* ontstaan; voor mhd. *swester* vergelijke men **zıstır** (§ **10**, 5° I, Aanm. 2). En zoo kunnen wel alle door PAUL Mhd. Gr. § 43. Aanm. 3 geciteerde woorden, voor welke hij invloed van **sk, st** vermoedt, met genoeg waarschijnlijkheid op secundair-umlaut van **ë** door volgende **i**, of (voor *dreschen bresten?)* op secundair-Brechung van **i** teruggebracht worden. Na het reeds (§ **7**, **B**, *a*, Aanm. 2) en § **6**, **A**, *a)*, γ, over de onwaarschijnlijkheid van consonanten-invloed bemerkte, komt mij dus LUICK's theorie (P. Br B. XI, 503) als onvoldoende voor. Door eene vergelijking van § **8**, **B** en **C**, § **9**, **B** en **C**, kan men zich verder overtuigen over de werking van den secundairen **i**-umlaut van **ë** zooals over de secundaire-Brechung van *i*.

b) In oude open lettergreep met vroege syncope of consonantenverscherping.

klé²rik *klerk clericus;* **ké²revıl** *kervel cærifolium*

naast ohd. *kërvola*; **vénkıl** *vinkel* ohd. *fënihhal,* lat *fœniculum;* **vlé²rik** *vlerk* **vlederik.* (7) D. I.

ANNM. Naast **vé.ŋkıl** staat **vi.ŋkel**; alleen **i** heeft **vi ŋstır** *venster* dat op **fënistra* wijst, lat. *fenestra.*

Over **i** uit **é** cf. § **10**, 2° **C**.

D. Door ontronding uit vroegere **ȍ**.

Deze **ȍ** kan een dubbelen oorsprong hebben :

I) Zij kan beantwoorden aan onfra. **i**-umlaut van **u** in vormen waar, na den umlaut-bewerkenden factor (**i** of **j**), nog een donkere vocaal stond of waar de uitgangen met donkere vocaal analogisch werden overgenomen. Indien wij onfra **u** gevolgd van **i**, **j** door **ü** voorstellen — dat de umlaut toen reeds geheel of gedeeltelijk doorgevoerd was kan moeilijk betwijfeld worden — kunnen wij de in dezen 1° bedoelde gevallen als eene Brechung van gesloten **ü** tot open **ü** opvatten geheel parallel met de secundaire-Brechung van **i** tot **é**. De ontronding van niet gebroken **ü** is **i** (cf. § **10** 5°). De hedendaagsche verhoudingen in het dialect zijn dus dezelfde voor **i** : **é** uit oude **i** en voor **i** : **é** uit oude **ü**.

II) Zij kan beantwoorden aan secundairen umlaut van open **ȯ**.

I. Secundaire Brechung van onfra. * **ü**

a) in oude gesloten silben.

De hier te vermelden vormen kunnen alleen oudere of jongere **-i**, **-ja(n)**, **-jō(n)** stammen (subst. of adj. en daarbij behoorende adv.) of **-jan** stammen (verba) zijn. Reeds onfra hadden de **-ja** subst. alleen nog in den nomin. -accus. enkelv. mann. en onz. en in den nom. accus. onz. meerv. een verschil in vorm met de **-a** stammen : de casus met Brechungs-vocaal en uitval van **j** waren in

(7) D. I. sterke meerderheid (cf. V. HELTEN, Anfr. Gr. § 56 en § 57); een aantal vormen wier **u** in den stam op oude **-jô(n)** stammen wijst, waren reeds volledig in de **-ôn** klasse overgegaan (V. HELTEN id. § 59 : *musca*, *hulpon* en dergl.). De vermenging der uitgangen bij **-jan** en **-ôn** verba was algemeen (V. HELTEN § 90, 91, 109) en bij de adj. ging de verwarring nog verder.

Strenge consequentie behoeven we dus nergens te verwachten : de toevallige grootere gebruikelijkheid der oude casus-uitgangen met **i**, behield gesloten **ü**; daarentegen ontstond open **ü**, d. i. Brechung, waar het omgekeerde het geval was.

Bij stammen op nas + cons. is steeds **ü** gebleven — geheel parallel met de consequente **ó** uit **u** in dezelfde omgeving.

Voorbeelden zijn : **ké²d(e)** *kudde* ohd. *chutti*; **mé²d(e)** *mud* os. *muddi* lat. *modium*; **pé²t** *put* oht. *pfuzzi*; **ó.né²t** adj. *onnuttig* subst. *deugniet* ohd. *nuzzi;* **bé²s** *bus* hgd. *Büchse;* **sé²den** *schudden* os. *skuddian;* **brég²(e)** *brug* os. *bruggja;* **még²(e)** *mug* os. *muggia;* **rég²(e)** *rug* ohd. *hruggi* en **trég²(e)** *terug;* **vlég²(e)** vr. subst. « *vlugge* » *jongen*, *rakker* ohd. *flucchi;* **stég²(e)** adj. *gezegd van jonge vogeltjes die goed kunnen staan en beginnen te vliegen*, elders « *vlug* » cf. (?) ndl. *stug;* **sték** *stuk* os. *stukki;* **krék** *kruk;* **gelék** *geluk;* **drék** *druk* adj. en adv.; **dréken** *drukken*; **sté²p** m *stof*, *Limb. Serm. stubbe*, ohd. *stuppi;* **sé²p** *schup;* **dré²p** m. *druppel;* **sté².lep** *stulp;* **sé².lep** *schulp;* **wé²rigen** *wurgen;* **pé²lem**, m. *peluw* ohd. *pfulwo pfuliwi* lat. *pulvînus*. **lé²st**, *lust;* **lé²sten**, *lusten* os. *lustian;* **stré²p** vr. *strop*, mhd. *strüpfe;* **vé²len**, *vullen*, os. *fullian;* **sé²ten**, **besé²ten**, *schutten*, *beschutten*, onfr. *scutton;* **sé²ten**, *schutterij*, oorspronk. meerv. van mnl. *schutte*, hgd. *Schütze*. on. *skyti;* **pléken**, *plukken*.

AANM. 1. Het is niet uit te maken in het dialect of **hé²lep** *hulp, Limb. Serm. hulpe* uit **hulpi-* of **helpi-* of ook **hilpa* voor ouder **hilpia;* **stè².lep** *stulp* uit **stulpi-* of **stelpi-* **sé².lep** uit **skulpi-* of **skelpi-* cfr. mhd. *schelfe;* **vırkéld** (naast **vırkawd**) *verkoud*, uit **verkelded* of **verkulded* mhd. *kelte.* mnd. *külde;* **mé²rig(e)** *murw Limb. Serm. morwe*, uit **murwi-* of **marwi-* ohd. *muruwi marawi;* **spé²rig(e)** *spurrie* over een vorm met **u** uit oudere **e**, hgd. *Spergel* mlat. *spergula* ontstaan zijn. Zoo zijn ook onzeker **ré²st.** *rust,* **ré²sten** *rusten,* cp. os. *restjan* nhd. *Rast,* niet alleen wegens mogelijken ablaut, maar ook wegens denkbare verwarring van dubbelzinnige vormen als *uitgerust,* die bij **restjan* en ook bij **rüstjan,* hgd. *rüsten,* kunnen hooren. (7) D. I.

AANM. 2. Naast **hé².lep** staat **hoú.p** alleen als uitroep en in de uitdrukking **óm hoú p sriiven** *om hulp schreeuwen.* Dit veronderstelt **holp* of **hulp*, overblijfsel van een regelmatigen ouderen nom.-accus. Aan ohd. *hëlfa* beantwoordt **hè.lep,** *riem aan een kruiwagen.*

AANM. 3. Voor **vırdéld**! = *verduiveld!* (ook in **vırdélden liigenèr!** en dergl. = *verduivelde leugenaar)* zou men aan mndl. *dulde, dilde* = *nietswaardig* en got. *dulþs* = *feest, dulþjan* = *vieren* kunnen denken; de stoottoon wijst echter op ouder **verdulled*, partic. van mnl. *verdullen.* Voor **gedé.ld**, met sleeptoon welke op een flexieloozen vorm wijst, moet men ofwel analogie naar **gedéldiħ** *geduldig* met sec-umlaut aannemen ofwel analogie naar flect. casus **gidoldi* enz. welke zelf **o** voor **u** naar den nomin. **gedold*, Limb. Serm.

(7) D.II. *gedout* hadden. Een vorm **gidoldi* voor **giduldi* verhoudt zich tot den nomin. **gidold* als de plur. **gèst** (met sec-umlaut tegenover os. *gesti)* tot den sg. **gast** *gast* (cf. §. **6 A,** *a*, *α* 1°) zie ook § **22,** 3° *a)* en de Vormleer.

Aanm. 4. Vormen als **ré.nd**, mndl. *rund rind* (cf. Kluge i. v.); **ré²s,** *rusch risch;* kunnen zoowel **é** uit **u** als uit **i** hebben. Het dial. kan dus niet dienen om hier klaarheid te brengen waar de oorspronkelijke vocaal onzeker is.

Aanm. 5. Zooals oude gesloten *ü* werd *-wi-* behandeld voor volgende donkere vocaal in **té²sen,** *tusschen*, os. *twiskan.* Met oudere gesloten *ü* mag ook wel, wegens mnl. *sille* naast *selle*, het woord **zé²l** vr. *drempel*, worden aangezet : **sülla* uit **swilla* voor **swillia.* Echter kan ook onfra. **swëllî* rechtstreeks **zé²l** hebben opgeleverd volgens **C**, evenals **swelli* uit **swallî.* In de twee laatste gevallen zouden we open *ü* uit *-we-* moeten aanzetten, zooals we die hebben in **pé²l**, vr. **pé²lken,** *meisje,* lat. *puella.* Na hetgeen hierboven onder **C** werd uiteengezet kan men niet met zekerheid vaststellen van welken oorsprong de gesloten *e* in ohd. *swelli* is. Men zie ook Van Wijck i. v. *zool*, Kluge i. v. *Schwelle* en men vergelijke **zistır** en dergl. § **10,** 5°, 1, Aanm. 2.

b) In oorspronkelijk open silbe met vroege syncope en consonanten verscherping :

Het eenige mij bekende voorbeeld is : **gevéȝıl** *gevogelte*, mnl. *gevuchelte*, *gevochelte*, ohd. *gifugili.*

Woorden als **bé²rıgen** *borgen*, **ṣé²rıgen**, *kruien*, kunnen hier trots ohd. *burigo*, onfra. *firscurigen,* niet geciteerd

worden, daar bij voorafgaande nas. of liq. de svarabhakti-voc. geen eigenlijke silbe vormde. (7) D.II.

II. Secundaire-umlaut van open ò (1). Daar deze nooit voor nas. staat komt ook nooit **è** in deze omgeving voor.

a) In oude gesloten lettergreep.

α) door **i**-umlaut.

1° In het meerv. van subst. welke van ouds her *i* in de flexie-uitg. hadden of in lateren tijd analogisch naar zulke subst. werden omgevormd. Plur. **ké²sten** naast **kòsten** subst. ndl. *kosten;* **bò.l** meerv. **bèl**, *bol;* **klòt**, **klé²t** *klot;* **pòt**, **pé²t** *pot;* **bòs**, **bé²s** *bosch;* **òs**, **é²s** *os;* **ròk**, **rék** *rok* enz.

2° In diminutieven

bé²lken *bolletje;* **bé²sken** *boschje;* **ké²pken** *kopje;* **rékele** o. *koorkleed*, mndl. *rockelijn*, tegenover ohd. *ruchilî*, enz.

3° In adjectieven op **-ig -lijk**

ké²pıḫ *koppig;* **téḫtig** *tochtig* d. i. *bronstig gezegd van koeien;* **vé²liḫ** *goed gevuld* cfr. hgd. *föllig;* **ṣé².liḫ** *schuldig* bij **ṣoú.d** **schold*, **ké²stelik** *kostelijk.*

Aanm. 1. Voor **óné²tiḫ** *onnuttig* d. i. *onzindelijk*, **kléḫtiḫ** *kluchtig*, ook in de beteekenis van *ruim, goed verlucht*, **lé²stiḫ** *lustig*, **gelékiḫ** *gelukkig*, en dergl. vergl. men § **6 A.** a, α. 3° Aanm. 1; **diḫtiḫ** *duchtig* hgd. *tüchtig* staat op eene lijn met het daar besproken woord **èléṇiḫ** *ellendig* (oude umlaut).

Dat in vormen als **kléḫtiḫ** waarschijnlijk secundaire umlaut van **o** te zien is bewijzen de substantieven **klòḫt** vr. *afdeeling*, *menigte (volk, vogelen,*

(1) Indeeling als in § **6. A.** (**è** als sec-umlaut van a.)

(7) D.II. enz.), cfr. hgd. *Kluft* en **lòḫt** ndl. *lucht* (cfr. § **14,** 1°). Nochtans staat naast **lé²stiḫ** het subst. **lé²st,** *lust.*

Aanm. 2. Geen umlaut hebben **lòfelik**, *loffelijk*, **hòrtig** = fra. *alerte*, hgd. *hurtig*, **gòdılik** *goddelijk*, **vòḫtiḫ** *vochtig* mnl. *vochtig*, *vuchtig* (met **ò** verkort uit **û** ohd. *fûht).*

De umlaut-bewerkende kracht van het suffix heeft zich dus niet analogisch uitgebreid zooals in het hgd.

4° In nomina agentis op **-ır** ohd. **âri**, **-in** vroeger **-ung-**, **-ing-**.

Hier moeten twee categoriën onderscheiden worden : ten eerste woorden welke van andere substantieven of werkwoorden afgeleid zijn, die zelf reeds open **ù** hadden, doordat de umlaut-bewerkende **i**, **j** vervangen werd door eene donkele vocaal (cfr. § **7**, **D. I**) : zoo bijv., **pé²tır** *putter* d. i. *distelvink* bij **pé²t** *put;* **drékır** *drukker* bij **dréken** *drukken;* **ṣé²tır**, *schutter*, bij het onder I, *a)* geciteerde **ṣéten**.

ten tweede woorden welke van stammen met **ò** afgeleid werden : **bé²riger** *burger* bij * **bò.rıḫ** *burg* (alleen nog over in **bòrgeméi.stır** *burgemeester* en in de plaastnamen **Dambò riḫ** *Damborg*, **Jā.gırsbò.riḫ**, *Jagersborg*, **Hoùbò.riḫ** *Houborg);* en waarschijnlijk **mé²tırd** *mutsaard* cfr. ags. *mot* = *afval*, Rhijnfrankisch *motten* = *spaanders* (cfr. Franck, i. v.), Breesch **mòt** vr. = oorveeg, dat zooals het getijkbeteekenende **lap** (= ndl. *lap)* op de grondbeteekenis « *afgesneden stuk*, *lap*, *spaander* » wijst en ook wel bij **mé²ts** *muts*, mndl. *mutse* van invloed geweest is (cp. nd. *muts* = *korte*, *afgebroken pijp).* Op * *bocking*, met substitutie van *-ing* voor *-ung*, waarvan in onfra. *biscorgingun* een klaar voorbeeld gevonden wordt, zal **békem**, mhd. *bücking*, teruggaan.

Geen umlaut hebben **zòldır**, mhd. *solre*, mlat. *sōlārium*; **pòldır** *hoenderhok*, mlat. *pullarium*. Naast **mòldır**, *molenaar*, mlat *mulinarius*, staat **mé²ldır**, dit laatste ook met de beteekenis *meikever*. Hier moeten we waarschijnlijk op * *mulnâri* teruggaan waarin, zooals in **ké²stır**, *koster*, os. *kustorâri*, mlat. *custorarius*, de stamvokaal in de periode van den sec. umlaut door het (gewijzigd) suffix beïnvloed werd. Wegens vroege syncope zal de eerste *i* in *mulinâri* geen volledigen umlaut der *u* hebben bewerkt, anders moesten we * **mildır** verwachten. Van **pòldır** kennen westelijker dialekten ook een vorm *pulder*.

Aanm. 1. Het spreekt van zelf dat het niet voor ieder woord mogelijk is te zeggen bij welke categorie het behoort : daartoe ontbreekt het oude materiaal. Overigens kunnen de twee categoriën door elkaar loopen.

Aanm. 2. Over de levendigheid van den umlaut in nom. op -**âri** geldt hier hetzelfde als bij de **è** uit **a** (§ **6**, **A**, a. *α*. 4° Aanm. 1). Bij de **o** schijnt hij echter nog weiniger levendig te zijn dan bij de **a**. Bijv. hebben **klòpır** m. *klopper*; **stòpır** m. *stopper* en dergl. nooit umlaut.

5° Een aantal andere woorden waar stammen met **ò** in lateren tijd door volgende **i** umlaut kregen.

Jongere afleidingen met suffix -**s** ndl. -(**ə**)**sch** vroeger -**isk** -**ask** : wellicht **ké²ps** *koppig* * *koppisk*; met suffix -**ıl**, ndl. -**el** vroeger -**il**, -**al** : **klé²pıl** *knuppel; **bé²sil** vr. *bussel* mhd. *büschel*, **dré²pıl** *druppel*.

Verba met suffix -**ılen** vroeger **ilôn** -**olon** : **klé²pılen** *knuppelen'* d. i. *vlechten* hgd (uit ndd.) *klöppeln;* met suffix -**sen** vroeger -**ison oson** : **blé²tsen** *blutsen* waarbij het subst. **blé²ts** *bluts, deuk*, *kneuzing*, cfr. (?) engl.

(7) *blot* en *blotch;* met suffix **-igen** ndl. **-igen**, **beké²stigen** : *bekostigen.*
D.II.

Op **ṣé²tsıl** o. *schutting*, bij *schutten*, ags. *skyttan*, is toepasselijk wat hierboven 4° werd gezegd over **pé²tır** enz.

Verḍer : **ké²ls** m *knikker*, *kerel*, *baasje* waarschijnlijk bij ndl. *kul* en, wat den vorm betreft, op eene lijn te stellen met **blé²ts** *bluts;* **pé²l,** *leghoen* lat. *pullus* fra. *poule.* Dit woord is nu id. met **pé²l,** *meisje*, cfr. hooger I, Aanm. 5, en zal er wel door beïnvloed zijn.

Hierbij ook de optatieven : **dé²rs(t)** naast **dòrs(t)** *dorst* van **dòren** *durven;* **ké²s(t)** naast **kòs(t)** van **kónnen** *kunnen;* **méḫ(t)** naast **mòḫ(t)** van **múu.gen** *mogen.*

Aanm. 1. Voor hetgeen § 6 **A,** a. α̇. 5° Aanm. 1, en ibid. γ) gezegd werd vergelijke men verder onder γ.

Aanm. 2. Met **é** naast **i** (zooals **è** naast **é**, ouden naast jongen umlaut, cfr. de correspond. Aanmerk. 2 bij § **6** **A**, a. α. 5°), komen voor : **vléḫt vliḫt** *vlucht*, **vréḫt vriḫt** *vrucht* (cfr. § **10**, 5° I).

Aanm. 3. Afwijkend van **vlé²sen** adj. *van vlas* **é²sen** adj. *esschen* (cfr. de corresp. Aanmerk. bij § **6**) maar in overeenstemming met het daar vermelde **dènen** adj. *dennen*, zijn **wé²len** *wollen* bij **wòl** *wol* tegenover ohd. *wullîn* en **gé.ḷen,** waarnaast ook zonder umlaut **goú.wen,** *gulden* bij **goú.d** * *gold.* De systeemdwang welke * *wollîn* voor het oude * *wullîn* deed ontstaan is id. met dengenen dien men vindt in ohd. *snël : snëllî* tegenover : *wërt : wirdî* (Wilmanns I, § 180, 2).

Sec.-umlaut door **-în** zooals **vè.riken** *varken* heeft ook **ké²sen** subst. *kussen*, lat. *coxînus.*

Bij dit woord moet, naast ohd. *cussîn,* waaraan Breesch * *kisen* zou beantwoorden, aan een (later ontleend?) **cohsîn*, **cossîn* gedacht worden. Op eene lijn hiermee staat **Ké²len**, *Keulen*, ohd. *Cholino* uit ouder *Colonia.* (7) D.II.

Aanm. 4. Op eene lijn met **èḫtırsten** *achterste* (cfr. de corresp. Aanm. bij § **6 A**) staan **é²persten** *opperste*, *opperhoofd* en een naast **ii.tırsten**, *uiterste*, soms voorkomend **é²tırsten**, dat op * *ut(a)rist-* teruggaat, met verkorting der *û*.

β) Door **r**- umlaut.
voor **r** + conson. uitgenomen dentaal.

De voorbeelden zijn hier veel geringer in aantal dan bij **è** uit **a** : **wé².rem** *worm* plur. **wé²rem**; **sté² rem** *storm plur.* **sté²rem** *gezegd van het herhaald luiden der klokken bij begrafenissen;* **zé²rig(e)** *zorg* ook = *leunstoel;* **dé².rep** *dorp;* **é².rigel** *orgel*. Ook wel : **ṣé².reît** *schurft* hgd. *Schorf,* **té².ref** *turf*, hgd. *Torf* ohd. *zurba*, die om hun sleeptoon op vormen zonder eindvocaal teruggaan. Bij **ké².ref** *korf* ohd. *curb* plur. *curbi* lette men op den ohd. meervoudsuitgang.

Bij **mé².rigen** *morgen* mndl. *morgin* ohd onfra. *morgen*, (got. *maurgins* is wel niet rechtstreeks te vergelijken) dat zooals mndl. *aller wegine* aan vormen als mhd. *ëbinî* van *ëban* schijnt te herinneren, misschien bij **ké².rik** *kurk* lat. *corticem* en **gé².rigılen** *gorgelen* ohd. *gurgula*, lat. *gurgulio,* **pé².rpıren**, adj. *purpuren*, lat. *purpureus*, en bij **dé².repıl** *dorpel* onfra. *dorpal* ware ook secundaire *i*-umlaut denkbaar (voor het laatste woord door het onvast karakter van **-al** naast **-il**), terwijl voor **slé²repen** en **snė².riken** * *slurpjan* * *snurkjan*, secundaire Brechung te vermoeden is om ndl. *slurpen* naast *slorpen* en *snurken* naast *snorken*. Bovendien kan, theoretisch gesproken,

(7) D II. **sné²·riken** ook nog * *snarkjan* zijn, cfr. hgd. *schnarchen*, en is het in het dial. voor **vé²rmen**, *vormen*, lat. *firmare* en *formare* en voor **ṣé²·lfirdéi·ɧ**, **ṣé²·rfildéi·ɧ**, *schilferdeeg*, (cfr. ook ohd. *skurfen*, *scrëvôn*, *scrabôn*, *opensnijden* en *scirbi*, scherf), niet uit te maken of zij secund.-brechung van **i**, secundaire Brechung van **ü**, of, met het oog op lát. *formare*, *r*-umlaut van **ò** hebben.

Aanm. De uitzonderingen zijn minder talrijk dan bij **è** uit **a**. Zooals daar blijft ook hier overal **ò** wanneer een dentaal na de **r** volgt, wat overigens in den regel geformuleerd is.

Het Breesche **ṣòlik** = *voorschoot* kan uit * *schorteldoek* (cfr. mndl. *schortvel)* eerder dan uit *schootlaken* verklaard worden. Verder moeten hier vermeld worden : het zeer zelden — meest ironisch — gebruikte **vò·rik** *vork* (gewoonlijk **vırṣé²t, vırké²t,** fr. *fourchette)* en het woord **kòrpes**, *lichaam*, lat. *corpus*.

In **bò·riɧ** *burg*, dat alleen in de plaatsnamen **Houbòriɧ**, **Dambòriɧ**, **Jā gırsbọ·rıɧ** en in **bòrgeméistır** (naast **bé²rgeméi·stır**) *burgemeester* voorkomt, zou men eene bestatiging kunnen zien van het door Dr Goemans (§ 9, 5° Aanm. 1) in het licht gestelde feit dat in niet hoogtoonige lettergreep de **-r** umlaut niet werkt.

Er dient nochtans op gewezen dat *borg* een zwaren neventoon heeft. Als eenige oude consonantstam kan het een afzonderlijke behandeling ondergaan hebben. Het wijst erop dat de *r*-umlaut in zijn geheel als een secundair verschijnsel te beschouwen is, hetwelk zijn oorsprong heeft in dubbelvormen die door analogie in de flexie der *i*-klasse ontstaan waren, analogie waaraan de consonant-stam

borg kon ontsnappen (cfr. HOLTHAUSEN § 324-325, VAN HELTEN, *Anfr. Gr.* § 73 en zie verder Hoofdstuk II). (7) D.II.

Op eene lijn met **kla.rık** (zie de corresp. Aanm. bij § **6 A**) zou hier **ṣò.rik,** *schurk* kunnen staan waarvoor men met eenige waarschijnlijkheid een ouder * *schoddarak* kan vermoeden. De stamsilbe wijst op een verb. * *schodderen*, dat o. a. te Maeseyck voorkomt naast * *schuddelen* en de beteekenissen vereenigt van hgd. *schütteln* en (met *zich*) van hgd. *schaudern*, mndl. *schuderen*. Men vergelijke ook mndl. *schudde = leeglooper*, *galgenaas*. (Anders VAN WIJK en KLUGE) * *skuddarôn*, verhoudt zich — wat den stamvocaal betreft — tot **ṣé²den** ndl. *schudden* als dial. **lòḫt** subst. tot ndl. *lucht* en dergl.

γ) In **mé²s** *musch* naast *mosch*, lat. *musca* onfra *musca* hebben we een vorm die op ééne lijn te stellen is met **flès** en de serie van § **6**, **A**, *a)*, γ.

Men denke verder aan dubbelvormen als ndl. *stulp*, *stolp; druk*, *drok; wurm*, *worm* en dgl. Dat er bij **mé²s** van geen *-sk* umlaut kan gesproken worden bewijzen o. a. **bòs,** *bosch;* **mòsel**, *mossel*, ohd. lat. *muscula*. VAN HELTEN, *Mnl. Spr.* § **36**, *b)*, wijst erop dat dubbelvormen met *u* talrijker zijn vóór volgende *l* : na hetgeen hier en hooger over dubbelvormen met en zonder umlaut werd uiteengezet, mogen we daar wellicht toeval in zien. Van de door VAN HELTEN, loc. cit. aangehaalde woorden behooren er wel veel bij zijn § 37 (met *u* als weergave van gesloten *o)*, de overige zullen door analogie naar verbogen vormen met oorspronkelijke of secundair aangenomen *i*, ofwel — hetgeen waarschijnlijk op hetzelfde neerkomt — door *r*-umlaut te verklaren zijn.

δ) Van het onder § **6 A**, δ besproken verschijnsel zijn mij hier geene voorbeelden bekend.

(7) *b)* In oude open lettergreep met vroege syncope.
E. Hiervan is mij geen voorbeeld bekend.

E. Verkorting van dial. **éí** (uit wgerm. **ai** of, door ontronding, umlaut van dial. **oú** wgerm. **au**; ook voortzetting van sommige mnl. *oy*'s). **vé²t** *vet* ohd. *feizzid*; **é²tır** *etter* ohd. *eitir;* **é²lef** *elf* * *ainlif;* **é.nkıl** *enkel* got. *ainakls;* **é.nkè niken**, **é.nkèrken** naast **éí.kè.niken, éi.kèrken** *eekhoorntje* mnl. *eencoorn* (uit ouder * *ain-quernja* of * *ain-kurno* = *de alleen in een moien loopende* of bij * *ainkoro*, os. *enkoro* = *eenzaam?* cf. Van Wijk en Kluge); **é²niḫ é²nsiḫ é²nıḫsten** ndl *eenig* hgd. *einzig* (**einiḫ** = *eensgezind);* **hé.liḫ** naast **héí.liḫ** *heilig.*

Verder de 2, 3 p. sg. en 2 . plur. **de hé²ts. hè., gè. hét** van **héí ten** *heeten;* **de flé²ts, hè., gè. flét** van **fléí.ten** *fluiten;* id. van **spéí.ten**, *spuiten*, **de zwé²ts, hè., gè. zwét** van **zwéí.ten** *zweeten*; **de wé²ts, hè, wét** uit * *weites* * *weitet* van **wíiten**, *weten.* De oude 3 p. sg., id. met den 1 p. sg., komt ook nog voor : **hè. wéi t**; de 2 p.p. **wét** is * *witod.*

Het zwak praet. en partic. der vier eerste verba : **héden**, **fléden**, **spéden zwéden**; **gehéd** (zelden voor **gehéí.ten**) **gefléd**, **gespéd**, **gezwéd**, flect. **gefléden**, enz.

De diminutieven : **kléten** naast **kléíten** van **kléí.d** *kleed;* **héten** alleen in de beteekenis van *een « krop » salade of kool* diminut. van **héíd** *hoofd* * *houbid;* **bií-mé²sken** *vogel* ndl. *mees* hgd. *Baummeise.* (Het eerste lid wordt gevoeld als id. met **bií** = *bij*, subst.) Somtijds hoort men ook : **bréden** naast **bréíden** * *breidida breedte;* **geménten** naast **geméínten** **gimeinida gemeente;* **sténken** naast **stéínken** **steinikin steentje*; **bénken** naast **béínken** * *beinikin beentje.*

Aanmerking. Gevallen waar de te verwachten é in í overging vindt men § **10**, 2° *b*.

BOEKENNIEUWS (1).

Dr J. W. MULLER en Dr L. SCHARPÉ, **Spelen van Cornelis Everaert**, vanwege de « Maatschappij der Nederlandsche letterkunde te Leiden » **met inleiding en aanteekeningen uitgegeven**. Leiden, E. J. BRILL, 1920. Derde (slot-)aflevering, gr. in-8°, blz. 557-664 en I-LVIII (Fl. 6).

In 1898 en in 1900 verschenen de eerste twee afleveringen van dit werk, bevattende den volledigen tekst der « spelen » van den Brugschen rederijker; de derde aflevering waarmede de uitgave zou voltooid wezen, heeft dus twintig jaar op zich laten wachten. Werkelijk, gelijk de uitgevers het terecht opmerken, was intusschen bij sommigen — bij niet weinigen zelfs — de twijfel gerezen, of wel ooit de beloofde « Inleiding en Aanteekeningen », die de stof moesten uitmaken van de slot-aflevering, het licht zouden zien. Gelukkig hebben zij zich toch gekweten van die « eereschuld », welke hun « zwaar op 't geweten lag ».

In de *Inleiding* wordt eerst uitgeweid over de Brugsche rederijkerskamers en hunne lotgevallen (pp. V-XIX), daarna over het leven van EVERAERT (gest. 1551, geb. tusschen 1480-1485?) en voorts over zijn « Spelen », nog ten getale van 35 bewaard en geschreven tusschen de jaren 1509 en 1538 (pp. XXXIII-XLIII). Daarbij wordt nagegaan, wat de aanleiding of gelegenheid is geweest tot het vervaardigen van die spelen, wat hun aard of karakter is; de uitgevers verdeelen ze in « stichtelijk-godsdienstige » stukken (7), « maatschappelijk-staatkundige spelen » (13) in « tafelspelen of althans (meest korte) gelegenheidstukjes » (8) en ten slotte eenige kluchten (7) : « de eenige spelen, » die levende menschen zonder allegorische

(1) Tot onze spijt moesten verschillende recensies tot de volgende aflevering blijven liggen. Daar de prijs van dezen jaargang niet verhoogd werd, moest het aantal blz. ingekrompen worden.

N. v. d. R.

versiersel of benaming ten tooneele brengen » en ongetwijfeld te beschouwen zijn als het beste uit EVERAERT's tooneelwerk. Gezamenlijk zijn die 35 spelen van belang om verschillende redenen : « 1° uit literair-historisch (en toch ook wel aesthetisch) oogpunt, als de in hunne soort tot dusverre eenige, denkelijk « volledige dichtwerken » van *één* Vlaamschen rederijker uit den *aanvang* der 16e eeuw; bovendien als bijdrage tot de kennis der dramaturgie en theaterregie van dien tijd; 2° uit economisch-historisch oogpunt, als projectiebeeld van den indruk, dien de gebeurtenissen van dien tijd op een geletterden Vlaamschen ambachtsman maakten; 3° uit taalkundig oogpunt, als schatkamer der Westvlaamsche rederijkerstaal. — Deze drie hoofdstukken behelzen de samenvatting, door MULLER van « het door zijn medewerker bijeengegaarde materiaal over de Brugsche rederijkers en hetgeen beiden uit de spelen zelven gebleken is omtrent het leven en de werken van Cornelis EVERAERT ».

Het vierde hoofdstuk (pp XLIII-LVIII) licht ons in over het handschrift, de afschriften er van, de vroegere (gedeeltelijke) uitgaven en geeft ten slotte rekenschap van deze. Daaruit blijkt, dat prof. MULLER, die reeds in 1893 het plan had opgevat van een volledige uitgave van EVERAERT's spelen en vóór 1896 een afschrift had laten vervaardigen, in het begin van dit laatste jaar vernam, dat prof. SCHARPÉ eveneens een volledig afschrift van den tekst had gemaakt; dat was dubbele arbeid geweest! Om dien in het vervolg te vermijden werd samenwerking verkregen tusschen de twee geleerden. Door beiden werd de tekst vastgesteld (diplomatische afdruk, met bepaalde afwijkingen, als het oplossen der afkortingen, het verbeteren van kennelijke verschrijvingen, dittographieën, enz). Voor de « Aanteekeningen », evenals voor de laatste hoofdstukken der « Inleiding » is alleen prof. MULLER verantwoordelijk; in die « Aanteekeningen » heeft hij, naar zijn verklaring (p. LVII), « mede met behulp der vroegere briefwisseling met zijn medewerker, alles bijeengebracht wat hem vereischt scheen (en bekend was) ter toelichting van den tekst, met uitsluiting van datgene, wat in een spraakkunst en een woordenboek thuishoort », wat — terloops gezeid — niet weinig is noch licht te schatten. Bovendien deelt hij ons mede (p LVIII), dat bij hem meerendeels gereed liggen de bouwstoffen voor een afzonderlijk werk over de taal van EVERAERT, een spraakkunst en een woordenboek; laat ons hopen, dat de omstandigheden, die er thans de voltooiïng en het uitgeven van schijnen te verhinderen niet zoo lang hare stremmende werking zullen laten gevoelen als zij het gedaan hebben bij het afwerken der uitgave zelve.

Eindelijk hebben wij dan een volledigen Everaert, naar den eisch der moderne wetenschap bewerkt. Laat ons beide uitgevers van harte gelukwenschen met hun arbeid; hun « deege deegelijkheid » maakt allen lof overbodig. Met alle recht wijzen zij er op, hoe hunne uitgave « met één slag aan Everaert, voorheen ternauwernood bij name bekend of slechts terloops genoemd in de geschiedenis onzer letterkunde een niet onbelangrijke plaats heeft verzekerd, grooter wellicht zelfs dan hij in de schatting zijner tijdgenooten heeft ingenomen ». -- Laten wij er nog bijvoegen dat, als Everaert's spelen meer dan vroeger zullen bestudeerd worden, die studie veel vergemakkelijkt — bijgevolg veel nuttiger en vruchtbaarder — zal worden door de vlijtig bewerkte « Inleiding » en nog meer door de rijk gedocumenteerde « Aanteekeningen », die een gewenscht licht verspreiden over veel, dat niet alleen duister is voor een Noordnederlander, maar ook voor de meerderheid der Vlamingen.

C. LECOUTERE.

L. Goemans et A. Grégoire. Petit traité de prononciation française. Imprimerie Bénard, éditeur. Liège, 1919. — Wanneer we de wetenschappelijke werken over Fransche uitspraak raadplegen, zien we voortdurend in dat die boeken uitsluitend voor Franschen zijn geschreven. Zelfs de Franschsprekende Belgen vinden er niet eens wat ze noodig hebben; evenals de Franschsprekende Zwitsers hebben zij door de naburigheid van het vreemde taalgebied, waarmede ze een politieke eenheid vormen, hunne speciale uitspraakgebreken. Hiermede wordt door de Fransche phonetici gewoonlijk geen rekening gehouden. Degenen die het Fransch als een vreemde taal moeten leeren zijn er in ons land nog slechter aan toe, want de uitspraak van de meeste hunner Waalsche landgenooten kunnen ze niet als model ter navolging kiezen

Daarom is het boek van de heeren Goemans en Grégoire een ideaal handboek voor al wie in ons land zijn Fransche uitspraak wenscht te verbeteren

De « Introduction » wijst op het nut van de juiste waarneming der spraakbewegingen; sedert jaren heeft het doofstommenonderwijs de phonetische wetenschap practisch toegepast; ook de uitspraakleer moet voortaan anders dan uitsluitend op het oor af te werk gaan.

De schr. eischen op het programma onzer normaalscholen voor onderwijzers eene plaats op voor een grondig onderwijs der phonetica en der uitspraakleer. Inderdaad men vraagt zich af waarom men dit vak niet aan de onderwijzers oplegt, maar wel aan de aankomende leeraars der middelbare scholen. Zoohaast de meeste onderwijzers (Waalsche en Vlaamsche) den mond opendoen, leveren ze het bewijs, dat een uitspraakonderwijs voor hen niet overbodig wàre geweest Van de verbetering van spraakgebreken hebben ze natuurlijk geen denkbeeld. De toekomst van hoeveel kinderen is reeds niet aan deze onwetendheid geofferd geworden.

Het IIe hfst. brengt de beschrijving der spraakorganen en hunne werking : deze wordt door eene reeks mooie illustraties (op 't einde van het boek) verduidelijkt. Bij het onderscheid tusschen « sourdes » en « sonores » kon misschien gewezen worden op het feit dat niet in de stembandtrillingen alleen het onderscheid tusschen deze twee soorten van medeklinkers ligt (1).

Het IIIe hfst. bevat de « classification des phonèmes » en begint met de consonanten. In de afdeeling over de klinkers geven de schr. een tabelletje (naar Rousselot) met voor iederen klinker, den afstand tusschen het articulatiepunt en de tanden (horizontaal) en den afstand tusschen tong en gehemelte. Dit is zeer leerrijk inderdaad : maar zou nog duidelijker geworden zijn, indien deze klinkers op die vastgestelde punten in een schema van de sagittale monddoorsnede geplaatst werden. Dat zou de verbeelding der leerlingen, die zich de mondholte nog niet goed voorstellen, ter hulp komen. Uit deze tabel blijkt o. a. dat het niet opgaat regels als de volgende op te stellen u = geronde i; eu (fermé) = geronde é; eu (ouvert) = geronde è (2); inderdaad tong-gehemelte afstand voor i = minder dan 1 mm. en voor u = 3 mm.; voor é = 2,5, voor eu (fermé) = 4; voor è 8, voor eu (ouvert) 13. Dus is u een geronde é, eu (fermé) een geronde e moyen *(périr)*, eu (ouvert) een geronde a fermé *(part)*. Ook het algemeen overzicht der vocalen op de volgende blz. draagt tot een heldere voorstelling der werkelijkheid niet genoeg bij.

---

(1) Op p. 52, voetnota, wordt terloops op het verschil in articulatorische kracht gewezen. M. i. had deze principiëele vraag hier reeds dienen besproken te worden.

(2) In de gebruikelijke Fr. spelling.

Het IVe hfst. bespreekt de Fransche articulatiebasis (Les tendances articulatoires du français) en is voor Nederlandsch- en Franschsprekende Belgen van het grootste belang. Deze Fransche articulatiegewoonten zijn in ons land zoo goed als onbekend : hun afwezigheid is juist een der kenmerken van het beruchte « parler belge » Wij moeten ook de uiterst heldere uiteenzetting van het begrip « articulatiebasis » bewonderen.

In het V^e hfst. wordt het accent behandeld : ook weer geen gemakkelijk gebied; de schr. wijzen terecht op de losheid en beweeglijkheid van het Fransche intensiteitsaccent.

Ook de duur (hfst. VI) wordt op interessante en tevens streng wetenschappelijke wijze behandeld. Beide schrijvers waren hier door hunne vroegere onderzoekingen over de quantiteit resp. van het Leuvensch dialect en van de Fransche lettergreep bijzonder goed voorbereid (1). De gevallen van consonantenrekking worden goed onderscheiden en duidelijk aangegeven.

Nu volgt de uitvoerige detailstudie van medeklinkers (hfst. VII). halfklinkers (hfst. VIII), en klinkers (hfst. IX). De meeste moeilijke gevallen, alsook de voornaamste gebreken van Vlamingen en Walen worden hier bij ieder spraakgeluid grondig behandeld.

Dan komen de assimilaties en de moeilijke *liaison*-vragen aan de beurt (hfst. X). Eindelijk een kort overzicht der spraakgebreken (hfst. XI); het slotkapittel beveelt het gebruik van de gramophoon aan bij het spraakonderwijs; op dit gebied is in ons land nog zoo goed als niets gedaan.

Eene uitvoerige reeks oefeningen op alle klanken en klankverbindingen besluit het boek.

De schrijvers hadden bij het opgeven der beste Fransche uitspraak in menig geval met de grootste moeilijkheden te strijden; inderdaad bij menig twijfelachtig geval rijst de vraag : wat moeten wij als standaard aanzien? Eenvoudig antwoorden : den beschaafden Parijzenaar naspreken, gaat in vele gevallen niet op. Hier moet dikwijls rekening gehouden worden met de omgeving waarin wij leven : de hoofdzaak is een zoogenaamde neutrale uitspraak te

(1) L. GOEMANS. *De quantiteit der vocalen* a *en* i *in het dialect van Leuven, Leuv. Bijdr.* 6, 287 vgg; 8, 77 vgg. — A. GRÉGOIRE. *Variations de durée de la syllabe française, La Parole,* 1899, n°s 3, 4, 6.

verkrijgen, een uitspraak vrij van alle lokale (Waalsche of Vlaamsche) kleur; dit principe wordt op iedere blz. toegepast.

De schrijvers beloven ons ook een « *Lexique* »; deze zal veel diensten bewijzen, vooral indien de schrijvers er de uitspraak door middel van phonetisch schrift weergeven. En het schrift der *Assoc. Internationale* is wel het best geschikt hiervoor. In hun *Traité* hebben de schrijvers een quasis-phonetische spelling gebruikt : zij hebben de leerlingen blijkbaar niet willen afschrikken door ongewone teekens. In deze gevoelens kunnen wij niet deelen : de leerlingen kunnen de enkele van de gewone spelling afwijkende teekens der Association gemakkelijk leeren : deze kleine moeite is niet te vergelijken met het buitengewone nut dat uit het gebruik van een betrekkelijk streng phonetische spelling te halen is, b. v door veelvuldige phonetische dictees. Deze immers helpen ons op de meest doelmatige wijze het eerste doel van alle phonetisch onderwijs bereiken : het scheiden van klank en teeken.

L. GROOTAERS.

F. Tiemijer. **Klankleer der gedichten van Willem Van Hildegaersbergh**, academisch proefschrift, A. H. Kruyt, Amsterdam, 1916. — Willem Van Hildegaersberghs gedichten zijn ons toegekomen in twee volledige handschriften (H en B) en in fragmenten van een derde (R). H dagteekent van omstreeks 1459 en werd waarschijnlijk geschreven door een Hollandschen copiïst; — B is van 1469 en komt vermoedelijk van de hand van een Brabander; — R werd wellicht in de 15e eeuw door een Hollander geschreven (zie hfst. I).

Doordat de copiïsten bij het overschrijven een ruim gebruik hebben gemaakt van hun eigen dialect, althans van hun eigen spelling, was het een vrij ingewikkeld probleem, uit te maken, wat men nu eigenlijk moet aannemen als de klankleer van den dichter. De eenige wijze om zich naar behooren van de taak te kwijten, was, een volledige lijst op te maken van de woorden, waarin bepaalde Westgerm. klinkers, tweeklanken of medeklinkers voorkomen, en die woorden aan te geven met de door de afschrijvers gebruikte spelling.

Uit het aldus verzamelde materiaal poogt de schrijver telkens op te maken, welke phonemata werden bedoeld door Van Hildegaersberch, en welke door de copiïsten. Op die wijze bevordert

zijn werk de kennis, niet alleen van het dialect van den dichter, maar tevens van de taaleigenaardigheden uit den tijd en de omgeving van de copiïsten. Uit den aard van de zaak hebben de dus verkregen uitkomsten vaak geen hoogere waarde dan die van waarschijnlijkheden, en het is noodig dat studiën in denzelfden aard en over dezelfde dialecten aan de gissingen van den Heer TIEMEIJER de noodige vastheid geven.

Onder de conclusies waartoe zijn studie heeft geleid, is o. a. deze voorname (§ 188) : dat VAN HILDEGAERSBERCH als ontwikkeling van Westgerm. *eu* waarschijnlijk alleen *ie* kende *(lieden, bediet, dierbaer* enz). en dat bijgevolg de *u*-vormen geen specifiek Hollandsch zijn, zooals FRANCK beweert *(Mittelniederl.-Gramm*² — § 73).

Het zij geoorloofd, de aandacht te vestigen op een meening van B. KERN, die de Heer TIEMEIJER (§ 168a) tot de zijne maakt : dat de vorm *ierste* (*eerste* Wg. *airisto*) oorspronkelijk in Limburg zou thuis hooren; waarbij wordt gewezen op het Maastrichtsch *lîren, ûw (leeren, eeuw)*. — Tegelijk haalt schrijver het oordeel aan, dat FRANCK (op. cit. § 75 Aanm. 1) uitspreekt over het gebruik van *ie* in dergelijke woorden : « Wenn ein besonderer Ubergang von *ê* zu *î* oder zu diphth. *ie*, woraus dann Monophthong, vor *rst* nicht wahrscheinlich gemacht werden kan, so musz ein Ablaut **îristo* neben *airisto* angesetzt werden ».

Aangaande de bewering van KERN is op te merken, dat *bijna alle* Zuidnederlandsche dialecten Wg. *ai* hebben ontwikkeld tot *iə* (gemedialiseerde *i*) en wel als algemeene regel, terwijl het Maas-Limburgsch waarvan hier sprake, dit alleen heeft gedaan in dezelfde gevallen waarin het Ohd. *é* heeft, namelijk in den auslaut en vóór *h, r, w;* in andere gevallen luidt Wg. *ai* als *ei* [**ęi**] (1). In het Maastrichtsch alleen werd de klank gemonophthongeerd tot *î* of *i*. (Zie HOUBEN, *Het dialect der stad Maastricht*, Maastricht, Leiter Nypels, 1905. — §§ 143, 144. — Vgl. Dr GROOTAERS, *Het dialect van Tongeren, Leuv. Bijdr.* VIII, bl. 166. Voor de dialecten langsheen de Maas in Limburg, staat de ondergeteekende borg.) — De *i*-klank schijnt dus eerder thuis te hooren elders dan in Limburg.

Wat de uitspraak van FRANCK betreft, die « besonderer Übergang van *é* zu *î* oder zu diphth. *ie* » (of misschien de volgende : *ai* > **ęi** > *ei* > **ı** of *iə*) heeft, gelijk zooeven werd aangetoond,

(1) **ę** is open *e*.

feitelijk plaats gehad. De door hem als in het Limburgsch meest voorkomende aangehaalde vormen, zijn er juist met Wg. *ai* in auslaut of gevolgd door *h, r, w*. — Het schijnt dus wel overbodig, zijn toevlucht te nemen tot een ablautsvorm **īristo*.

Deze opmerkingen doen geen afbreuk aan de verdiensten van den Heer TIEMEIJERS werk. Het is een kostbare bijdrage tot de studie van onze zoo duistere Middelnederlandsche dialecten.

P. Ed. FRAUSSEN. O. F. M.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN (1).

Tijdschr. v. Nederl. Taal- en Letterkunde. 38 (1919) : J. W. MULLER, Fragment eener zestiendeeuwsche Nederl. spraakkunst. — A. Beets, De drukkerstermen *smout, smoutwerk*. — G. A. Nauta, *Ben je zestig? Hij is gesjocht(en). (On)sjoeg; schoelje; Ravotten.* — G. G. Kloeke, Het aandeel van Willem en Aernout in den Reinaert I. — A. Schillings, Bijdrage tot de geschiedenis van de rijmlooze poëzie in Nederland, gedurende de 17e eeuw. — G. A. Nauta, Rapponische krachten. — A. Beets, Sperzdeboon — C. Bake, De drie laatste strofen van « Scheepspraet ». — E. M. Minkhoff, Unveröffentlichtes aus der Weimarer Liederhandschrift vom Jahre 1537. — Over den Nederl. oorsprong der aardrijkskundige namen Skagerrak en Kattegat. — J. W. Muller, Aernout en consoorten: over eenige oude straatnamen. — G. Leendertz Jr., Over eenige genitiefbepalingen. — A. C. Bouman, Wulfila's sterfjaar.

---

(1) Voor onze Belgische lezers ware het misschien nuttig geweest een overzicht te geven van de tijdschriften-literatuur sedert einde 1914. Dat was natuurlijk niet mogelijk, aangezien de ruimte waarover we beschikten. Wij geven dus voor de meeste tijdschriften den inhoud der laatste afleveringen Voor een paar Duitsche tijdschriften, die voor de Belg. abonnés op dit oogenblik moeilijk te bereiken zijn, alsook voor de niet-philologische publicaties, die soms artikels over phonetische onderwerpen bevatten, zijn we wat hooger opgeklommen, daar deze onder den oorlog verschenen literatuur in ons land niet is doorgedrongen. We vermelden uit den inhoud slechts hetgeen we voor onze lezers interessant vinden.

De Nieuwe Taalgids XIII (1919) : D. C. Tinbergen, « Kinderpraat » — N. van Wijk, Opmerk. over taalkundig nationalisme en internationalisme. — J. J. Le Roux, Het onderspit delven. — Het Lidwoord « die ». — G. A. Nauta, Nog iets over « een ». — D. C. Hesseling, Nog eens « die » als lidwoord. — A. A. Stoett. W. A. Winschooten's « Seeman ». — Ph L. Simons, Woordgeslacht als eenheidsgraad — F. den Eerzamen, Spreekwoorden en Spreekwoordelijke uitdrukkingen, voornamelijk uit Goeree en Overflakkee. .III. — K. W. de Groot, Het purisme van Simon Stevin. — J. Kooistra, Twee Hollands-Engelsche parallellen in de syntaxis. — M Schönfeld, De kleuterroman in de praktijk. — C. d. V. Iets over Nl. aanspreekvormen. — Ph. J. Simons, Het Beeld. — J. M. Acket, De Sylleps. — D. C., Tinbergen, Taal- en litteratuuronderwijs.

XIV (1920), 1 : J. W. Muller, Over ware en schijnbare Gallicismen in het Mnl. — J. Prinsen. J. Lz., Ossian. — Ph J Simons, Lege voornaamwoorden. — W. de Vries, Iets over afwijkende « konstrukties ». — C. G. N. de Vooys, Uit en over oude spraakkunsten

2 : J. W. Muller, Over ware en schijnbare gallicismen in het Mnl. — J. Koopmans. Jacob Steendam *(slot)*. — S. Kalff, Koloniale idiomen.

3 : Ph. J. Simons, Graduering. — S. Kalff, Koloniale Idiomen *(slot)*. — C. G. N. de Vooys, Uit en over oude Spraakkunsten *(vervolg)*.

Neophilologus V (1920), 1 : J. J. Salverda de Grave, Evolution de certains groupes intervocaliques de consonnes en français. — K. R. Gallas, Mérimée et la théorie de l'art pour l'art. I. — H. Sparnaay, Zur Entwicklung der Gregorsage. — Th. C. van Stockum, De tragiek van den artistiek aangelegden mensch in de nieuwere Duitsche Letterkunde. — A. E. H. Swaen, Ballads, tunes and dances in Nash's works. — Dez , Een Japansch portret van Milton. — R. C. Boer, Ibsen's Peer Gynt. — H. Vroom, Een merkwaardige navolging. — J. J. A. A. Frantzen, Zur Vagantendichtung.

2 : L. Delibes, Le subjonctif dans la phrase adjective après un superlatif relatif ou autres tournures exprimant une idée de relativité. — K. Gallas. Mérimée et la théorie de l'art pour l'art II. — N. van Wijk, Zur Betonung des slavischen Duals. — J H. Scholte, Der rote Ritter. — J. de Vries, Rother und Wolfdietrich.

– Th. C. van Stockum, Der Ursprung der phänomenalistischen Gedankenreihe in Schillers *Philosophischen Briefe*. — W. van der Gaaf, Notes on English Orthography *(ie* and *ea)* I. — A. E. H. Swaen, Thersytes. — Jos. Schrijnen, Het oog in de taal. — D. C. Hesseling, Le coucher du soleil en Grèce. — J. J. A. A. Frantzen, Die Gedichte des Archipoeta. — Van Poppel, Der Genitivus bei den Vaganten.

3 : Gerardo J. Geerts, El problema de los romances. — J. W. Marmelstein, L'état primitif de l'*Epistre au Roy*. — C. Serrurier, Voltaire et Skakespeare. — C. Kramer, Les poèmes épiques d'André Chénier, I. — A. C. Bouman, De zinsbouw van Berthold von Regenburg's *Predigten*, I. — R. Volbeda, *Armageddon*. — A. G. van Kranendonk, Het dichtwerk van Francis Thompson. — J. van Wageningen, Ex-Minister, ex-Keizer. — Engelbert Drerup, Homer und die Volksepik. — W. Themans, Sur deux vers du *Moïse* de Vigny.

English studies, II (1920), **Feb.** : A. G. van Kranendonk, Joseph Conrad. — H. Poutsma, Participles III (The Past Part. in detail *(b)*. The Participles compared with allied Forms). — **April** : L. Snitslaar, Patrick MacGill, — Dr E. Kruisinga, Critical Contributions to English Syntax (I. Why has the Infin. without *to* been preserved in a few cases? II. Pronoun-Equivalents. III. A Rival of the Object-with-Infinitive Construction. — **June** : W. van Doorn, William Butler Yeats. — Dr E. Kruisinga, Two Notes on Sweet's *Primer of Phonetics*.

Beitr. zur Gesch. der deutschen Spr. u. Liter.. 41 (1916) : Th Frings, Mittelfränkisch-niederfränkische studien (I. Das ripuar.-niederfr. übergangsgebiet). — 42 (1917) : A. Lasch, Plattdeutsch. — Th. Frings, Mittelfr.-niederfr. Studien (II. Zur geschichte des niederfr.) — Ders., *Doom* im alt- und neuflämischen. — A. G. van Hamel, Anlautendes *v* im as., mnd., mnl. — J. W. Muller, Zum Reinaert. — Th. Frings, Mittelfr.-niederfr. Studien (karte). — 43 (1918) : A. Lindqvist, Vom Anlautswechsel *str : r* im Germ. — E. Schwentner, Zur Metath. im Germ. — H. Petersson, German. Worterklärungen. — F. Perles, Zur Erforschung des Jüdisch-Deutschen. — K. Brugmann, Zur Wortsippe *alt*. — O. Behaghel, Der got. adhortativus. — W. Braune, Der germ. adhortativus. — Ders. Ahd. und Ags. — A. Beer, Beitr. zur got. Gramm. : 1. ga-

wisan. — F. R. Schröder, -t : -đ, — F. Kluge, Ags. iren, ahd. îsan. — 44 (1919) : W. Braune, Die zwei Dichter des Reinaert. — H. Petersson, German. Etymologien — F. Perles, Zur Erforschung des Jüdisch-Deutschen. — K. Heutrich, Das Vernersche Gesetz in der heutigen Mundart. — G. Schoppe, Zur Wortforschung — Wenkers sprachatlas. — S. Feist, Die Ripuarier. — O. Behaghel, Zum genitivus partitivus bei Zahlwörtern. — W. Braune, Nachtrag zu den zwei Dichtern des Reinaert.

Jahrb. d. Ver. f. Ndd. Sprachf., 44 (1918) : A. Lasch, Beitr. zur Geschichte des Nnd. in Hamburg. I. Vokalismus. II. Konson. Erscheinungen. III. Zur Flexionslehre. — E. Schwentner, Joh. H. Voss' Wortschatz. — W. Stammler, Die nnd. Liter. im 18 Jahrh. — Otto Weltzien, Zur Brinkmann-Liter. — G. Kohfeldt, Die Universität Rostock und das Ndd. — W. Seelmann, Zu Berthold von Holle. — Ders Zu des Engels u. Jesu Unterweisungen. — Ders. Zum Koker. — Chr. Krüger, Brinkmaniana. — 45 (1919) : Ed. Damköhler, G in der Mda. des Dorfes Cattenstedt bei Blankenburg a. Harz. — W. Seelmann, Ndd. Diminutive auf *-el*. — Ders., Mnd. u. ahd. *unde* u. *und*. — Ders , Der Pastor mit den drei Predigten in Reuters Franzosentid. — W. Stammler, Mnd. Tiersprüche. — W. Seelmann, Gereimter mnd. Dekalog. — M. Siewert, Kinder- u. Volksreime aus Neu-Golm (Prov. Brandenburg). — F. Techen, Beisteuer zum mnd. Wörterbuch.

Zeitsch. f deutsche Mundarten (1914) : J. Müller, Der Apfel im Spiegel rhein. Mda — A. Wrede, Der histor. Kölner Sprachschatz. — E. Lerch Akkus. für Nomin. im Plattd — K Bohnenberger, Zur Auflösung des *n* vor Reibelaut im Alemannischen — (1915) : F. Wrede, Deutsche Mundartenforschung und -dichtung in den Jahren 1907-1911. — Ph. Lenz, Auslautendes *ig-*, *-ich* und verwandte Wortausgänge im Deutschen. — J. Müller, Rheinische Fingermärchen, Fingerlitaneien und Fingernamen — Berichte über Mundartenwörterbücher — (1916) : F. Wrede, Deutsche Mundartenforschung und -dichtung in den Jahren 1912-1914 (mit Nachträgen zu früheren Jahren). — Ph. Lenz, Ausfall und Antritt eines stammauslautenden *t* oder *d* bei Zeitwörtern. — J. Müller, Purzelbaum. Rheinische Bezeichnungen. — (1917) : J. Müller, Hackepack tragen. Rhein. Entsprechungen. — O. Weise, Die Relativpron. in den deutschen Mdaa. — Berichte über Mundarten-

wörterbücher. — Sammelstelle für das hamburg. Wörterbuch, Aufruf zur Sammlung für ein hamb. Wb. — (1918) : F. Wrede, Deutsche Mundartenforschung und -dichtung in den Jahren 1915 und 1916. Berichte über Mundartenwörterbücher. — K. Bergmann, Der Tod in Spiegel der Elsäss. Mdaa. — Ph. Lenz, Weitere Beitr. zum Wortschatz der bad. Mdaa. Vergleich. Bemerk. zum Wortschatz unserer schriftspracke und der Handschuhsheimer Mda. — E. Gerbet, Der Reim im Vogtländ. u. seinem Grenzgebiet. — J. Müller, Zur Geschichte des Wortes « Haupt » in den fränk. Mdaa. — O. Weise, Die vergleich. Konjunktionem in den d. Mdaa. — W. Schoof, Bergnamen auf *-er* — (1919) : F. Wrede, Zur Entwicklungsgeschichte der deutschen Mundartenforschung. — A. Wrede, Niederd. Wörter in der Kölner Kanzleisprache. — J. Miedel, Eine unbekannte elliptische Ortsnamengattung. — W. Schoof, Angewachsene u. losgetreunnte Wortteile in deutschen Ortsnamen. — O. Philipp, Beiträge zum Aelterneuhochd. — Berichte über Wörterbuchunternehmungen. — Th. Frings u. J. van Ginneken, Zur Geschichte des Niederfränk. in Limburg.

Literaturbl. f. germ. u. rom. Phil., XLI (1920) 1-2 : Hautkappe, Ueber die altd. Beichten und ihre Beziehungen zu Cæsarius von Arles (Götze). — Fränzel, Die Geschichlte des Uebersetsens im 18 Jahrh. (Schott.). — Kübler. Allgäuer Berg- und Ortsnamen (Behaghel). — Delbrück, Der altisl. Artikel (Sperber). — v. Friesen, Runorna i Sverige (Sperber). — Kaluza, Chaucer-Handbuch (Koch) — Tallgren, L'expression figurée de l'idée de *promptitude* (Spitzer). — v. Ettmayer, Satzobjekte u. Objektoïde im Franz. (Lerch). — Merian, Die franz. Namen des Regenbogens (Urtel).

Archiv. für experim. u. klin. Phonetik. I (1914) : 1. O. Weiss, Ueber die Entstehung der Vokale. — R. Solokowsky, Zur Kenntnis der Sprachlaute bei Tieren. — W. Köhler, Psychologische Beiträge zur Phonetik. — R. du Bois-Reymond u. J. Katzenstein, Ueber Atemvolummessung beim Sprechen u. Singen. — E. Lamla, die Darstellung empirischer Funktionen durch Fouriersche Reihen bei der Klanganalyse. — O. Haenlein, Die Stellung der Phonetik in der Taubstummenbildung. — O. Krafft, Die Beziehungen der medizinischen Wissenschaft zur Taubstummenbildung mit besonderer Berücksichtigung der phonetischen Entwicklung. — C. von Maltzew, Das Erkennen suksessiv gegebener musikalischer Intervalle in den aüsseren Tonregionen. — 2 : H. J. Moser, Ein neues Demonstra-

tionsmittel für die vokalcharakterisierende Eigenschaft der Obertöne. — R. Schilling, Die Deckung des Gesangstones im Röntgenbilde. — J. Cisler, Stimm- und artikulationsstörung durch Atropinvergiftung. — K. Malisch, Die phonetische Grundlage im synthetischen Leseunterrichte. — K. Kassel, Die Bedeutung des phonetischen Unterrichtes für die Erziehung des Lehrers — 3 : E. Fröchels u. F. Fremel, Gehör u. Sprache. Beitrag sur Aetiologie des Sigmatismus. — J. Chlumsky, La forme actuelle de l'appareil Lioret. — E. Sievers, Neues zu den Rutzschen Reaktionen. — A. Guttmann, Die neuen Entdeckungen der sogen. klanglichen Konstanten in der Musik. — C. van Zanten, Der Entwichlungsgang der Gesangschülers.

La Paraula. Butletti que publica el Cos docent de la Escola Municipal de Sords-muts. — I (1918) 1—4 : La Direccio, Als lectors. — E. Tortosa, Desarrollo del programa de nuestra Escuela de sordomudos. — P. Barnils, A proposit de l'Apareil de Franz X. Rötzer. — M. Noguer, Para provocar y ejercitar el soplo. — J. Pastor, Apuntes de labiologia. — G. Raig, Comentaris a un fonograma. — P. Barnils, De fonética general; La preparacio dels professors de sords-muts; Sobre dificultats fonico-ortografiques; Un Archivio fonografico. — G. Raig, Sobre la *rr* castellana i catalana. — P. Barnils, Clixés que viatgen. — II (1919) 1 : E. Tarrago, Observacions sobre l'ensenyament del treball de la fusta. — P. Barnils, L'emissio de la veu.

Onderzoek. physiol. labor. Utrecht, XIV (1914) : H. Zwaardemaker, Multiple Resonantie (p. 184). — Ueber den dynamischen Silbenakzent (p. 201). — On reinforcement of sound and sound selection by means of microtelephone apparatus (p. 368). — M. H. J. Adels, Methoden voor objectieve geluidmeting (p. 281). — **XVI** (1915) : L. P. H. Eijkman, A more minute analysis of the muscle-tensions in the floor of the mouth (p. 1). — C. E. Benjamins, Over het gebruik van de stoffiguren van Kundt bij de studie van het vocaal-vraagstuk (p. 61). — Ueber den Hauptton des gesungenen oder laut gesprochenen Vokalklanges, I, II (p. 115 en 159). — H. Zwaardemaker en C. Reuter, Ueber den dynamischen Silbenakzent (p. 94). — **XVII** (1916) : H. Zwaardemaker Cz. Over den Index Vocalis (p. 159).

Arch. Ital. de **Biologie, LXVI** (1916-17) : A. Stefanini, Les théories de la résonance pour la perception des sons (p. 225). —

LXXVII (1917) : Combien faut-il de vibrations pourqu'on puisse reconnaître un son? (p. 113).

Comptes rendus de l'Ac. des Sc CLXVIII (1919) : Marage, Le timbre de la voix chez les sourds-muets (p. 286).

Journal of Physiology. L (1916) : E. W. Scripture, Speech without the Larynx (p. 397).

KRONIEK.

1 In Nederland vertoont zich op nieuw-philologisch gebied een verheugende bedrijvigheid. In de laatste jaren zijn er twee nieuwe tijdschriften gesticht geworden : beide blijken van uitstekend gehalte te zijn en ook de verdiende belangstelling te genieten.

In 1916 verscheen voor de eerste maal bij de voor haren ondernemingsgeest bekende firma Wolters te Groningen **Neophilologus**. *Driemaandeliks tijdschrift voor de wetenschappelijke beoefening van levende vreemde talen en van hun letterkunde en voor de studie van de klassieke talen in hun verband met de moderne. — Redactie :* J. J. A. A. Frantzen, J. J. Salverda de Grave, D. C. Hesseling, J. H. Scholte, Jos. Schrijnen, K. Sneyders de Vogel en A. E. H. Swaen. Secretaris : K. R. Gallas (Prijs per jaargang fl. 4.90).

De studie der Engelsche taal en letterkunde heeft een degelijk orgaan gevonden in het sedert 1919 tweemaandelijks verschijnende tijdschrift **English studies**. — *Redactie :* E. Kruisinga, P. J. H. O. Schut en R. W. Zandvoort (Secretaris). Onder de medewerkers komen de namen der meest bekende Nederlandsche Anglisten voor. — Bij Swets en Zeitlinger, Keizersgracht, 471, Amsterdam. (Prijs per jaargang fl. 6 —).

Buiten een paar langere artikels (zie Inhoud van tijdschriften) brengt iedere aflevering *Notes and News* over de beoefening van het Engelsch in Nederland en daarbuiten, over Examens M. O. enz., een stuk ter vertaling, dat in een volgende aflevering besproken wordt, recensies en uitvoerige bibliographie.

2. Sedert 1918 verschijnt te Barcelona een gedeeltelijk in 't Catalaansch en gedeeltelijk in 't Spaansch opgesteld tijdschrift :

La Paraula, Buttleti que publica el Cos docent de la Escola Municipal de Sords-muts (Laboratari d'Estudis i Investigacions : Esc. Mun. de Sord-muts, Barcelona). — Uit het voorbericht van nr 1 (Als lectors, per la Direcció) blijkt dat de opstellers niet alleen pædagogisch willen werken, maar ook hunne krachten aan wetenschappelijk onderzoek willen wijden. Zij wijzen er terecht op dat het doofstommenonderwijs moet steunen op streng wetenschappelijke gegevens aan de experimenteele studie der spraakklanken ontleend. Daarom zullen zij hun arbeidsveld uitstrekken over het gansche gebied der experimenteele phonetica. De inhoud der ontvangen nummers wordt onder de Tijdschriften medegedeeld.

3. **Een phonetisch instituut te Londen.** — Zooals bekend bestaat er eene phonetische afdeeling aan University College in Gower street. D. Jones, die dit laboratorium bestuurt, heeft nu een grootsch plan ontworpen, waarover de *Times, Educational supplement* (June 19, 1919) het volgende mededeelt : « For the study of phonetics important advance has been made at University College, and a scheme has been drawn up with a view to the establishment of an institute which may place this branch of study, so necessary for the pursuit of knowledge, especially in many little known languages in use within the British Empire, on a firm footing. The scheme includes in its objects the phonetic analysis of all the important languages and dialects of the Empire, the reduction of unwritten languages to writing, the reconsideration of some of the existing orthographies of Africa, the establishment of a phonographic museum, research in general phonetics, philological research based on phonetic researches, curing defects of speech and training of teachers of phonetics. If the objects of the institute are archieved (and their achievement is no doubt dependent on financial assistance) it may be reserved for London to provide the premier institute for phonetics in the world and to attain a pre-eminence which has hitherto been held by Germany. »

Hierover deelt *De Standaard* (30 Nov. 1919) verder mede dat de Senaat der Universiteit zijne goedkeuring heeft gehecht aan dit plan, waarvan de uitvoering ongeveer 500.000 pond zou kosten. In het instituut zouden 70 assistenten kunnen werken.

4. Onder den titel **University library for Central Europe,** ***Intellectual relief work,*** lezen wij in de *Times* van 5 April 1920 :

« The privations of university teachers in Central Europe have been repeatedly brought to the notice of relief workers. As a

consequence of the high price of books printed in English—10 s. books cost an equivalent of more than £9 in Germany and more than £30 in Austria—it has become impossible for universities in those countries to keep in touch with English and American thought. It is, therefore, proposed to establish in Central Europe, under British-American auspices, one or more libraries of recent English books indispensable to university teachers The work is being organized on a broad, non-political, non-sectarian basis, so as to enlist the widest possible cooperation. These libraries will supply on loan books needed by the faculties of the different universities in Central Europe. They will be under the charge of British and American representatives, and committees of the foreign universities will be asked to superintend the local administration.

Lord Bryce, Lord Robert Cecil, and other leading public men have expressed their approval of the plan and have promised their cooperation. The trustees of the Anglo-American Library for Central Europe are Professor Gilbert Murray, Mr Arnold S. Rowntree, and Canon W. Temple. A consultative committee of British and American university men will be formed and little difficulty is anticipated in securing the necessary financial support. Professor Everett Skillings, of Middlebury College, Vermont, U. S. A., is leaving shortly for the Continent to make all necessary arrangements.

All university teachers in the United Kingdom and America are requested to give their approval and cooperation to the plan by sending their names to the secretary, Mr B. M. Headicar, Librarian of the London School of Economics (University of London), Clare Market, London, W. C. 2 ».

Mr Headicar heeft aan de redactie van *English studies* (II, 82) nog het volgende over dit plan meegedeeld : « a committee has already been formed in Central Europe consisting of representatives of the six most important learned societies in Germany and Austria, at Berlin, Göttingen, Heidelberg, Leipzig, Munich and Vienna, to co-operate with the English committee for the carrying out of the plan. Centres will be formed in Germany and Austria for the reception and housing of the loan collections, and, as soon as ever definite arrangements have been made, the reception and despatch of books from this side will be proceeded with ».

5. Sedert 1914 geeft Prof. Dr Katzenstein (Berlin) uit een **Archiv für experimentelle und klinische Phonetik** (Berlin, S. Karger).

Het was ons enkel mogelijk een proefnummer in te zien, waarop de inhoud van de eerste drie afleveringen wordt aangegeven. Wij deelen hem mede met dien der andere tijdschriften. Een jaargang bestaat uit 30 vel en kost 24 Mark (in 1914).

6. **Nederlandsch aan buitenlandsche Universiteiten.** — Op 16 October 1919 hield Dr PIETER GEYL zijn inaugurale rede als Prof. of Dutch studies aan University and Bedford College te London. Hij sprak over het belang, dat de studie van de Nederl. taal, letterkunde en geschiedenis heeft voor de Engelschen.

Aan Dr J. A. Barnouw werd het *Koningin Wilhelmina-lectoraat* aan Columbia University, New-York, toevertrouwd.

7. Het *Bijblad voor Taal en Letteren* dat uitgegeven werd door de R. K. Leergangen te Den Bosch, tegelijk met *Opvoeding en Onderwijs*, verschijnt sedert begin 1918 zelfstandig als *Tijdschrift voor Taal en Letteren*, onder bestuur van docenten der R. K. Leergangen (1). De inhoud der laatst verschenen nrs zal in de eerstvolgende aflevering van ons tijdschrift medegedeeld worden.

L. GR.

---

(1) Zesmaal jaarlijks (18 vel) fl. 7,50, Buitenland fl. 9,50.

Van af 1920 is de Redactie overgegaan naar het Taal en Letterkundig Instituut te Tilburg.

J. Ph. COLINET.

Het is een bedroevende omstandigheid dat deze aflevering, die van het herleven van ons tijdschrift na zoovele jaren onderbreking getuigt, de vermelding moet bevatten van het afsterven van den man, die de « *Leuvensche Bijdragen* » in het leven riep. Professor Dr Ph. COLINET, de werklustige taalkundige en orientalist, die in het « *Muséon* » en in andere tijdschriften zooveel heeft laten verschijnen op het gebied Indische philologie, algemeene en vergelijkende taalstudie, godsdienstgeschiedenis, enz. had het jongst' geboren zijner geesteskinderen, *Leuvensche Bijdragen*, zijne warme voorliefde geschonken. Hij was in ons land een der eersten, die bekeerd werden tot de jongste richtingen : dialectstudie en experimenteele phonetica. Hij had in deze wetenschappen geestdriftig vertrouwen gesteld in een tijd, toen ze ofwel scepticisme en afkeer bij de boekphilologen verwekten, ofwel door liefhebbers werden beoefend. COLINET integendeel, met zijn diep doordringenden geest had onmiddellijk begrepen welke de vooruitzichten waren, door die wetenschappen geopend en hoe verstrekkend er de gevolgen van zouden zijn voor de taalkunde.

COLINET was weiniger genegen om de conclusies van de wetenschap in zijnen tijd als dogmas te aanvaarden. Het prachtig gebouw der « Junggramatiker » schonk hem geen voldoening. Het was te regelmatig, te volledig om waar te zijn. Hij had klaar ingezien dat het in voeling blijven met de levende talen en in 't bijzonder met de gewesttalen, die aan den invloed van het geschreven woord grootendeels ontsnappen, veel meer zou bijdragen tot de kennis van taalphysiologie en taalpsyohologie dan het classificeeren van de feiten die door de spelling en de spraakkunst van de schrijftalen opgeteekend worden.

Zijne studie over « *Nasalis sonans nu — en voorheen* » in het *Album Kern* (Leiden, 1902) kenschetst zijne opvatting van het gebruik, dat kan gemaakt worden van de gegevens der dialectstudie in de vergelijkende spraakkunst. Hij haalt de behandeling van *-en* in het Aaltersch aan om de zwakke punten van de theorie der *nasalis sonans* te doen uitkomen.

COLINET was geen man om oppervlakkig te werk

te gaan. Hij wilde in de studie der dialecten eene strenge methode toepassen Hij geeft er de algemeene trekken van in het eerste nummer van het eerste deel van ons tijdschrift. We hoeven over deze methode hier niet uit te weiden, daar de verschillende studies ten volle klaar gemaakt hebben wat COLINET opgevat had als een type van dialectstudie. Zijne eigen bijdrage over « *Het dialect van Aalst* » is de eerste geweest van de reeks.

Sederdien heeft COLINET zich erop toegelegd de L. B. op een hoog wetenschappelijk peil te houden. Dit nam niet weg dat zijne onvermoeide bedrijvigheid langs andere wegen mooie uitslagen opleverde. Het tijdschrift « *Le Muséon* », gesticht door DE HARLEZ en in 't bijzonder aan de studie van Oostersche talen, godsdienstgeschiedenis en algemeene taalkunde gewijd, viel geheel in de handen van COLINET na den dood van den grooten Leuvenschen orientalist. Hier ook slaagde hij erin het tijdschrift spijts allerlei moeilijkheden, niet alleen in het leven te houden, maar het een hooggewaardeerde plaats onder dergelijke publicaties te verzekeren. Hij zelf heeft verscheidene belangrijke artikels in het « *Muséon* » uitgegeven namelijk over den *Rig.-Veda* en over de godsdienstige opvattingen der Indiërs, COLINET had zijne dissertatie voor het bekomen van den titel van Doctor in de Oostersche talen over een verwant onderwerp geschreven : « *Les doctrines philosophiques et religieuses de la Bhagavadgîtâ* » (Leuven, 1882) Hij was tevens een fijne kenner van de zoozeer ingewikkelde Indische wijsbegeerte en een strenge toepasser van de philologische methode op de interpretatie van den *Veda*. Ook heeft hij zich beziggehouden met de geschiedenis der godsdiensten en in dat domein heeft hij menigen pennestrijd gevoerd. COLINET had namelijk een strijdlustig karakter en heeft onvermoeid voor zijne opvattingen gekampt. Hij heeft het o. a. bewezen door zijn krachtdadig optreden ten gunste van de oudere humaniora alsook van de uitbreiding en hervorming van het onderwijs van het Grieksch aan de Leuvensche Universiteit. Ook is hij altijd een overtuigde verdediger geweest van Vlaamsche cultuur in België. Op alle gebied heeft hij altijd het minderwaardige, het oppervlakkige, het kunstmatige bevochten. Hij behoort tot de baanbrekers met verheven ideaal, die een langdurigen invloed op hunne omgeving uitoefenen. Hij is op 3 November 1917, op 64 jarigen leeftijd, te Sleydinge overleden.

DE REDACTIE.

BERICHT

Hiermede is de XIIe jaargang afgesloten. Een vel van deze aflevering was reeds afgedrukt op 1 Augustus 1914; zij bestaat dus uit twee soorten papier : onze lezers gelieven ons te verontschuldigen Te beginnen met den XIIIen jaargang zal de redactie samengesteld zijn als volgt : **L. Goemans, C. Lecoutere, L. Scharpé, A. Carnoy, A. Noyons** (1), **J. Mansion, J. van Ginneken, J. Schrijnen, J. Duqué, H. De Vocht, J. Van de Wijer, J. Kleyntjens** en **L. Grootaers.**

Voortaan zal het tijdschrift alle onderdeelen van de moderne (Germaansche en Romaansche) philologie omvatten. Bijzondere aandacht zal geschonken worden aan de beoefening der jongere vakken : dialectstudie, experementeele phonetica (met hare menigvuldige toepassingen)(1), en de hiermee verband houdende kultuurgeschiedenis.

Wij zullen dan ook eenen meer omvattenden ondertitel aannemen, namelijk : *Tijdschrift voor Moderne Philologie.*

Daarenboven zullen onder den titel Bijblad geregeld verschijnen : nieuws uit de wetenschappelijke wereld en uit het onderwijs der moderne talen, boekbeoordeelingen, titels van nieuw verschenen boeken, inhoud van tijdschriften, enz.

De redactie gaat ook met het plan om, later met het tijdschrift vragenlijsten te verzenden, voor een systematisch onderzoek van de Zuidnederlandsche dialecten.

DE REDACTIE.

---

(1) Het phonetisch laboratorium van de Leuvensche Universiteit, in 1902 door wijlen Ph. Colinet gesticht, werd overgebracht naar het nieuwe Instituut voor Physiologie, dat onder de leiding staat van Prof. Dr A. Noyons. Voor de redactie is het van onschatbare waarde dat deze geleerde, die eene rijke ervaring bezit op het voor philologen zoo netelige grensgebied tusschen phonetica eenerzijds, en physiologie en physica anderzijds, zijne medewerking aan ons tijdschrift heeft toegezegd.

Go gle